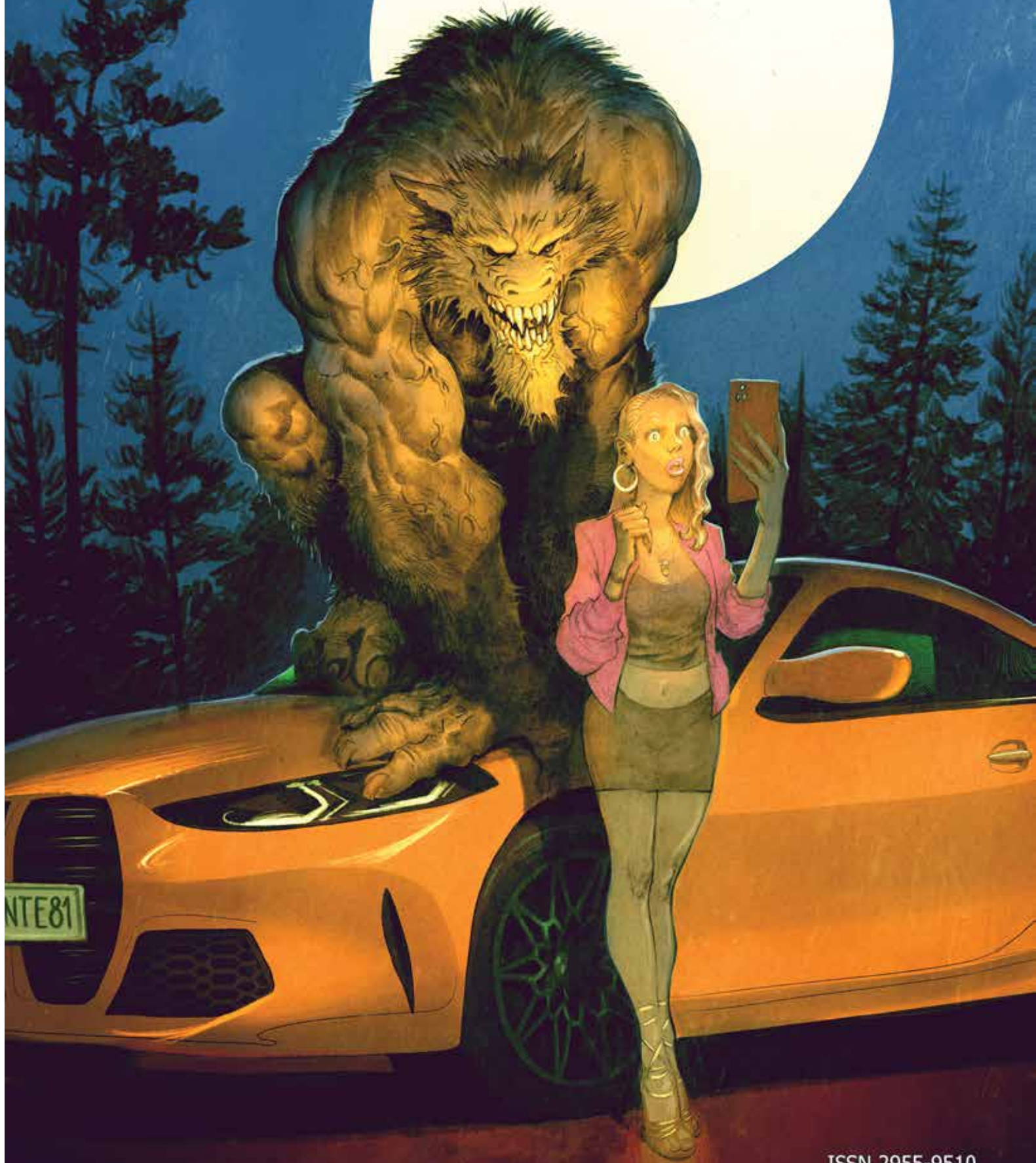

STRIP PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 24

ISSN 2955-9510

SM

Ujed ili ujedinjenje

*Svi daltonisti, rok-gitaristi, svi narkomani, domaći i strani penzioneri, saboteri, cirkusanti, prevaranti
Deca i vojnici, teški bolesnici, mladi nirvanisti, egzibicionisti profesori i grobari, striptizete i mornari psihopate, kondukeri, naši slavni fudbaleri
Svi na ovu stranu, svi, svi na ovu stranu
BAJAGA, "Svi ti i ti i ti"*

Reče mi jednu zanimljivu stvar pre nekoliko dana na kafi moj prijatelj i, kako to kod mene gotovo neizostavno biva, saradnik Ivan Spirić. Spira je, čisto da uspostavimo kontekst i, kako to kod svih neizbežno ide, pedigre, inače novinar leskovačkog nedeljnika „Nova naša reč“ i jedan od 23 zastupljenih južnjačkih strip-teoretičara u, kako bar tvrdi vodeći srpski strip-teoretičar Slobodan Ivkov, jedinom zborniku strip-teorije u Srbiji „Jug i strip u teoriji“. Dakle, kaže on meni: „Pošto mi je posao da pratim kulturna dešavanja u Leskovcu, primetio sam jednu čudnu stvar. Kad jedna ekipa vezna za muziku u gradu organizuje koncerte klasične muzike, druga se tamo ne pojavljuje. Kad druga organizuje, prve nema. Nije mi jasno, to je relativno mala publika, plus tih dešavanja nema baš puno.“ Na žalost, meni je bilo jasno. Ne zato što se nešto posebno razumem u klasičnu muziku, mada bi trebalo, već zato što je ovaj problem, sem toga što je naoko vezan za sluh, nažalost i klasičan — mada nam to nije trebalo. Kad kažem nama, mislim na domaći strip, a kad kažem domaći strip, na žalost ili na sreću — jer sve je, kako to neizostavno funkcioniše i to ne samo kod stripa, stvar perspective — ne mislim na balkanski strip.

Jer balkanskom stripu je, ajd neću reći dobro, al eto, bolje no ikad. Ostavimo na stranu to što Balkanska smotra mladih strip autora već godinama beleži brojke koje se vrte oko 3000 učesnika, pa i to što ovaj broj „Strip Pressinga“ na svojih 80 stranica donosi radove strip-poslenika iz Srbije, Hrvatske, Rumunije, Crne Gore, Turske, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Slovenije, Makedonije i Grčke, kao i njegovi prethodnici decenijama unazad. O tome kako trenutno stoji balkanska strip-scena svedoči, više nego išta drugo, internacionalni projekat stvaranja mreže istorijskog stripa na Balkanu pod nazivom „CAN FOR BALKANS“ koji se održavao od 2021. do 2023. U tom je projektu koji je podržala Kreativna Evropa Rumuniju predstavljao Regionalni istorijski muzej u Brašovu, Makedoniju Strip centar Makedonije iz Velesa, Albaniju Nacionalni istorijski muzej u Tirani, Srbiju Leskovačka škola stripa „Nikola Mitrović Kokan“ a Belgiju Muzej stripa u Briselu. Koji je, treba li to posebno istaći, jedna od najvažnijih institucija stripa u svetu i u kome se, pomenimo još i to, oko Božića 2022. godine pred 35000 posetilaca iz čitavog sveta, čitave dve sedmice predstavila obimna izložba u kojoj je po prvi put na Zapadu predstavljena istorija stripa i istorijski strip pobrojanih balkanskih zemalja. Naravno, to se desilo nakon dve godine sastanaka, radionica, predavanja i izrade prvih pravih istraživanja o istorijskom stripu pomenutih nacija koji su organizovani diljem Balkana — i koji su bili praćeni pomenutom multimedijalnom izložbom, do sada dokumentovano

nevidenim na ovim prostorima, održanom sem u Briselu još i u Brašovu, Tirani, Leskovcu i Velesu, s pozivom da se naredne godine predstavi i bugarskoj publici u Sofiji. Šta je to ako ne ono što je u naslovu teksta u ovom broju o projektu dr Aleksandar Vačkov, ponovo jedan od vodećih strip-teoretičara ali ovaj put iz Bugarske, krstio „Ujedinjenje balkanske strip-zajednice“? O sve čvršćem formiranju balkanske strip-scene može, uostalom, da posvedoči i sadržina temata o srpskim strip-festivalima u ovom broju. U tom tematu je, na poziv zaslužan stalnim pozivanjem brojnih gostiju odavde na jednu od najvažnijih strip-manifestacija od tamo, veselo ušetao jedan festival koji svakako nije spski, onaj u Mostaru — i time nužno a opet bez prisile, što jeste jedan putokaz kako valja pristupiti promeni i to ne samo u stripu, promenio naslov od srpski strip-festivali — u domaći.

I ako je sve tako sjajno-bajno, što bi rekao prečutnim konsenzusom — jer kakav bi drugi u ova vremena i na ovom prostoru bio moguć — univerzalno prihvaćeni (inter)britanski a balkanski junak Del Boj, u čemu je onda problem? Pa u „Mučkama“ — koje na ovim prostorima nekako neizbežno dovode do mučkova. Dok se domaći strip dovodi u red, ovaj srpski ponešto ispada iz koloseka. Jer, razne ekipe, u skladu sa svojim interesnim sferama parcelišu domaću strip-scenu uzduž i popreko. Sve počinje da se svodi na to koja družina drži koji festival, koja organizuje koje izložbe ovde a koja sprovodi koje radionice onde... I dok zdrava konkurencija i takmičarski duh mogu biti korisni kao motivišući faktor, zatvaranje očiju pred onim što u tvom polju radi neko ko nije tvoj, na primer, to svakako nije. Grizemo se međusobno, kao kućici u kavezu. Dok obaramo granice ka spolja, dižemo zidove iznutra, dok hvatamo korak sa drugima, sami sebe, budući da nismo naučili lekcije iz detinjstva u SFRJ, saplićemo. I ne možemo da se vadimo na to kako je, eto i u muzici, a politiku da ni ne pominjemo, isto tako. Ne bi trebalo, bar ne kad smo pokazali da na nivou Balkana možemo ono što pogotovu političari niti žele niti mogu — a to je da se ujedinito. Putokaz za to šta bi trebalo uraditi takođe se nalazi između korica ovog „Strip Pressinga“, a lekciji nas uči podmladak makedonskog stripa „Paragons“, koji pradaksalno nije odrastao u SFRJ, nazivom svog projekta „Skoplje 2028 — Kultura iznad podele“. U to ime, da ujedinitim i ovaj tekst onako kako do sada nisam ni jedan, uz uvodni citat prilažem i jedan izvodni — iz legendarnog filma Voltera Hila indikativnog naziva „Ratnici podzemlja“ („Warriors“).

The problem in the past has been the man turning us against one another. We have been unable to see the truth, because we have fighting for ten square feet of ground, our turf, our little piece of turf. That's crap, brothers! The turf is ours by right, because it's our turn. All we have to do is keep up the general truce. We take over one borough at a time. Secure our territory... Secure our turf... Because it's all our turf!

Marko STOJANOVIĆ

STRIP PRESSING Magazin za devetu umetnost

Izdavači Studentski informativno-izdavački centar **Za izdavača** Dejan Kostić **Adresa** Šumatovačka bb, 18000 Niš **Telefon** 018/523-418

e-mail siic.nis@gmail.com **Urednik izdanja** Marko Stojanović **Pomoćnik urednika izdanja** Nikola Tasković

Priprema za štampu Vladimir Vukušinić **Likovni urednik** Milorad Vicanović Maza **Lektura** Dragana Dimitrijević **Korektura** Lazar Gocić

Štampa Kreativni centar print, Niš **Tiraž** 300 primeraka **Decembar 2023.**

Izdavanje ove publikacije podržali su:

Ministarstvo kulture Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

- 001 **Ilustracija na naslovnoj strani**
MORIAN
- 002 **Ilustracija uz uvodnik**
Šerif KARASU
- 004 **Ilustracija**
Rafaela KONI
- 005 **Cerulean**
Korina HUNJAK
- 015 **Aurel Petrescu, pionir rumunske animacije**
Razvan BRONESKU
- 021 **Stella Maris**
Darko PEROVIĆ
- 030 **Ilustracija: Kaja**
Dušan BOŽIĆ
- 031 **Hajduci**
Vlastimir MANDIĆ
- 035 **Strip kaiševi**
Vlastimir MANDIĆ
Bob KLISURSKI
Mirko ZULIĆ
Tihomir ČELANOVIĆ
- 042 **Strip kaiševi**
Stipe KALAJŽIĆ
Dušan CVETKOVIĆ
Mihajlo DIMITRIEVSKI The Mičo
Dimitris KAMENOS
- 049 **Ilustracija: As Above So Bellow**
Edin DURMIŠEVIĆ
- 054 **Running Late**
Ana SAVU
- 057 **Autista**
Marko STOJANOVIĆ
Milorad VICANOVIĆ Maza
- 062 **Na čekanju**
Ademir ŠABIĆ
- 077 **Zemlja koja me čuva**
RAULE
Toni FEJZULA

Gašper KRAJNC

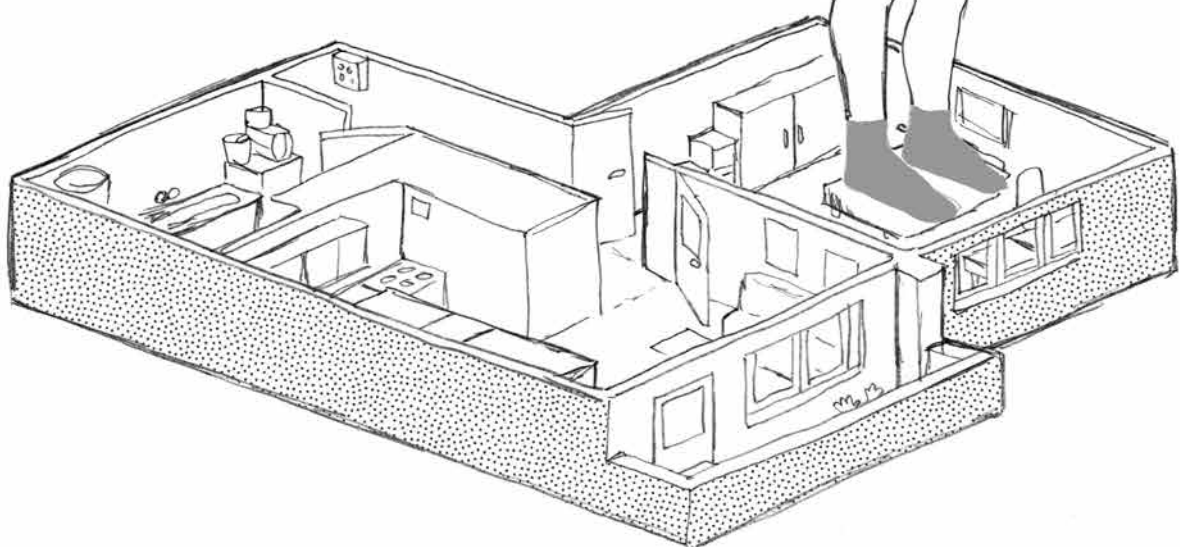
- 011 **Balkanska pravila: Maria SURDUKAN**
Mastara na moru od sedam supa
Razgovarao: Dragan PREDIĆ
- 019 **U fokusu: CAN For Balkans**
Aleksandar VAČKOV
- 020 **U fokusu: Paragons**
Nikola TEMKOV
- 023 **Intervju: Aleks Kal OLIVEIRA**
Evoluiraj ili umri
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
Prevod: Miroslav NIKOLIĆ i Marko STOJANOVIĆ
- 036 **Strip klasici: Klara**
Žena, majka, kraljica noći - Klara
Piše: Milan JOVANOVIĆ
- 038 **Priče iz majstorske radionice: Milorad VICANOVIĆ Maza**
Nemam ego i ne želim da ga steknem
Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ
- 043 **REC!enzije**
„Mudrost i ludost se ljube. Uroš Predić u stripu“, Mileta POŠTIĆ
Piše: Luka STOJANOVIĆ
„Zec Trkač 1“, Saša JOVANOVIĆ
Piše: Luka STOJANOVIĆ
„Dvanaest razigranih princeza“, Maria SURDUKAN
Piše: Dragan PREDIĆ
„Od bezvremena do nevremena“, Dušan GAČIĆ
Piše: Dejan ĐORĐEVIĆ
„Vekovnici“ 13: „Izbor“, Marko STOJANOVIĆ i druge
Piše: Tatjana SMILJANIĆ
„Jug i strip u teoriji“, Marko STOJANOVIĆ
Piše: Miodrag DANILOVIĆ
- 050 **Intervju: Tasos ZAFERIADIS**
Umetnost nije egoizam, već deljenje
Razgovarao: Eduard PANDELA
Preveo: Ivan VELJKOVIĆ
- 055 **Strip fenomeni: Saga**
Saga o scenaristi
Piše: Željko OBRENOVIĆ
- 058 **Tema(t): Strip festivali**
Balkanska razmena iskustava na magičnom tavanu
Piše: Tasos ZAFERIADIS
Prevod: Jovana Stanković
Međunarodni salon stripa SKC Beograd
Piše: Miki PJEŠČIĆ
Novosadski strip vikend: Samo je strip siguran posao
Piše: Jovan GVERO
Mostarski strip vikend
Piše: Đani ZOVKO
U tem Somboru
Piše: Danilo BOGDANOVIĆ
Užički strip-susreti 2 ili Mala sveta reka crta i piše nas
Piše: Dragan R. FILIPOVIĆ
- 075 **In memoriam**
Lazo SREDANOVIĆ: Dika(n) domaćeg stripa
Piše: Nikola TASKOVIĆ
Ljuben ZIDAROV: Odlazak oca bugarskog stripa
Piše: Savez Bugarskih Umetnika i Aleksandar VAČKOV

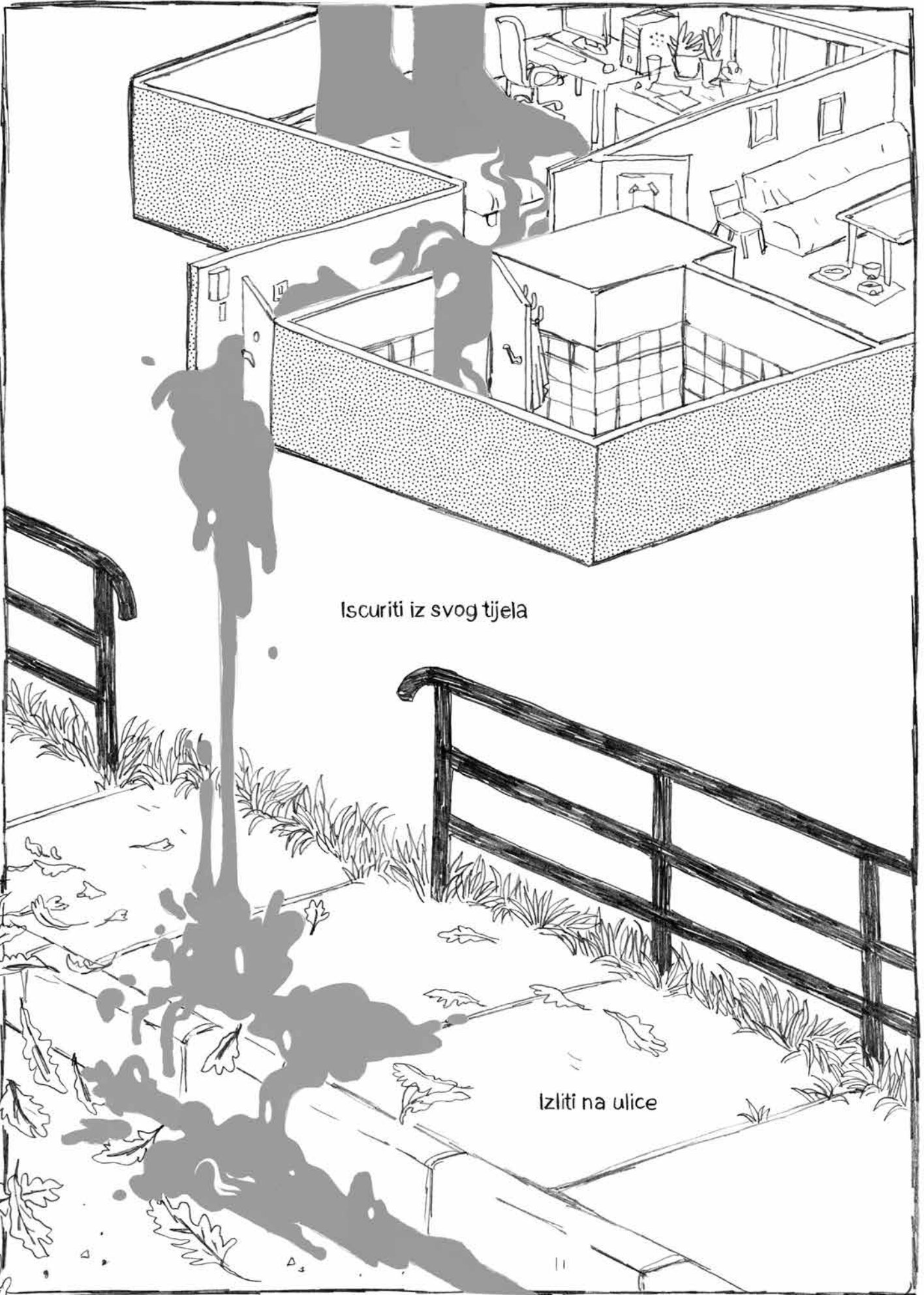

cerulean

Korina HUNJAK

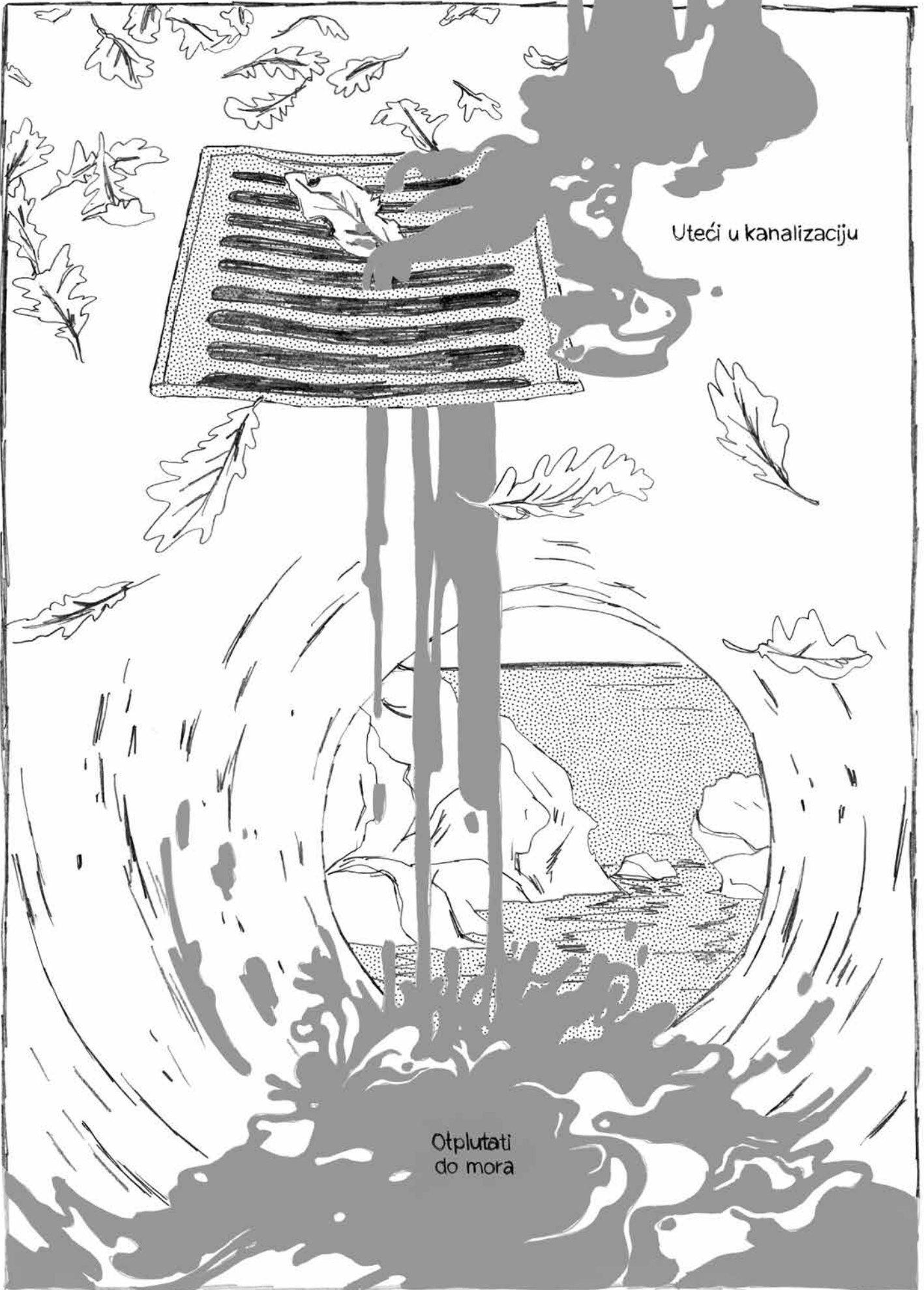
Osjećam se
kao da ću se raspasti

Iscuriti iz svog tijela

Izliti na ulice

Uteći u kanalizaciju

Otplutati
do mora

Zauvijek rastočiti se u plavetnilu

I pretvarajmo se
da nam se
pogledi

nikada
nisu

sreli

Molim te.

Balkanska pravila: Mastara na moru od sedam supa

Starija od dve sestre Surdukan (Surducan) iz Kluža, obe izuzetno talentovane umetnice i strip-autorke, govori o svojim počecima na polju stripa, o saradnji sa sestrom na njihovom aktuelnom onlajn stripu „Fisksoppa“, o pojavi sve većeg broja žena – strip-autora u Rumuniji, o značaju scenarija u stripu i o nekim drugim temama.

PRESSING: Zašto (baš) strip?

Maria SURDIKAN: Greškom! (smeh) Ozbiljno, nisam ništa birala, sasvim slučajno sam „upala“ u svet stripa jer je mojoj sestri, za potrebe njenog fanzina, nedostajalo dve table stripa. Ono na šta me niko nije upozorio je činjenica da ova forma izražavanja izaziva zavisnost, ali da je, takođe, zahvalna i jeftina metoda „razvijanja“ sopstvenih filmova. Tako da, evo me, deset godina kasnije, i dalje pričam svoje priče u stripu.

PRESSING: Kao dve sestre sa velikim individualnim umetničkim potencijalom, kako ti i tvoja mlađa sestra Ileana funkcionišete zajedno? Da li ima, ili je bilo između vas nekakvog takmičarskog duha, nesporazuma ili možda i pomalo ljubomore?

SURDIKAN: Činjenica je, u stvari, da mi retko „funkcioniramo“ zajedno. Imamo samo dva zajednička strip-projekta, „Norovo letovanje“ i „Fisksoppa“. Nekakav takmičarski duh verujem da je postojao tokom godina kada smo se formirale kao autori, kada smo pokušavale da shvatimo šta nam se to individualno najviše sviđa. Danas su nam obema putevi poprilično jasno definisani, i u tome podržavamo jedna drugu.

PRESSING: „Norovo letovanje“ je strip-album koji potpisujete ti i Ileana, koji je prvenstveno namenjen mlađoj publici. Verujem da je dobro prošao kod čitalaca? Odakle ta ideja o mališanu koji kontroliše oblake?

SURDIKAN: „Norovo letovanje“ je zamišljeno kao priča za decu, koja sebi daju zadatak da se igraju motivima iz bajki i mitologije na više „prijateljski“ način i mnogo manje tradicionalno-nostalgičan. Norbert

(skraćeno - Nor) potiče iz porodice takozvanih „solomonara“ (čarobnjaka koji kontrolišu vremenske prilike u nekim istočnoevropskim legendama). Album je naišao na dosta dobar prijem, mnogo nam je roditelja pisalo o reakcijama njihove dece, i u ovom trenutku ovo je naš najbolje prodavani naslov. To je i knjiga na koju sam lično najponosnija (osmeh).

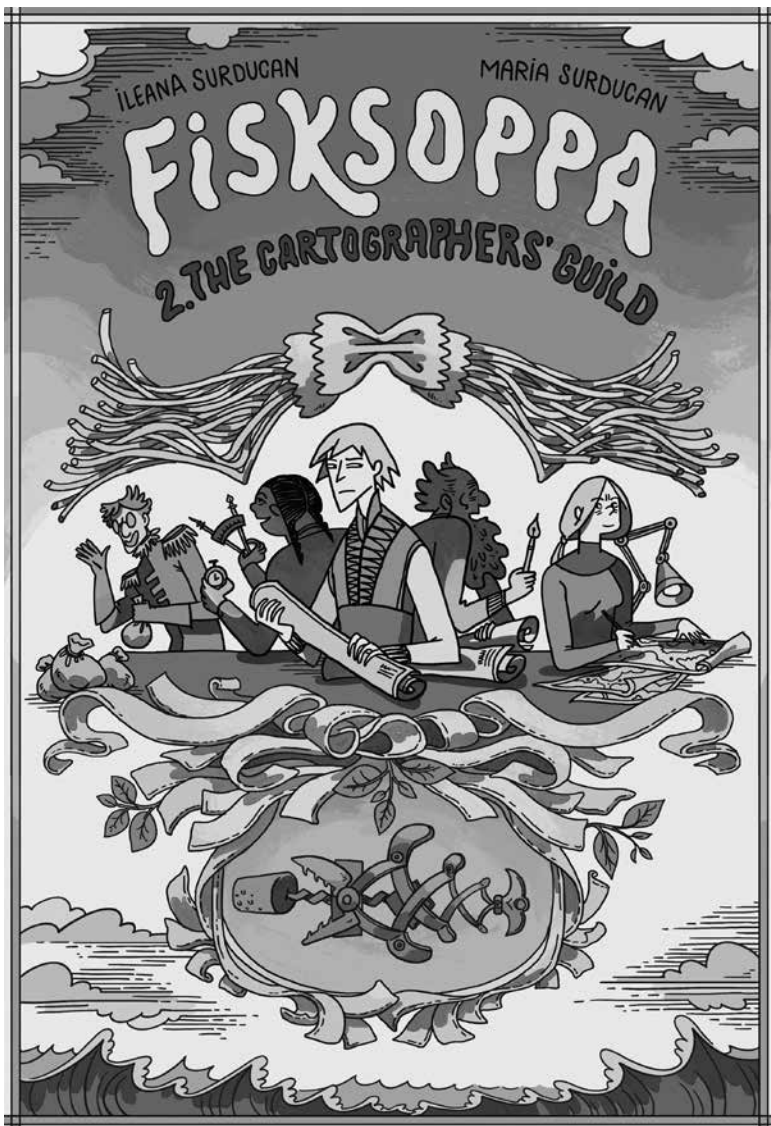
PRESSING: Verujem da je to tvoja knjiga sa najvećim tiražom od sada? Važna stvar za strip u Rumuniji, slažeš se?

SURDIKAN: Od onoga što smo nas dve do sada izdale u Rumuniji, da. I, da, važno je, u kontekstu tržišta stripa kod nas kojim, u ovom momentu, dominiraju strani prevodi. Nadam se da će ovaj naš uspeh motivisati veći broj domaćih autora da kreiraju sopstvene priče (verujem da je to lakši deo) ali i da ubede izdavače da će im se investicija isplatiti (ovaj deo je nešto komplikovaniji, ne u smislu nedostatka volje već u kupovnoj moći, a još više u ograničenoj distributivnoj mreži).

PRESSING: Spomenula si serijal „Fisksoppa“, tvoj i Ileanin aktuelni strip projekat, koji trenutno ide kao onlajn strip. Odakle naslov „Fisksoppa“, u kom pravcu serijal ide i gde očekuješ da će stići?

SURDIKAN: „Fisksoppa“ je priča o piratima. Dakle, o časnim istraživačima izgubljenim u „moru od sedam supa“. U njihovom svetu, skoro sve je jestivo, sem životinja koje u stvari služe kao kuhinjsko posuđe. Kada smo bile male, moja sestra i ja često smo se igrale pirata, inspirisane crtanim filmovima koje smo gledale, knjigama koje smo čitale i video-igricama koje smo igrale na kompjuteru. Kako je vreme odmicalo, naša igra je postajala sve jasnija i kompletnija, uz likove koji se ponavljaju i uz jasnu narativnu nit...Koketirali smo sa idejom da tu našu igru pretočimo u strip. Te 2015. godine, bile smo zvanični gosti na međunarodnom Salonu stripa u Stokholmu. Ileana je tokom našeg boravka tamo, na meniju u nekom restoranu videla natpis „Fisksoppa“, i eto tako se rodio naslov naše priče. Ne znam tačno kada i kakav će biti njen kraj. Putevi kojima su išli moji dosadašnji onlajn stripovi („Rusalka i 12 razigranih princeza“) su me poprilično iznenadili. Od svih, „Fisksoppa“ je i najzahvalniji album, s obzirom da objavljujemo dve table nedeljno, na engleskom, sa trenutnim planom koji podrazumeva nekih stotinak strana stripa. Videćemo šta će se dalje dešavati.

PRESSING: U „Fisksoppi“ Ileana je Lili a ti si Mastara. Mastara je u stvari lik iz „Legendi Vamove zemlje“ Vladimira Kolina?

SURDIKAN: Da (osmeh). Kada smo bile male tata nam je uveče čitao priče. Kada je iscrpeo sve knjige sa bajkama, počeo je da nam čita „Legende Vamove zemlje“. Imale smo, otprilike, osam i šest godina i bile smo baš impresionirane tom knjigom. Mastara je odmah postala naš omiljeni lik i vrlo brzo smo je „integrisale“ u našu igru o piratima. Naravno, nije baš najzgodnije igrati se sa „boginjom smrti“ tako da smo je „mešale“ sa Nastasijom Vahramejvnom iz ruskih začaranih priča i sa Sofijom Hepgud iz video-igrice „Indijana Džons i sudbina Atlantide“.

PRESSING: Scenario za „Fisksoppu“ pišeš direktno na engleskom ili to radiš prvo na rumunskom jeziku?

SURDIKAN: Postavka scena je obično na rumunskom (ko je u kadru, šta radi, kako se likovi međusobno gledaju) a dijalozi su na engleskom. Ako bih pisala prvo na rumunskom, onda bi mi bilo teže da ih prevodim. Plus, što mi je lakše i jednostavnije da neke izraze nađem na engleskom jeziku.

PRESSING: Rusalka, tvoj onlajn strip, u saradnji sa Anom Benčedi (Anna-J Bencédi) iz Kluža, doživeo je štampano izdanje u Francuskoj. Moglo bi se reći da polako postaješ sve poznatija na francusko/belgijskoj strip-sceni. Da li si zadovoljna saradnjom sa francuskim izdavačem?

SURDIKAN: Izuzetno sam zadovoljna i uzbuđena zbog saradnje, prvenstveno sa Anom, koja je, po meni, jedna od najboljih strip-autora u Rumuniji. Ne bih baš rekla da sam postala nešto poznata na francusko-belgijskoj strip-sceni, imam tek četiri svoja naslova objavljena ta-

mo, ako tu ubrojimo i „Rusalku“ gde sam samo scenarista. „Rusalku“ („Naiade“, fr.) je izdala „Makaka editions“, koja je pronašla strip na internetu, i od tada smo je još štampali na rumunskom i mađarskom jeziku, a trenutno radimo na drugom albumu.

PRESSING: Ilustrovala si za engleskog izdavača nekoliko knjiga (Kompletni Šekspir, Kompletni Dickens i Čoseroove Kenterberijske priče). Koliko je to bio zahtevan i težak zadatak?

SURDIKAN: U pitanju su ilustracije za knjige, što je, po meni, mnogo lakše raditi nego crtati strip. Plus, imala sam sreće da saradujem sa ljudima iz „Usborne“ izdavaštva, koji su mi slali ne samo detaljna uputstva već i referentne slike vezane za istorijski period kojima se knjige bave. Takođe, sve je do detalja bilo dobro isplanirano, tako da sam za svaki projekat imala sasvim dovoljno vremena, a likovi su se (naročito Šekspirovi), za divno čudo, baš uklopili u moj stil crtanja.

PRESSING: Da li je teško biti frilenser, naročito u oblasti umetnosti?

SURDIKAN: Ne mogu da upoređujem taj svoj status sa nečim drugim, jer druge stvari nisam ni radila u životu (smeh). Meni deluje da nije teško, ali daleko od toga da kažem da je lako. Moraš posedovati i veštine koje nemaju nikakve veze sa tim koliko dobro znaš da crtaš. Treba znati prilagoditi vreme, kako upravljati projektima, biti diplomata, znati pregovarati i sklapati ugovore, saznati sve o penzionom planiranju i kako preživeti kada dva klijenta kasne sa isplatom. Eh, da, trebaš se nekako izboriti i sa osa-

mom, ali isto tako biti i aktivan u traženju ljudi koji rade na sličnim poslovima kao ti, da možeš, po potrebi, da ih pitaš: hej, kako si ti rešio ovaj problem. Meni se čini da ipak вреди biti frilenser.

PRESSING: Koji način rada ti je draži, klasičan stil crtanja na papiru ili digitalni na računaru?

SURDIKAN: Oba. Zavisi šta radim, koliko imam vremena na raspolaganju i šta bi od ta dva načina rada dalo bolje rezultate. Prelazim sa digitalnog na tradicionalni i obrnuto bez ikakvih problema. Ali, znajući sebe, svakako ću biti nezadovoljna, nevezano na koji način radim (Ja, radeći na kompjuteru: „uh, kako bi ovo super izgledalo na papiru, a čini mi se da bi i mnogo brže završila“. Opet ja, crtajući na papiru: „uh, trebaće mi lejer sa 30% zasićenosti i 50% auto-niveliranja“).

PRESSING: Učestvovala si u kolektivnom projektu iz koga je nastala strip-antologija „Istorijska dešavanja iz ‘89. u stripu“. To je knjiga sa najviše učesnika, autora na rumunskoj strip-sceni do sada i, po mom mišljenju, jedno od najznačajnijih izdanja u dosadašnjoj istoriji rumunskog stripa. Kakvo je tvoje iskustvo vezano za događaje iz ‘89. i šta misliš o samoj knjizi?

SURDIKAN: Imala sam samo pet godina kada se desila Revolucija, što znači da nemam nekih sećanja iz tog perioda. Ali mi je zato učešće u antologiji, kojom su koordinisali Aleksandru Čubotariju (Alexandru Ciubotariu) i Oktav Ungureanu (Octav Ungureanu), dalo mogućnost da dokumentujem neke događaje u Klužu iz tog perioda. Iz dokumentaraca sam znala, u većoj

meri, šta se tada dešavalo, ali sam se uvek plašila da sve to detaljnije istražim, jer sam imala osećaj da će me to opasno rastužiti. I bila sam u pravu. Ovaj strip-projekat mi se mnogo dopao, a još više mi se svideo finalni rezultat. To je jedna izuzetno emotivna knjiga, koja na najbolji način

prikazuje konfuziju, idealizam i razočaranja toga vremena.

PRESSING: Reklo bi se da godinama unazad raste broj žena koje se bave stripom u Rumuniji. Možeš li nam reći, iz tvog iskustva, zašto žene u Rumuniji vole strip?

SURDIKAN: I meni se činilo kao da ih ima dosta, a onda sam ih prebrojala i ispostavilo se da ih, u stvari, ima relativno malo. Primera radi, od 39 učesnika u projektu „Istorijska dešavanja iz '89. u stripu“, 7 od njih su žene. Mislim da taj broj zapravo pokazuje stvarno stanje stvari. Ipak, verovatno je da ima mnogo više žena u stripu koje pripadaju post-revolucionarnoj generaciji. Ovom prilikom bih, na osnovu nekih nepotvrđenih teorija, rekla da je razlog pojave većeg broja žena u rumunskom stripu u stvari postojanje interneta (blogova i onlajn stripova, pre svega). Na mnogo manjoj razini, situacija je slična dešavanjima u Francuskoj, gde se, sve do negde 2008. godine, smatralo da kada se neka žena pojavi na salonu stripa, da je ona samo nečiji kolorista. Praktično, sa internetom, objavljivanje stripova na mreži postalo je lako – nema nekih troškova a brzo i jednostavno stižeš do publike željne stripova. Samim tim potvrđuješ da ta publika i postoji. Velika većina koleginica, kojih sada mogu da se setim, upravo je tako započela svoj rad na stripu, kroz blogove i objavljivanje stripova na mreži. Možda bi žene i ranije bile više prisutne na strip-sceni, da je bilo moguće približiti njihove priče publici kojoj bi one bile zanimljive i koje bi rado pročitali.

PRESSING: Tvoj najnoviji album „12 razigranih princeza“ je još jedna adaptacija bajki, što bi se moglo podvesti pod strip za sve uzraste. Da li imaš planove za nešto drugačije, neki žanrovski strip, nešto što bi možda bilo pod etiketom striktno za odrasle?

SURDIKAN: Hej, pa trenutno radim nešto drugačije! „Fisksoppa“ je priča o piratima i ide onlajn na engleskom! (smeh) Što se tiče pitanja za odrasle... hm, ne bih tačno znala šta je to „striktno za odrasle“. Ne pada mi ništa na pamet sem materijala koji su zabranjeni za maloletna lica, i u tom pogledu nemam takvih planova. Ako je reč o pričama za zreliju publiku, album „Karel Liman #arhitekta“ smatram svojim „najzrelijim“ do sada, stilski i u pogledu pitanja kojima se bavi. I njega bih, ipak, uvrstila pod etiketu „za sve uzraste“, a ako je neko me to dosadno slobodno može da ga preskoči. U principu, pokušavam da pišem priče koje bih volela i sama da pročitam, ali imam „u fioci“ i neke ideje za koje mi se čini da još uvek nisam sazrela da ih na pravi način predstavim publici.

PRESSING: I za kraj, šta je po tebi bitnije u stripu, scenario ili crtež?

SURDIKAN: Mogla bih komotno da slažem i da kažem da su obe stvari podjednako važne. Ali, iz mog ličnog iskustva, čitala sam strastveno neke ne baš sjajno nacrtane stripove koji su me oduševili pričom a odustajala od čitanja nekih perfektno nacrtanih, koji su bili očajno napisani. Verujem da imam mnogo širu definiciju za ono

što bi se podvelo pod „dobar crtež“ nego za ono što bi bio „dobro napisan scenario“. Ali, da budem potpuno iskrena, u stripu je najvažnija sposobnost pričanja priče, stvaranja osećaja neizvesnosti, umešnost upravljanja tenzijom i ritmom, kako bi se „obećanje“ dato čitaocu na početku u potpunosti ispunilo na kraju. ■ **Razgovarao:** Dragan PREDIĆ

ROĐEN 30. AVGUSTA 1897, U
BUKUREŠTU, U RUMUNJI, IZ BERIČETNE
FAMILIJE, AUREL PETRESCU BIO JE
POSLEDNJI OD ČETVORO DECE.

HEJ, DECO,
SKORO DA SMO
STIGLI! SPREMITE
SE!

NJEGOV TALENAT
PRIMETILI SU SVI
OKO NJEGA.

JE L' TI SE
DOPADA
CRTEŽ?

DA!

IMAO JE SAN - DA
OŽIVI CRTEŽE.

GODINE 1925. POČEO JE
DA OBJAVLJUJE FILMSKU
KRITIKU I ILUSTRACIJE.

ZATIM, TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA,
BIO JE NA AKTIVNOJ DUŽNOSTI U
RUMUNSKOJ VOJNOJ TOPOGRAFSKOJ
SLUŽBI U IASI, KAO FOTO-REPORTER,
OPERATOR KAMERE, POTOM REŽISER,
POSTAVŠI USPLUT BLIZAK SA PROCESOM
SNIMANJA FILMOVA.

Aurel Petrescu

PIONIR RUMUNSKE ANIMACIJE

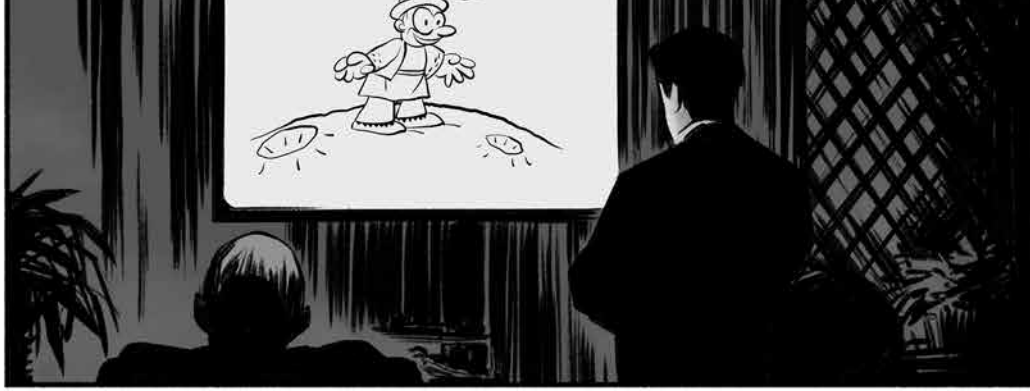
RAZVAN BRONESKU
PISAC-CRTAČ

POSLE RATA
SE VRATIO U
BUKUREŠT.

BUKUREȘT, 1920.

NJEGOVO ZANIMANJE ZA ANIMACIJU POČELO JE NAKON ŠTO JE ODGLEDAO STRANI ANIMIRANI FILM.

ZATIM JE POČEO DA ŠEGRTUJE U PRODUKCIJSKOJ KOMPANIJI SOARELE.

ŠTA MISLIŠ
O FILMU
ZASAD?

OVO JE
SJAJNO, AUREL!
SPREMAMO SE DA
PRAVIMO ISTORIJU!

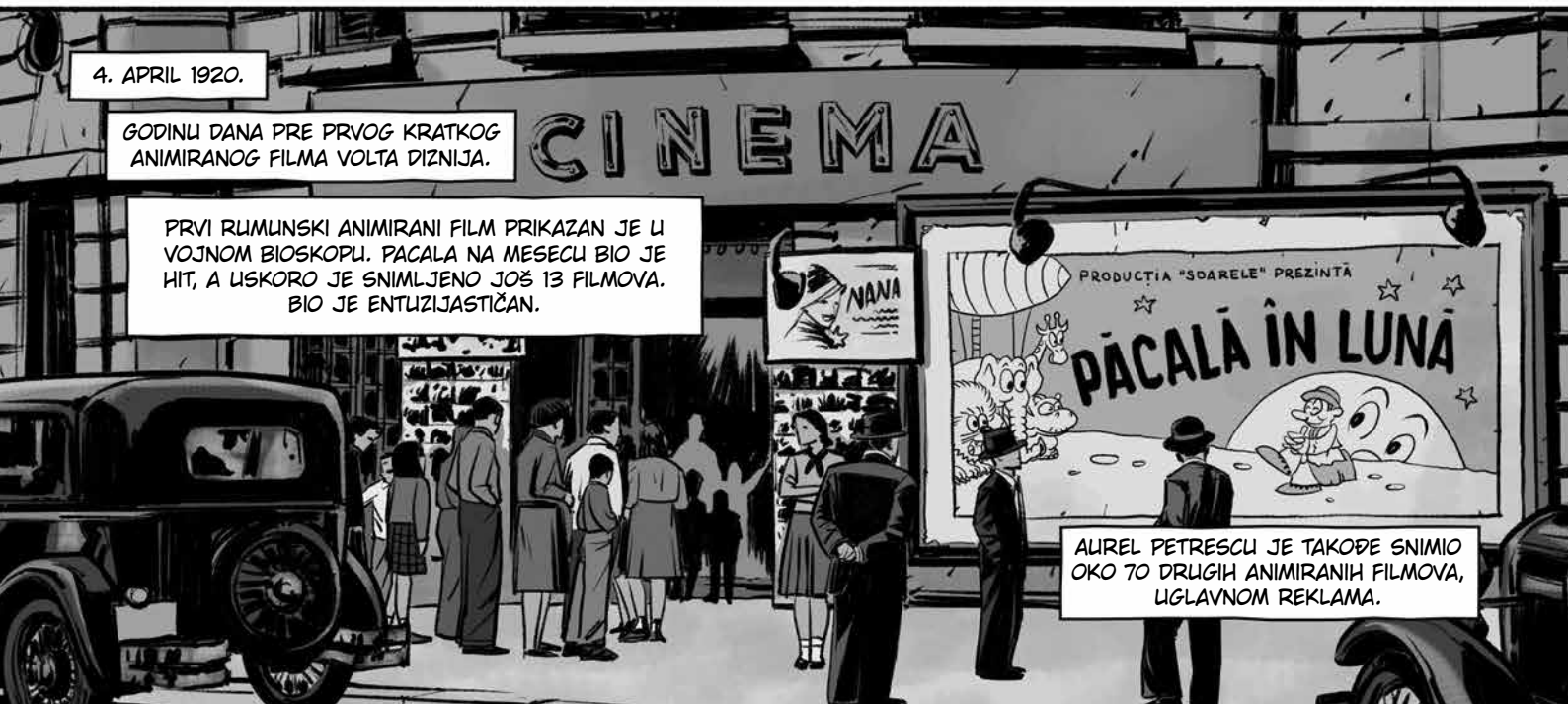

4. APRIL 1920.

GODINU DANA PRE PRVOG KRATKOG ANIMIRANOG FILMA VOLTA DIZNIJA.

PRVI RUMUNSKI ANIMIRANI FILM PRIKAZAN JE U VOJNOM BIOSKOPI. PACALĂ NA MESECU BIO JE HIT, A USKORO JE SNIMLJENO JOŠ 13 FILMOVA. BIO JE ENTUZIJASTIČAN.

CINEMA

AUREL PETRESCU JE TAKOĐE SNIMIO OKO 70 DRUGIH ANIMIRANIH FILMOVA, UGLAVNOM REKLAMA.

NAKON DECENIJE ANIMIRANJA, AUREL SE POLLIPENZIONISAO I NASTAVIO DA OBJAVLJUJE STRIPOVE - TAD SU SE ONI ZVALI CRTANI ROMANI.

OBJAVIO JE VIŠE OD 50 STRIPOVA I ILLUSTRVAO MNOGO VIŠE, U RASPONU OD KNJIGA ZA DECU DO MAGAZINA I NOVINA.

CRTAO JE SVAKI BOGOVETNI DAN.

NIJE MOGAO DA SE ZAUSTAVI.

Germeala
PENTRU
TOC REZERVOR

CĂLĂTORIA ÎN UNIVERS
BOROENI

AUREL PETRESKU PREMINUO JE
30. APRILA 1948, U BUKUREŠTU.

SMATRAN PIONIROM RUMUNSKE ANIMACIJE, LVEK ĆE
BITI UPAMĆEN PO SVOJOJ ODLUČNOSTI, HRABROSTI,
ISTRAJNOSTI I STRASTI, KOLIKO PREMA SVOJIM
STRIPOVIMA, TOLIKO I PO MOTIVACIJI ZA MLADE
UMOVE DA SLEDE SVOJE STRASTI.

PRENESI NASLEĐE
DALJE.

Fin.

Ujedinjenje balkanske strip zajednice

Strip je odavno prepoznat kao deveta umetnost. Svojim jasnim i pristupačnim jezikom, svojim vizuelnim bogatstvom, daje ogromne mogućnosti za percepciju i izbor tema. Uprkos tome, jedna od najčešće zastupljenih tema, posebno u balkanskim zemljama, jeste istorijska. Mnogo je razloga za ovaj fenomen, koji se odnose na viševjekovnu istoriju regiona, raznolikost kultura i naroda i slabost Balkanaca prema svojoj prošlosti.

Inicijativa, potekla iz prelepog rumunskog grada Brašova, objedinila je u jednoj izložbi istorijski strip različitih balkanskih škola u devetog umetnosti. Nije slučajno što je izložba prvi put predstavljena u istorijskom muzeju ovog grada, a nakon uspešnog predstavljanja u Muzeju stripa u Briselu, u Belgiji, logično je da ova izložba bude predstavljena i ljubiteljima stripa u balkanskim zemljama. A koje mesto može biti logičnije za to do prestonice balkanskog stripa - Leskovca!? Grad sa velikim doprinosom razvoju priča u slici, domaćin najvećeg festivala stripa

koji je do sada imao više od 20 izdanja, rezervisao je svoj Centar za kulturu za ovaj značajan kulturni događaj.

Pored širokog obima i detaljnog prikaza istorijskih stripova objavljenih poslednjih decenija, izložba oduševljava i svojim dizajnom. Stilski podržana najnovijim trendovima muzejske postavke, zamišljena je kao modularna konstrukcija koja ima mogućnost da se lako transportuje i izlaže na različitim mestima, podržana multimedijom, svakako je dostignuće organizatora koje bi trebalo da bude primer za naredne inicijative slične prirode.

Izdavanje albuma sa stripovima prikazanim na izložbi takođe je dobra ideja organizatora. Publikacija ostavlja impresivni utisak svojim dizajnom, obimom i kvalitetom predstavljenih materijala. Sličan album do sada nije objavljen ni u jednoj od balkanskih zemalja! Nema mnogo sličnih sadržaja ni u celom svetu. To je svakako dostignuće ove inicijative i prirodno je da je njenom prezentacijom rezultirala veoma zanimljiva i sadržajna diskusija u vidu okruglog stola.

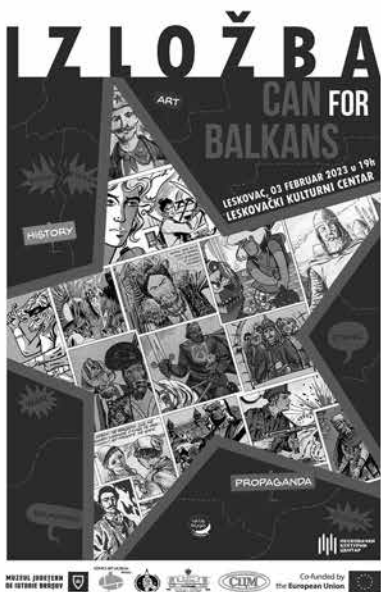
Otvaranju izložbe i okruglom stolu na kojem je predstavljen i ovaj katalog, prisustvovali su predstavnici svih zemalja uključenih u projekat. Među zvanicama su bili i gosti iz nekoliko zemalja, čiji stripovi iz raznih razloga nisu uvršteni u izložbu. Za ovo okupljanje zaslužan je i domaćin manifestacije, Marko Stojanović, priznati autor međunarodnog renomea i ličnost koja objedinjuje balkansku strip-zajednicu. Kao glavni moderator događaja, dao mu je pravi ton i stvorio prijateljsku i kreativnu atmosferu za diskusije.

Sam okrugli sto imao je veoma pozitivan ton i rezultirao je nizom smernica za buduće zajedničke projekte, koji će biti pokrenuti u bliskoj budućnosti.

Nakon kratke prezentacije namera i učešća svake od zemalja predstavljenih na izložbi, učesnici su razgovarali o svojim budućim planovima. Direktor Regionalnog istorijskog muzeja u Brašovu Nikolaj Pepene, glavni „motor“ projekta, rekao je da istorija poluostrva nije samo u čuvenim, ali krvavim bitkama, već i u dubokim kulturnim vezama, sličnoj etnografiji, folkloru i običajima, koji su takođe plodna tema za stripske priče. Mnogi od učesnika su se složili sa njegovim stavom i izrazili su želju da diverzifikuju teme budućih inicijativa. Prisustvo nekoliko profesionalnih istoričara, među kojima su bili direktor Istorijskog muzeja u Tirani dr Dorian Koči, dr Aleksandar Uzelac iz Beograda i dr Aleksandar Vačkov iz Bugarske, dao je ozbiljan i naučni ton toku diskusije. Bilo je reči o ogromnim mogućnostima stripa kao vizuelne umetnosti, o njegovoj sposobnosti da u kratkim formama pruži raznovrsne informacije, da pouči i obrazuje čitaoce. Konstruktivna diskusija, vođena u duhu prijateljstva i međusobnog poštovanja, završena je dogovorima o budućim zajedničkim projektima na istorijske teme u kojima će deveta umetnost biti glavni faktor kroz koji će se promovisati Balkan i njegova zajednička istorija. Više bliski nego različiti, zajedno, kao deo kulturnog nasleđa Evrope, to je rezultat ove divne izložbe, koju će posle Leskovčana videti i njihovi susedi iz još nekih balkanskih zemalja.

Prezentaciji i okruglom stolu prisustvovali su i predstavnici Muzeja stripa iz Brisela. Preneli su utiske o onome što su videli i oduševljenje bogatom istorijom poluostrva, visokim nivoom kvaliteta stripa predstavljenog na izložbi i prijateljskim odnosima između autora stripskih priča na Balkanu. U zaključku, g-din Manuel Fernandez je izrazio nadu da će slične zajedničke inicijative biti predstavljene u njihovom muzeju i u budućnosti, kako bi upoznali svoje posetioce sa razvojem devete umetnosti na Balkanskom poluostrvu. ■

Dr Aleksandar VAČKOV

Mladi makedonski strip

Kada pomislim da u Makedoniji strip polako ali sigurno umire, uvek se nekako prijatno iznenadim. I opet se razočaram. I onda se ponovo pojave neki novi klinci koji mi ozare lice. I tako sve ispočetka... Fakat je da strip uvek pronalazi svoj put do svojih novih obožavalaca.

Tako sam se prošle godine (2022) na Sajmu knjiga u Skoplju našao kao izdavač koji sam prodaje svoja izdanja – uostalom, kao i svi izdavači iz regiona – te slučajno sreo sa dva mlada momka iz Skoplja koji su, vidi čuda, uveliko bili zainteresovani za stripove... Uz malo ćaskanja i priče oko stripova, rekli su mi da se i oni bave stripom, i da čak imaju svoj veb-sajt i društvene mreže o stripu (comics.mk), i to sa preko deset hiljada pratilaca i posetilaca. Stani malo, mladi u Makedoniji čitaju stripove?! Kad kažem mladi, mislim na one mlađe od 30 godina, ostalih stotina drtavca znam skoro sve, imenom i prezimenom. Dakle, ta dva mladića su bili Vojdan Andonov i David Ristovski. Kao i kod svih mladih, njihov entuzijazam je bio velik poput njihovih planova. Rekli su mi da žele da izgrade tim, kolektiv mladih strip-umetnika i pisaca, da zajedno prave stripove i da promovišu kulturu stripa u Makedoniji. E pa, u februaru ove godine, oformili su taj tim i nazvali su ga „Paragons“. Pa šta su u stvari oni uradili od tada? Prema rečima Andonova: „Prvo smo počeli da kontaktiramo mlade strip-umetnike, pisce i entuzijaste koje već poznajemo, i podelili smo sa njima našu ideju. Zatim smo otvorili nalog na društvenim mrežama, kao način da dođemo do još više umetnika i pisaca. Odziv je bio odličan, makedonska omladina voli stripove, a i mangu. Onda smo se bacili na posao i napravili oko 10 kratkih strip-priča koje smo slali na konkurse u regionu.“

Za svoje kratke strip-priče, momci i devojke iz „Paragonsa“ su nagrađivani na nekoliko festivala stripa, među kojima su Balkanska smotra mladih strip autora u Leskovcu (Vojdan Andonov), Međunarodni

salon stripa u Velesu (Vojdan Andonov, Canko Stefanov) i „Mostrip“ u Mostaru (Damjan Šokev). Nagrađeni strip iz produkcije „Paragons“ pod nazivom „Na vratima smrti“ (Vojdan Andonov, Canko Stefanov) biće objavljen u novom, jedanaestom po redu, broju makedonske „Devetke“. Njihov najnoviji projekat je pak baš zanimljiv. To je strip pod nazivom „Skoplje 2028 – Kultura iznad podele“, koji je bio deo prezentacije grada Skoplja za konkursni projekat „Evropski grad kulture 2028“, čiji je nosilac Evropska Unija. Baš tom prezentacijom Skoplje je pobedilo na konkursu, što će, između ostalog, doneti veća sredstva za strip-projekte i događaje namenjene strip-umetnicima, piscima i entuzijastima.

Ova 2023. godina se treba posebno upamtiti, jer se početkom leta održao prvi „Strip Trip“ festival u Skoplju. Kada kažem prvi u Skoplju, mislim na prvi međunarodni festival stripa, sa gostima iz regiona, i sa svim ostalim parametrima koje jedan festival stripa čine baš to. Bilo je nekih pokušaja i ranije (ime „Skopje Strip Fest“ iz 2016) ali to je prošlo lokalno i ostalo na tome da je bio samo pokušaj. „Paragons“ su takođe bili deo organizacije „Strip Tripa“, a imali su i zapaženu izložbu sopstvenih stripova i retkih strip-suvenira.

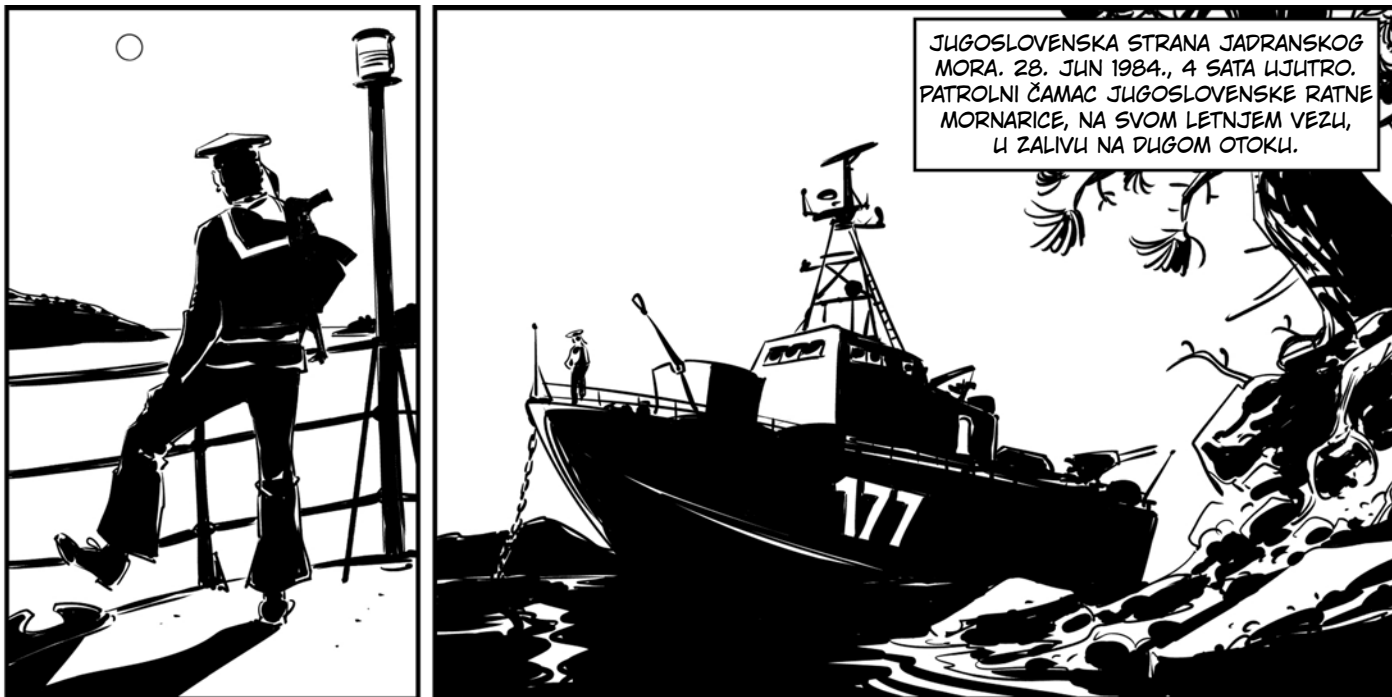
U vezi sa budućim planovima „Paragonsa“, ovaj put reč ima Ristovski: „U skoro imamo još jednu izložbu na godišnjem ‘Sajmu kreativnih industrija’ u Skoplju. Nakon ove izložbe imamo i radionice stripa za decu. ‘Paragons’ trenutno ima 11 članova, ali mi želimo da se proširimo i dopremo do šire publike. Zbog toga, do kraja godine planiramo da oformimo zvanični strip-klub za mlade strip-umetnike i pisce, koji će biti smešten u Skoplju. Ovaj klub će biti domaćin mesečnih događaja, uključujući radionice i predavanja iskusnijih pisaca i umetnika iz regiona. Nakon što sve ovo počne, fokusiraćemo se na kreiranje i objavljivanje naših stripova.“ Dakle šta još reći, osim da smatram da će me taj njihov entuzijazam još dugo održavati i da ću se ponovo obradovati njihovim idućim projektima oko stripa, na kojima ću u neku ruku, nadam se, i sam biti deo. Inače „Paragons“ možete naći na:

paragonscomics@gmail.com ili @paragonscomics na Instagramu.

Strip je živ, živeo strip! ■

Nikola TEMKOV

JUGOSLOVENSKA STRANA JADRANSKOG MORA. 28. JUN 1984., 4 SATA UJUTRO. PATROLNI ČAMAC JUGOSLOVENSKE RATNE MORNARICE, NA SVOM LETNJEM VEZU, U ZALIVU NA DUGOM OTOKU.

TI SI IZ BEOGRADA?
BEOGRADA NA DUNAVU?
REKA DUNAV SE ULIVA
U CRNO MORE, ŠTA
RADIŠ OVDE U
JADRANSKOM MORU?
ZAŠTO NISI U CRNOM?

SUPER, PRVI PUT SAM
ZASPAO NA STRAŽI.
KO JE OVAJ?
DOBRO, OVA RIBICA
NA RAMENU MI
NIJE LOŠA...

NE SANJAŠ. OVA ŠTO NIJE LOŠA JE
SIRENA CETO, MOJA SESTRA. JA SAM
PHORCYS, BOG MORA. ZAPRAVO JEDAN
OD NJIH. HTELI SMO DA TI SE ZAHVALIMO
ŠTO JE TVOJ BROJ JUČE OTERAO
RIBARE, SVIH ŠEST BRODOVA.

RIBARI NEKAD TREBA
DA LOVE RIBU, ALI OVI
PRETERUJU, RIBE JE
SVE MANJE. TO NIJE
DOBRO ZA MORE.

DRUŽE FORKIS, JA
SAM RAZVODNIK D. P.,
NA PATROLNOM ČAMCU 177,
"FRUŠKA GORA", MI SMO
SAMO PRÉSRELI BRODOVE
IZ ITALIJE KOJI SU PREŠLI
NAŠU GRANICU...

FRUŠKA GORA?
TO JE TAKOĐE
NA DUNAVU.
ZAISTA, ŠTA TI
RADIŠ OVDE?

OTERALI STE RIBARE,
JER SU HTELI VAŠU
RIBU? PAZI MALO ŠTA
PRIČAŠ.

ZNAČI, VI NJIMA NE DATE VAŠU RIBU, ZA KOJU ONI MISLE DA JE NJIHOVA? VI U STVARI IPAK ČUVATE NAŠU RIBU?

Uf, čija je sad riba? Oprostite, skoro sam 4 sata na straži, jako mi se spava.

RIBA PRIPADA MEDITERANU. A MEDITERAN PRIPADA SVIM NJEGOVIM BIČIMA. POD VODOM NEMA GRANICE - RIBE, ŠKOLJKE, RAKOVI, NE PRIPADAJU NIKOME. VEĆA RIBA JEDE MANJU, KRUGOVI ŽIVOTA I TE STVARI... RIBA NE PRIPADA NIKOME, OSIM ONOME KO JE ULOVI.

NARAVNO I PONEKI RIBAR, PA I MORNAR POPLIT TEBE PONEKAD PRIPADNE RIBAMA. SUDBINA, KRUG ŽIVOTA, KAKO GOD...

Tu su i delfini, moram da kažem, oni nam nisu sasvim jasni...

DOBRO, uskoro sviće, zaista treba da spavaš...

Htela sam da ti poklonim ovu zvezdu, ali vidim da već imaš jednu na toj smešnoj kapi. Kakva je to zvezda, morska, nebeska?

CRVENA PETOKRAKA, ZNAK KOMUNISTIČKE PARTIJE, A NAŠA ZEMLJA JE SODIJALISTIČKA FED...

RATNA MORNARICA

NEBO ILI MORE. IZABERI MORNARU. NE MOŽE SVE. MIRNO TI MORE, I ČUVAJ NAŠU RIBU.

I ŠKAMPE.

Evoluiraj ili umri

Jedna od najgenijalnijih reklamnih rečenica, po mom mišljenju naravno, jeste ona kojom je promovisan „Terminator 2“ Džejmsa Kameruna i ona glasi: „Mislite da ste već sve videli? Pogledajte ponovo.“ Ne znam za bolji način da opišem ono što sam iskusio kad sam po prvi put naleteo na strip potpisan sa ACO. Nešto kasnije sam imao tu sreću da sa španskim genijalcem Aleksom Oliveirom čiji je ACO pseudonim uspostavim kontakt pa potom i da, nekim čudom, steknem njegovo profesionalno poštovanje – čemu možemo da zahvalimo za riznicu profesionalne i životne mudrosti koju, koliko sam bar upoznat, nije nikada i nikome otvorio na način i u meri kojima to čini sa čitaocima „Strip Pressinga“ ispod ovih redova...

PRESSING: *Ko je Aleks Kal Oliveira a ko je ACO? Kako se ta dvojica slažu jedan sa drugim?*

Aleks Kal OLIVEIRA: Radi se o istoj osobi, ali što se tiče stripova, ACO funkcioniše mnogo bolje, kraće i prostije. Na početku moje karijere, imao sam agenta koji mi je nalazio poslove, ali sam posle lošeg iskustva rešio da nastavim sam, pa sam počeo da se potpisujem kao ACO. Zahvaljujući pomoći kolege crtača, Viktora Ibanjeza, dobio sam šansu da radim na „Čudesnoj Ženi“ („Wonder Woman“) i odlučio sam da ne menjam ime, kada mi je već donelo sreću. Potpis ACO podseća na „Mebijusa“ Žana Žiroa. Nije bilo promene stila ili grafičkog izraza. Bilo je iz šale.

PRESSING: *Možeš li da pojasniš šta misliš pod „lošim iskustvom sa agentom“? Nije nužno navođenje imena...*

OLIVEIRA: Na početku moje karijere, 2006. godine, radio sam sa agentom koji je tražio poslove crtača. Danas agenti ne bi bili tako neophodni, ali u to vreme to je bio najlakši način da se pronađe posao. Što se tiče pogodnos-

ti toga da imaš agenta, dobra stvar je što ne moraš da brineš o traženju posla. Loša stvar je što nisam znao koliko je projekata od onih koji su ponudeni bili mogući ili su prosto služili da me zaokupe da radim probe do pojave prave prilike. Takođe, nisam bio u mogućnosti da govorim direktno sa urednikom ili sa scenaristom, jer je agent uvek bio posrednik i često sam imao sumnje da moje pritužbe ili pitanja ne dolaze do njih, što je bilo frustrirajuće. Na kraju agent radi za lični interes i sve dok ti stvaras dosta materijala on će biti uz tebe. Kao što sam rekao, nije to bilo loše iskustvo, ali je bilo frustrirajuće, pošto sam verovao da mogu da stremim većim poslovima od onih koje dobijam i to vremenom uzima danak. Moja poslednja godina sa njim, bio sam devet meseci bez posla. Imao je lične probleme i morao je da vodi računa o mnogo čemu, to razumem. Ali i moje kolege i ja smo prolazili kroz razne probleme sličnog tipa i nismo nailazili na istu zabrinutost ili razumevanje sa druge strane. Zamislite, devet meseci bez posla. Bio sam skoro bez finansijskih sredstava, morao sam da napustim svoj stan i studio u

kome sam radio i da pitam roditelje za pomoć. Bio je to krajnje sraman trenutak za mene i čak sam razmišljao da ostavim svet stripa. Na kraju mi je dojadilo da čekam i krenuo sam samostalno. Da pišem urednicima lično na Fejsbuku – NE ČINITE TO – i da pokazujem svoje radove pod drugim imenom da bih izbegao probleme. Na kraju, šansa se pojavila zahvaljujući Viktoru Ibanjezu i činjenici da se uredniku „Čudesne Žene“, Matu Idelsonu (Matt Idelson), sviđao moj rad. Tako sam dobio svoj prvi zadatak u „DC“-ju i od tada radim sam. Napravio sam dobar izbor, moja karijera napreduje onako kako želim i mogu da budem u direktnom kontaktu sa urednicima i scenaristima, što je jako važno.

PRESSING: *Pročitao sam da su ti uzori Nil Adams i Stjuart Imonen. Međutim, u tvom pripovedanju, mislim da vidim Frenka Milera sa početka karijere više od bilo koga drugog?*

OLIVEIRA: Da, na početku moje karijere zaista sam voleo Nila Adamsa (Neal Adams), Alana Dejvisa (Alan Davis), Brajana Hiča (Bryan Hitch), Stjuarta Imonena (Stuart Immonen)... Brojne umetnike sa klasičnim i realističnim stilom. Kada sam pročitao „Sokolovo oko“ („Hawkeye“) Frekšna (Fraction) i Ejdzje (Aja), zaista mi se dopao način pripovedanja i kontura. Onda sam počeo da primećujem dela autora kao što su: Dejvid Mazukeli (David Mazuchelli), Frenk Miler (Frank Miller), Dejvid Rubin (David Rubin), Klif Čiang (Cliff Chiang), Andrea Sorrentino (Andrea Sorrentino), Džej Li (Jae Lee) i Džim Steranko (Jim Steranko) na drugačiji način. Uticaj Milera je bio od ključnog značaja za način pripovedanja i kompoziciju („DK2“ ili „300“) i Sterankov na estetiku, „Divljina“ („Outland“). Ali ako postoji jedan autor koji me je najviše obeležio, onda je to bio Endi Kjubert (Andy Kupert), i to još u detinjstvu. Ne toliko u stilu crtanja, koliko u načinu na koji „razbijam“ tablu i određujem važnost kadrova. Uzgred, Endi Kjubert je moj omiljeni strip-crtač. Još jednog koga volim je Beri Vindsor Smit.

PRESSING: *Nisam naišao na bilo koji podatak*

da si imao formalno stripsko obrazovanje. Da li si samouk? Od koga si učio?

OLIVEIRA: Kada sam bio mlađi, išao sam na časove slikanja, ali nisam voleo da slikam. Kasnije sam upoznao Norberta Fernandez (Norberto Fernandez), crtača stripova iz mog grada, Viga, koji mi je predstavio mnoga dela i autore. Kasnije sam studirao tri godine u Hosu školi grafičkih umetnosti (Joso School of graphic arts) u Barceloni, što mi je pomoglo da upoznam mnogo umetnika i da postanem profesionalac. Ipak, rekao bih da je moja obuka bila u potpunosti samouka.

PRESSING: To zvuči malo kontradiktorno. Možeš li objasniti na koji način je tvoja obuka bila u potpunosti samouka?

OLIVEIRA: Naravno, nema problema. Zamislite da ste još u mladosti sami naučili da vozite, umete da vozite automobil, znate kako da se krećete i znate nešto mehanike. Napunite 18 godina i onda idete u školu vožnje. Oni vas nauče saobraćajna pravila, koje ste više ili manje već znali, ali niste znali zašto ih koristite. Oni vas takođe nauče više o mehanici i šta da ne radite sa automobilom. Na kraju, ono čemu su vas naučili su pravila i razlog zašto da ih pratite, ali ste vi već znali kako da vozite. Škola vožnje vas nije naučila kako da vozite, ona vas je naučila ono što morate znati da bi vozili sigurno. E, tako se ja osećam. Sam sam naučio da crtam. I onda sam u školi stripa naučio zašto neki kadrovi moraju da budu veći od drugih, da su stripovi tuširani četkicom i perom, i da biste dobili posao morate kontaktirati urednike. Ali ja nisam naučio da crtam zahvaljujući njima. Susreo sam se sa radovima i autorima za koje nikada nisam čuo, da, to je tačno, naučili su me isto i o važnosti pripovedanja, ali je moje učenje uvek bilo na svoju ruku. Hosu škola me nije naučila kako da crtam ili stvaram stripove, vodili su me ka tome da postanem profesionalac.

PRESSING: Da li je bilo teško da, kako kažeš, postaneš profesionalac? Ušao si u posao jako mlad, a mladi ljudi, čast izuzecima, su pre okrenuti

zadovoljstvima nego radu?

OLIVEIRA: Postati profesionalac je uvek teško, jer moraš da uložiš mnogo sati u nešto što ponekad može da bude jako zamorno i gde rezultat nije ono što očekuješ ili voliš, što je frustrirajuće. To je proces strpljenja i discipline. U to vreme sam živeo u Barceloni u stanu koji sam delio sa još trojicom ljudi. Roditelji su mi pomagali novčano, pa sam trošio samo na nužno neophodno. Morao sam da budem odgovoran. Kada sam počeo da radim, shvatio sam ovo krajnje ozbiljno, ali čim sam stekao finansijsku samostalnost rasporedio sam svoj komfor i radno vreme na drugačiji način. Tokom leta ili za Božić bi se vraćao u Vigo, da bi bio sa porodicom i prijateljima, i tada nisam radio. Tokom godina ovo je postalo sve komplikovanije. Posebno u godinama provedenim u „DC“-ju. Ali bar sam, na profesionalnom početku, više mogao da uživam u svojoj mladosti, jer je tada pritisak bio druge vrste i nisam imao isti standard života kakav imam sada.

PRESSING: Gledajući na „Severni vetar“ („North Wind“) iz 2007. godine i tvoje novije radove, deluje skoro kao da su crtala dva različita čoveka. Ne govorim samo o crtačkom stilu, već i o grafičkoj naraciji. Čemu to pripisuješ?

OLIVEIRA: „Severni vetar“ je bio moj prvi profesionalni posao i bio sam praktično amater. Imao sam 22 godine te 2007, a počeo sam da tuširam 2004. godine. Nisam imao pojma da se četkica koristi za tuširanje! U „Severnom vetru“, „Bum Studio“ („Boom Studios“) platio je malo, veoma malo za crtež i ja sam pristao da tuširam da bih zaradio nešto više novca. To je bilo i odlično za vežbu, jer je bio odličan razvoj od prvog pa do petog dela, ali nisam imao dovoljno iskustva sa tuširanjem. Uzgred, bio sam navikao da radim četiri strane mesečno, pa je rad na 24 bio zamoran i kvalitet strana je dosta trpeo. S druge strane, scenarista i urednik su tražili mnogo, mnogo, mnogo promena i ispravki što me je prilično frus-

triralo. Kada sam radio na trećem delu ponuđen mi je posao da za „Marvel“ crtam priču o „Spajdermenu“ („Spider-man“). Zamislite, sa 22 godine i samo tri nacrtana stripa! To su bile odlične vesti i motivisale su me da nastavim sa radom. U to vreme, uz to što sam bio početnik, uticaj Brajana Hiča i njegovih „Ultimates“-a osećao se u celoj industriji, pa su moje pripovedanje i kompozicije bili slični sa onim što su svi ostali radili – široke table koje su imitirale film. Tokom godina sam promenio stil crtanja i kompozicije u velikoj meri. Uticaji i nove tehnologije su mi pomogle da se razvijem i nađem načine da unapredim svoj rad. Isprva sam probao da sve crtam naopačke, što me je dosta ograničavalo, onda sam počeo da koristim igračke i fotografske reference da bi unapredio svoje likove i pozadine. U poslednjih par godina 3D programi su mi dosta pomogli sa postavkama, perspektivama i referencama za figure. „Fotošop“ i „Klipstudio“ su takođe doneli promenu, pa je prelaz sa papira na digitalni rad takođe predstavljao šok. Uz to, unapredio sam finiširanje strana, pa su sad mnogo jasnije i čišće. Takođe sam unapredio i stil tuširanja, što je učinilo da moj rad s vremenom izgleda sve profesionalnije. „Severni vetar“ je bio kao petomesečna vežba učenja kako da od amatera postanem jedan od onih koji rade u industriji. Profesionalac, ali jedan od prosečnih. Sada kad vidim te strane one me plaše, ali razmišljam o tome kako su nastale, kako je bilo teško i mislim da je vredelo. Takođe ću reći da je to iskustvo bilo teško sranje. Veoma loše plaćeno, uz mnogo nepotrebnih ispravki i previše gluposti koje sam morao da istrpim zarad projekta koji je malo koštao izdavača. Ozbiljno, nikada u životu nisam trpeo toliko ispravki i zamerki kao u „Severnom vetru“. Za 13 godina karijere nisam imao toliko ispravki kao u tih pet svezaka. Da zaključim, za sve vreme rada u ovoj industriji, radeći stripove svih vrsta i sa različitim likovima i radnjama, čudna stvar nije bila da se moj stil crtanja i kompozicija strane nisu promenili. U stvari, ako ikada prestanem da se menjam, biće to vrlo loša vest. Umetnik uvek mora biti otvoren za promene i istraživanje.

PRESSING: Zašto će to što ćeš prestati da se menjaš biti loša vest? Na koji način?

OLIVEIRA: Zato što kada se crtač navikne na neki stil rizikuje da protok vremena loše utiče na njega. Dodatno, postoje poslovi koji zahtevaju od umetnika da pokažu i druge veštine. Ne možete napraviti horor strip za odrasle na isti način na koji biste uradili album za decu. U svakom projektu pokušavam da nađem stil koji će najbolje oslikati nameru priče. Teško je, ali ako dođem do tačke kada ću reći, dosta je, uvek ću raditi na ovaj isti način, verovatno već kopam sopstveni grob. Ne kažem da morate da pratite modu ili stil koji svi kopiraju u neko određeno vreme. Kao crtač morate da nađete svoj sopstveni glas, ali nemojte ignorisati svoju okolinu i uvek radite na unapređivanju i razvoju. Ne poznajem niti jednog crtača koji za svoje radove od pre godinu dana ne oseća da su lošiji od onih koje radi sada. Evoluiraj ili umri.

PRESSING: Govoriš o tome kako su promene i

ispravke na „Severnom vetru“ bile frustrirajuće. Takođe govoriš, kasnije u intervjuu, kako ne voliš kada te nešto usporava, čak i dobre stvari kao sloboda. Imam osećaj da imaš svoj sopstveni radni tok, i da ti jako smeta kad ti ga neko poremeti. Da li sam u pravu, i ako jesam, zašto je to tako?

OLIVEIRA: To je veoma tačno. Moram biti sto posto fokusiran na ono što radim. Nije da mi pažnju uvek odvlači zujanje muve, ali ako imam nameru da toga dana nešto nacrtam, ako dobijem još neko zaduženje ili ispravku, to me izbacilo iz radnog procesa. Ja sam stvorio rutine, ako me nešto izbacilo iz ritma, teško mi je da se ponovo fokusiram na ono što moram da radim. Verujem da se to dešava svima, nije to ništa posebno. Ali kada radite sa rokom, veoma je stresno naći prepreke na putu. Dodao bih da najbolje radim posao onda kada sam pod velikim pritiskom i stresom. Tada kao da moja glava radi brže u po-

trazi za rešenjima. Sa mnogo vremena za rad na projektu, imate tendenciju da trošite previše vremena na sitne detalje koji ničim ne doprinose priči, osim što možda čine album lepšim. Ako već treba da predate rad, nemate vremena za ulepšavanje i verovatno tada table ispadaju najbolje. Ali da, ako sam išta naučio, to je da nikada neću predati stranu koja je zbrzana ili loša. Radije bih da neki drugi umetnik bude angažovan, koga kao čitalac ne volim, ali želim da rad bude najboljeg mogućeg kvaliteta. Na svojim počecima, završavao sam brže i držao se rokova bez problema, ali moji radovi nisu izgledali dobro i to me je zakucalo za poziciju poslušnog prosečnog crtača. Za neko kratko vreme, to radi posao, ali dugoročno vam ne ostavlja mnogo mesta za napredak. Zato ponekad biram da predam 10 odlično odrađenih strana, u odnosu na 20 na brzinu odrađenih i bljutavih. Imajte na umu, ovo je slučaj kod mene. Svaki

umetnik ima svoj ritam i ima ljudi koji su u stanju da isporuču 20 stana za 15 dana, koje su sjajne. To zavisi od stila i od svakog crtača posebno. Urednici cene brzinu – u velikoj meri – ali verujte mi na reč da nisu glupi. Ako ste interesantan ali spor crtač, najbolje je da bežite od mesečnih serijala. Budite poštenu i prihvatajte se samo onih projekata koje možete završiti u nekom za vas realnom okviru.

PRESSING: *Naslov koji ti je doneo slavu, kako mi se čini, bio je „Midnajter” („Mindighter”) sa Stivom Orlandom (Steve Orlando) — na ovom stripu si prosto eksplodirao. Šta je Midnajter imao što svi ostali stripovi pre njega nisu što ti je pomoglo da se istakneš?*

OLIVEIRA: Pa, u „Midnajteru” nije bilo mnogo pritiska, dobio sam potpunu slobodu i počeo sam kao glavni crtač. Samo sam želeo da uradim dobar posao i svideo mi se glavni lik još iz vremena „Autoriteta” („Authority”). Takođe, sce-

nario Stiva Orlanda je bio sjajan, ali je tu bio jedan detalj. Stiv je opisivao mnogo akcije na jednoj strani, gde su takođe junaci razgovarali na više mesta jedan sa drugim. To mi je jako otežalo rad i nateralo me da istražim druge resurse. U to vreme sam počeo da čitam „Heroja” („Hero”) Davida Rubina, „Zelenu strelu” („Green Arrow”) Džefa Lemira i Andree Sorentina i poklanjao sam više pažnje radu Frenka Milera u njegovom „Gradu greha” („Sin City”) i posebno „DK2”. To mi je puno pomoglo, jer me je nateralo da se dosta igram sa mini-kadrovima, da bi bio u mogućnosti da prikazem svu tu radnju i dijaloge koje je Stiv opisao. Druga pomoć je bila u tome što je Midnajter mogao da predvidi kretanja, njegovo razumevanje vremena je bilo drugačije od ostalih likova. Želeo sam da čitalac vidi kako Midnajter sprečava kretanja i kako je akcija podeljena i usporena u njegovoj glavi. Nisam stavio mini-kadrove kao super ele-

ment na strani, to je bio grafički i pripovedački resurs da bih objasnio na bolji način moći protagonista i u isto vreme mi je pomoglo da vežem radnju sa kadrovima koje je Stiv opisao. Na taj način, mogao sam da ostavim više prostora za bitna dešavanja i da ostavim mini-kadrove za dodavanje informacija kao i da potkrepim dijalog koji povezuje dve strane. Manji kadrovi su služili kao vezivno tkivo. U isto vreme sam probao da eksperimentišem sa kompozicijom i strukturom strane. Želeo sam da serijal ima svoj vizualni identitet. Možete da otvorite strip i prepoznate ga momentalno. Na kraju je za uspeh serijala bio zaslužan odličan rad koji je Stiv uradio sa „Midnajterom”, koji je stvorio vezu sa velikim brojem ljudi i proizveo je nešto što niko nije očekivao. Loše je što nisam mogao da postignem uobičajni ritam, pa smo morali da imamo još crtača, ali oni su odlično znali šta sam ja želeo da postignem i uradili su odličan posao. Posebno moj prijatelj Ugo Petrus (Hugo Petrus), koji je uradio mnogo dobrih strana.

PRESSING: *Tvoj stil je neverovatan i kao ništa drugo u trenutnoj ponudi. Zbog toga, zbog mnogo dodataka i malih kadrova i mnoštva grafičkih, kolornih i tekstualnih informacija koje unosiš na svaku stranu, da li ikada brineš o njihovoj čitljivosti? Kako održavaš balans između efektivnosti i jasnoće pripovedanja, jer deluje da je ovo dvoje uvek na suprotnim stranama?*

OLIVEIRA: Pa, ponekad funkcionišu bolje, ponekada lošije. To je ravnoteža koju naučite vremenom. Probam da položaj figura i njihova težišta olakšavaju oku. Da raspored kadrova i balončića služi kao vodič. Kada sastavljam stranu, prvo postavim kadrove i balončiće. Balončići služe kao vodič. Kada sastavljam stranu, prvo postavim kadrove i balončiće, uključujući i dijaloge kako bih znao koliko mesta imam i kako mi mogu pomoći da vodim čitaoca. Mnogi čitaoci se izgube, što me fascinira, jer bez obzira što moje strane nekada budu aljkave, drugi put mi bude jasno da su čitaoci jako razmaženi i nisu u stanju da razumeju funkciju balončića i kadrova. Ima čitalaca koji nisu u stanju da razumeju da mini-kadar može da odražava radnju koja se dešava u isto vreme kada i glavna radnja, ili da ne morate da pratite radnju uvek sa leve na desnu stranu. Da veličine kadrova označavaju vremenski tok na strani, ili da ukoliko nacrtam kružni kadar to je zbog toga što želim da prenesem bitnu informaciju na koju morate da fokusirate svoju pažnju ili nešto što glavni lik radnje vidi. Postoje stvari koje kao autor mnogo puta ne možete da uradite u potpunosti kako valja, ali namera mojih stripova je da budu fluidni koliko god je moguće i da vas elementi na strani vode bez potrebe da gledate u strelice. Ponekad razmišljam o delima ljudi kao što su Havijer Rodrigez (Javier Rodriguez), David Adža ili Ema Rios (Emma Rios), oni pokušavaju da daju čitaocu jedinstven narativ i vizualno iskustvo a pojedini čitaoci se žale da se izgube. Umesto da kritikujete delo umetnika, sudite sebi kao čitaocu i analizirajte da li ste opterećeni očekivanjima prethodnih uniformnih iskustava. Ako ste navikli na filmove „Paklene ulice” („Fast

and Furious”) i idete u bioskop da bi pogledali „Memento” ili „Početak” („Inception”), normalno je da se izgubite, ali ne krivite uvek reditelje – probajte da prihvatite da ne znate mnogo o jeziku filma. Ali to, kao što sam rekao, zavisi od svakog projekta. Ponekad priča čini lakim da se poigrate sa narativom i kompozicijom, a nekada morate da stavite kadrove na prost način i bez komplikovanja, jer priča ne zahteva trik ili inovaciju. Vaš rad mora da služi tome da prenese priču na najbolji način. To ponekad bude bolje ili lošije, ali makar morate da budete sigurni da je to što radite odgovarajuće i da će prosečni čitalac biti u mogućnosti da je dešifruje bez da dobije emboliju.

PRESSING: Radiš takođe i naslovnice. Da li njima pristupaš drugačije od strana strip albuma? Da li su izazovi drugačiji kada radiš naslovne strane od toga kada radiš table stripa, i da li je zadovoljstvo krajnjim ishodom drugačije?

OLIVEIRA: Naslovnice su zabavne, ali kada radite na standardnom serijalu sa kratkim rokovima, mogu da vam stoje na putu, jer zahtevaju više vremena od obične table i ponekad urednik mora da pogleda više od jedne verzije, što je zamorno. Ponekad imate dobru ideju i predstavite samo nacrt koji bude odmah odobren. Drugom prilikom morate da pošaljete 3 ili 5 verzija naslovne strane jer urednik želi da ima mnogo više opcija. Najgore je kada izaberu onu opciju koja mi se najmanje sviđa. Kada radim na standardnom serijalu, pokušavam da uradim praktične naslovnice koje mogu da odradim brzo. Sa varijantama ili naslovcama koje nisu neposredne se poigravam i više zabavljam, čak ohrabrujem sebe da ih sam obojim. Mislim da nisam dobar crtač naslovnica, bar ne u klasičnom smislu. Više volim da napravim upečatljive ali proste slike koje opisuju nekog lika, njegovu ličnost ili priču bez spektakla. U tom smislu, mislim da se često ponavljam, ali to radi posao. Sa druge strane, rad na naslovcima zahteva drugi vid truda od strane, jer na strani morate da uzmete u obzir sve kadrove i kako će delovati zajedno. Važnost i težište između kadrova takođe imaju ulogu u tome kako će neka strana da izgleda prema sledećoj, pa i to morate uzeti u obzir. Sa naslovcima morate da radite samo na jednoj slici kojoj možete da posvetite više vremena i detalja. Bez obzira na to, ja nisam dobar u tome i to se vidi kada mi se ne sviđa naslovna na kojoj radim, ali plaćaju dobro i manje me zamaraju od rada na celoj strani. Na kraju, proces nije isti, ali je veoma sličan. Ima umetnika koji su odlični u radu naslovnica, ali su očajni pripovedači kada kreiraju strane ili obrnuto. Sve dok javnost prihvata moj rad u obe oblasti, mogu da budem zadovoljan.

PRESSING: Džejms Robinson (James Robinson) kaže da je za tebe napisao „Nika Fjurija” („Nick Fury”) u Marvel stilu, pišući samo detaljan zaplet za tebe i onda dodajući dijaloge na stranama, za šta kaže da skoro nikada ne radi. Da li uživaš u ovoj vrsti slobode više nego kada dobijete klasičan scenario? Šta scenario napisan u Marvelom stilu dozvoljava u odnosu na uobičajni scenario?

OLIVEIRA: Svaki scenarista radi na različitim načinima. Ima scenarista koji su jako opisni i koji ne žele da improvizujete bilo šta, a ima i onih koji su otvoreni za vaše predloge. Rad sa Džejmsom je bio veoma lak, jer smo obojica imali na umu isti tip albuma, estetike i avanture. Zato mi je dao mnogo slobode. Njegov scenario je bio takođe i veoma jasan i lak za razumevanje. On opisuje šta se dešava na svakoj od strana i daje vam dijaloge da biste mogli da strukturirate stranu na način koji vama odgovara. Dobra stvar je da imate dosta slobode da improvizujete i poigrate se sa stranom. Loša stvar je to što morate da razmišljate kako da formirate stranu i to je često jako frustrirajuće, jer imate i previše ideja u glavi, i konačan rezultat se usporava zbog toga. U svakom slučaju, nisam našao suviše razlika u načinu na koji radim od vremena „Midnajtara”. Mnogi crtači insistiraju na tome da im sve bude napisano u scenariju i to ponekada ne

štima, zato morate da pratite svoj instinkt i uklonite ili dodate nešto da bi priče ili table bolje izgledale. Dogod je priča blizu zamisli scenariste. To je za mene bilo otkrovenje zahvaljujući knjizi u kojoj su intervjuisani Karlos Pačeke (Carlos Pacheco), Salvador Laroka (Salvador Larroca) i Paskval Feri (Pascual Ferry). U knjizi su prikazani scenariji i table urađene u olovci. Bilo mi je jako zanimljivo kad sam video kako je Feri izostavljao mnoge stvari kako bi učinio da strana izgleda bolje i da bude pre završena – a opet je sve rečeno. To me je nateralo da malo manje poštuju scenario i usudim se da doprinesem stvarima. Mnogi scenaristi nikada nisu bili crtači i ne znaju da postoje stvari koje znatno otežavaju posao ili prosto ne funkcionišu sa narativom i strukturom. Ne misle kako će strana funkcionisati kao celina. Zato Frenk Miler tako dobro radi sa drugim crtačima. Takođe, kao scenarista, trebalo bi da znate sa kime radite i koje

su njegove vrline i sposobnosti. Ako samo želite da ispričate priču i nije vas briga da li onaj koji crta radi dobar posao po vašim uputama... Onda niste onoliko profesionalni koliko bi trebalo da budete. Ali hej, imao sam sreće da saradujem sa jako dobrim i profesionalnim scenaristima.

PRESSING: *Ako sam te dobro razumeo, do stila koji sada koristiš došao si iz nužde – bio je to način da rešiš probleme sa kojima si se susretao u scenariju, i to je iz tebe izvuklo ono najbolje. Prilagodio si se pisanju, za šta smatraš da bi profesionalac i trebalo da uradi. Da li je to razlog za osećaj frustracije sa tim pristupom — da scenarista nije voljan da se prilagodi tebi, da se nađete na pola puta kao što si ti spreman da učiniš?*

OLIVEIRA: Scenaristi nisu glupi. Možda ne poznajete crtača sa kime ćete raditi, ali ako negde na pola puta niste u mogućnosti da vidite u čemu je crtač dobar, šta ga najviše tišti i u čemu zaista uživa, onda vi kao scenarista uopšte ne shvatate crtača. U mom slučaju takvih problema nije bilo. U stvari, scenaristi su znali kako da iskoriste moje vrline. U „Midnajteru” sam usvojio i pridodao te resurse jer sam ih video kao dobre za mene i za priču. Ali Stiv je savršeno razumeo i nije bilo potrebe da mi na svakoj strani piše da dodam mini-kadrove ili isprobam ovaj ili bilo koji drugi pristup. Dao mi je slobodu da radim na njegovom scenariju kada je trebalo da stranu uradim u svom stilu. Bilo bi glupo kada bi scenarista tražio od mene da uradim album samo sa krupnim planovima umetnutim u široke kadrove. Ako radite sa Adamom Hjuzom (Adam Huges), znate da su njegovi aduti lepe žene i stvorenja kao što je Helboj (Hellboy). Ako to scenarista ignoriše i svoju priču fokusira isključivo na debele i čelave ljude na snežnoj planeti, biće urađeni jako dobro, ali vi nećete iskoristiti prednosti svog umetnika. Razmišljam o „Zapanjujućim Iks-ljudima” („Astonishing X-men”), stripu koji sam radio sa Čarlsom Soulom (Charles Soule). Znao je moj rad u „Midnajteru” i „Niku Fjuriju”, pa je smatrao za odgovarajuće da priča koju radim ima mnogo psihodeličnih momenata i mesta gde mogu da se poigravam sa strukturom strane, što su sve moje jače strane. I Stiv Orlando je u svom prvom delu „Čudesne Žene” napravio scenario kreiran za svakog crtača sa kojim je radio ponaosob. Jedan scenario za Lauru Bragu (Laura Braga), drugi za mene, treći za Raula Alena (Raul Allén) i Patrisiju Martin (Patricia Martín). I to se vidi u tonu i pristupu u svakoj od njegovih priča. Normalna stvar je da se ovo dešava i da scenarista i crtač upoznaju jedan drugog da bi izvukli jedan od drugog najbolje.

PRESSING: *Govorili smo o scenaristima — šta ćemo sa urednicima? Kako vidiš njihovu ulogu u američkim mejnstrim stripovima — prijatelji ili protivnici? (Smeh)*

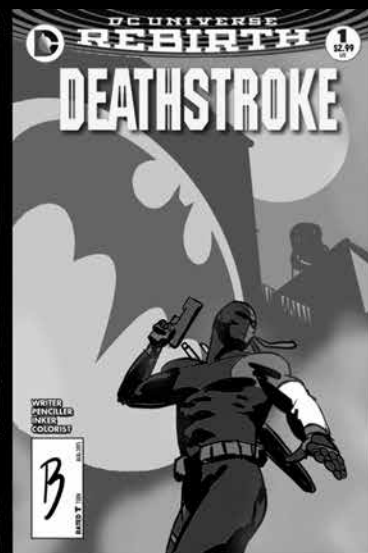
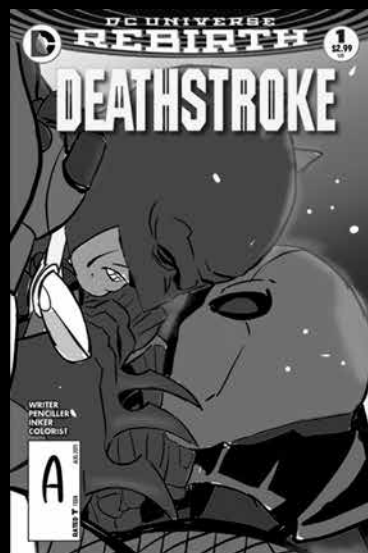
OLIVEIRA: Prijatelji ili protivnici? Ni jedno od ta dva, oni su tvoji SAVEZNICI. Urednici su tvoji šefovi, pa im duguješ poštovanje, ali oni takođe moraju da znaju sa kime rade i da vode računa o okolnostima svakog umetnika posebno. Najbolje je biti iskren i razumeti koje poslove

možete da obavite i u kojem roku, da izdavači ne bi imali probleme sa objavljivanjem svojih naslova. Ja uvek pokušavam da nađem rešenja, ako neću biti u stanju da obavim posao, predložim drugog crtača, ali ukoliko iz nekog razloga kasnim, pokušavam da nađem najbolje moguće rešenje uz što manje glavobolje za urednika — oni ti nisu prijatelji, oni su ljudi koji će te vrednovati i ceniti na osnovu rada i profesionalizma. Sve dok vam je to jasno, nećete imati problema. Pošto mogu da im pišem, jednom kada prestanete da budete samo neko ime ili imejl adresa nekom licu ili saradniku, dok god ispunjavate ciljeve odnos postaje mnogo srdačniji. Ima onih urednika prema kojima gajim veliku privrženost i poštovanje, jer su bili jako strpljivi prema meni i razumeli su da sam, bez obzira što sam spor, uvek veoma posvećen poslu kojim se bavim. Vide to. Ako ste crtač koji sporo radi a predaje zbrzane strane, urednik najverovatnije više neće raditi sa vama. Zato uvek budite iskreni. Takođe, ukoliko urednik voli vaš rad, imaćete

više šanse da isti urednik saraduje sa vama na drugom projektu ili će vas preporučiti za drugi serijal kod istog izdavača. Iz tog razloga su oni bitni, zato što će vaš profesionalni rad zavisiti od njih u mnogim prilikama. Ima urednika koji imaju jako dobar ukus i znaju mnogo o stripovima, koji biraju da sačekaju umetnika da ne bi dobili osrednji proizvod, kao i onih koji prosto samo žele da se ispoštuju rokovi i da se naslov što pre izda da bi se pokrili. Uopšteno gledano, sretao sam prvih više nego drugih. Budite iskreni, to je sve što mogu da vam kažem o odnosu koji imate sa urednikom i probajte da otkrijete probleme što pre da bi što je pre moguće našli rešenja.

PRESSING: *Imam osećaj da preferiraš američke ispred francuskih stripova. Da li sam u pravu i zašto?*

OLIVEIRA: Zato što sam odrastao na stripovima sa superherojima i što se osećam komotno na američkom tržištu. Nikada nisam probao da uradim nešto za francusko tržište, toliko je prosto. Ne isključujem to, ali je malo verovatno.

TRI
OPCIJE

MOJ FAVORIT
BILA JE "A".

ODABRALI SU
"B" KOJA MI SE
MANJE SVIDEA.

STVARNO MI
SE NE DOPADA
ZAVRŠENA
KORICA.

PRESSING: Šta čini rad u francuskom stripu malo verovatnim?

OLIVEIRA: Ne poznajem industriju, izdavače i scenariste. Bilo bi teško za mene da uđem. Dodatno, danas na američkom tržištu možete raditi na projektima svih vrsta i u svim uslovima, ne samo superheroje. Zato ja takođe ne vidim stvarnu potrebu da ostavim američki strip da bih radio na naučnofantastičnom, horor, istorijskom ili ratnom stripu. Nikada nisam o tome razmišljao.

PRESSING: Mislim da sam zapazio da si jednom od pratilaca na Fejsbuku rekao da ne posećuješ festivale i konvencije. Koji je razlog tome?

OLIVEIRA: Prosto, zato što nemam vremena. Radim poručbine. Ako me neko kontaktira i dogovorimo se o ceni i imam vremena da to uradim, onda nije problem. Ali ako hoćeš deo mog vremena i da me platiš ispod moje cene zato što nemaš posla ili ne možeš platiti više, to nije moj problem. Voleo bih da imam mnogo stvari, ali ne idem u prodavnicu i tražim smart TV po ceni upaljača. Moje poručbine nisu tako skupe u poređenju sa drugim autorima, uzimaju dosta vremena, ali ja im naplaćujem tek onda kada ih naručioc dobiju. Ponekad me kontaktiraju veoma drski ljudi koje prosto ignorišem, a drugi put su tu sjajni ljudi koji zaista cene moj rad i koji imaju dosta strpljenja. Što se tiče konvencija, pa, tamo mi postane dosadno. Najpre sam ih posećivao da bih kupio stripove, onda sam počeo da učestvujem u njima kao gostujući autor i bez obzira na to što sam se dobro provodio, osećao sam da radim celo vreme. Ponekad, nisam imao dobar odnos sa drugim autorima koji su se već svi međusobno poznavali i osećao bih da mi tu nije mesto. Ja sam društven, nemojte me loše shvatiti, prosto sam osećao dosadu na tim festivalima. Ono malo slobodnog vremena koje imam volim da provodim sa porodicom i prijateljima. Zapravo sam pre nekoliko godina odbio da prisustvujem na kursu koje su Džim Li (Jim Lee) i Klaus Dženson (Klaus Janson) držali autorima koji su radili za „DC“ u Los Anđelesu, sa svim plaćenim troškovima... Jednostavno

sam mislio da je bolje da završim epizodu „Midnajttera“ na kojoj sam radio. Mislim da sam sa godinama postao više kućni tip i mislim da mi nije potrebna dodatna slava da bih nastavio da se bavim ovim poslom. Nazovite me čudakom. Drugi razlog je da nas u dosta slučajeva festivali ne plaćaju za učešće. Plaćanje troškova je okej, ali vi ćete morati da radite, ne da se odmarate. Iz ovih razloga volim da ostanem kod kuće. Dodatno, vodim razgovore sa mnogo autora preko društvenih mreža, ne moram da ih viđam uživo na festivalima punih ljudi, sa mnogo buke i gde jedva ima mesta za stripove i autore.

PRESSING: U poslu sa stripovima si već neko vreme. Šta bi bio tvoj savet mladim umetnicima koji sada pokušavaju da se probiju u svet stripa?

OLIVEIRA: Lako je – radite svakoga dana. Evoluirajte i probajte da nađete svoj maksimum. Nemojte samo da se fokusirate na ono što znate dobro da radite, probajte da ispravite ono što vam ne ide dobro i nađite rešenja. Nemojte verovati za sebe da ste bolji od bilo koga, svet je pun veoma talentovanih ljudi – budite skromni i moći ćete da napredujete. Slušajte svaku kritiku – neka će vas povrediti i biti nepravedna, ali druga će vam pomoći da usavršite svoj rad. Nije loše biti frustriran, normalno je, samo nemojte dozvoliti da vas taj osećaj obeshrabri – neka vam umesto toga ta frustracija služi kao gorivo za nalaženje posla u struci. Pratite radove većeg broja crtača, čak i onih čiji stil ne volite – uvek ćete naučiti nešto novo. U današnje vreme, sa internetom, sve je lakše, zato se nemojte bojati da kontaktirate urednike, scenariste ili crtače. Ako vaš rad vredi, privući će nekome pažnju pa nemojte oklevati. Budite spremni na to da prve godine rada neće biti najbolje i da ćete morati da žrtvujete mnogo slobodnog vremena ali sve će doći na svoje. Budite strpljivi. ■

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ, 2021. godine.
Prevod: Miroslav NIKOLIĆ i Marko STOJANOVIĆ

HAJDUCI

MA I KUĆI MI JE ISTO.

ŽENA ME NE SLUŠA, DECA ME NE POŠTUJU, KAO DA ME NEMA.

E PA SAD JE DOSTA!

IDEMO LI AJDUKE!

DA VATRENE ATOVE JAŠEMO

JUNACIMA NA MEGDAN DA IZLAZIMO.

TRCIMA DA
BLAGO
OTIMAMO.

SIROVINJI RAJI
DA GA DELIMO.

NA PLANINI ZIMU
DA ZIMUJEMO.

KRČMARICE MLADE
DA LJUBIMO,

RUJNO VINO DA
PIJEMO.

LIZ GUSLE O NAMA PESME
DA PEVAJU I

I DA...

VEČERAAA !

PA, OVAJ, DA
IDEMO ?

HRRk

HAJDUCI,
E BAŠ !

HRRo

Bob KLISURSKI

Mirko ZULIĆ

Tihomir ČELANOVIĆ

Bugs

Strip klasići: Klara
Piše: Milan JOVANOVIĆ

Žena, majka, kraljica noći - Klara

U posljednje vreme strip je često tretiran u ravni sa ostalim granama umetnosti. Avaj, ne onako kako bismo mi želeli, već po pitanju uspostavljanja normi političke korektnosti. Jedan od najpoznatijih slučajeva tiče se čuvene epizode „Tintin u Kongu“ (premijerno objavljene 1930. godine). Danas se iznova analizira Eržeovo prikazivanje nativnog afričkog stanovništva koje je iz savremene perspektive rasističko. Stoga se u nekim zemljama ova epizoda preskače u ponovnim objavljivanjima. Strip kojim ćemo se u ovom tekstu baviti – „Klara Od Noći“ – nije tako slavan kao „Tintin“, te stoga još nije došao pod lupu policije misli, ali svakako da će njeno buduće objavljivanje pokrenuti preispitivanja. Zapravo, u preispitivanjima nema ništa loše, za razliku od retroaktivnog zabranjivanja. Duh vremena se menja, međutim, nije li apsurdno danas kriviti Aristotela jer se zalagao za ropstvo? A šta je problem s „Klarom“? Titularna junakinja je prostitutka, a šale, reč je o humorističnom stripu, su po pravilu lascivne.

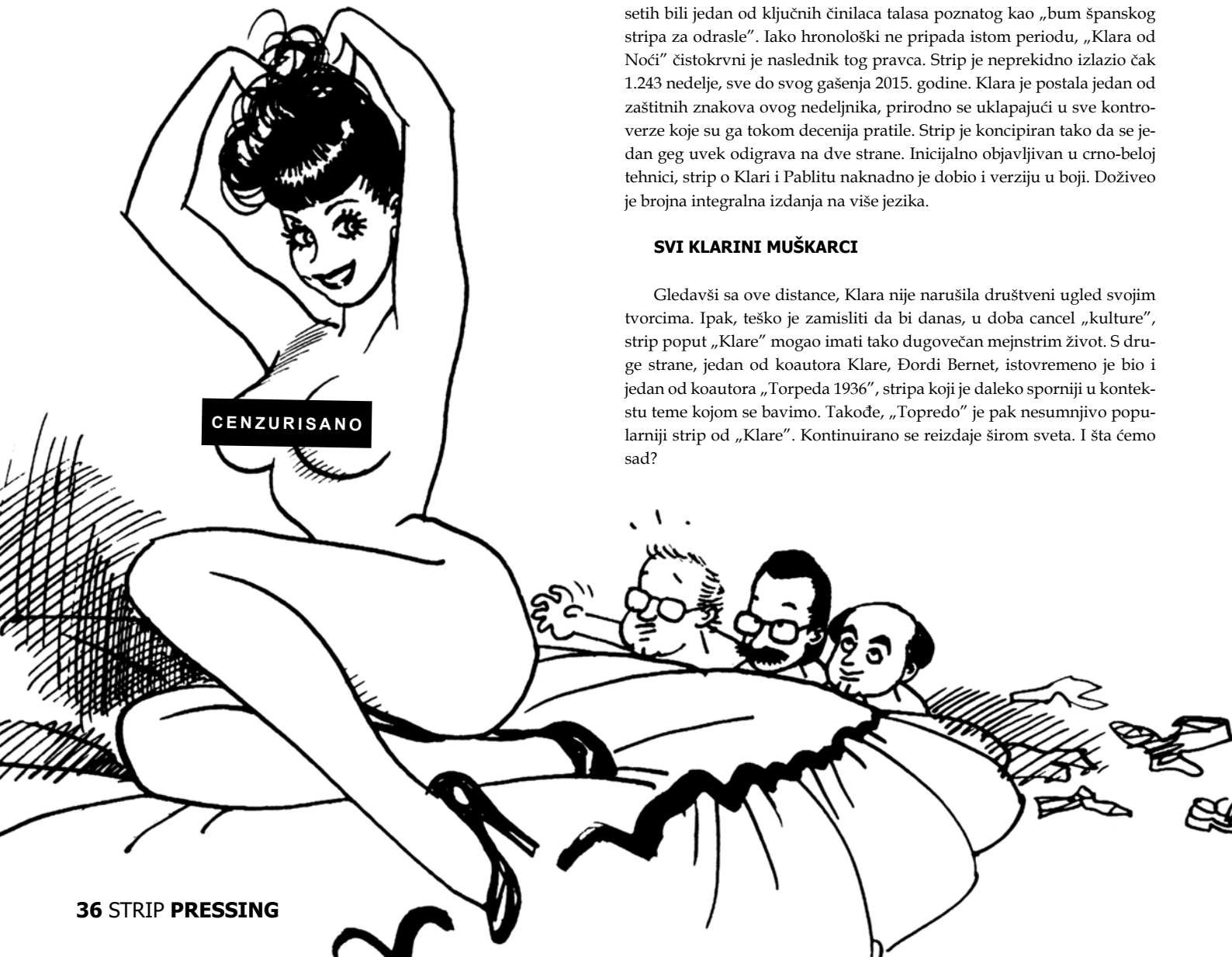
Iako se to ne smatra gorućim problemom našeg društva, povremeno se u javnoj sferi mogu čuti mišljenja o legalizaciji prostitucije. Kako je reč o „najstarijem“ zanatu, teško je verovati da će izumreti zajedno s konvencionalno prihvatljivijim veštinama koje nam upravo sada nestaju pred očima, pregažene informatičkom revolucijom i njoj srodnim oblicima. Istini za volju, u novinama se povremeno pojave članci o proizvod-

nji sve savršenijih robota namenjenih pružanju seksualnih zadovoljstava. Međutim, neki naučnici još uvek smatraju da nije moguće konstruisati foto-aparat čiji bi objektiv mogao da se poredi s ljudskim okom. Dok se ne dokaže suprotno, analogiju možemo primeniti i na ostatak tela. Pa s obzirom na to da je telo hram duše, kako nas gotovo sve velike religije uče, valjalo bi se u međuvremenu baviti i problemima onih članova društva koji na njegovoj margini trguju svojim telima. Mora biti da su slične brige mučile Karlosa Trilja (Carlos Trillo), Eduarda Maikasa (Eduardo Maicas) i Đordija Berneta (Jordi Bernet), trojicu autora koji su četvrt veka stvarali humoristični strip o životu prostitutke Klare. Od strane do strane, kroz šalu, ponekad i gorku, svoje čitaoce su pozivali da svedoče onome što se ne vidi i o čemu se obično čuti. Kuda odlazi prostitutka kad završi posao? Kakav joj je život ako je majka? Samohrana majka! A kakav je život njenog deteta? I to sina, pa još takvog koji je na pragu puberteta! Kakav je odnos sredine prema takvoj ženi? I brojna druga škakljiva pitanja. Zvuči kao veoma klizav i opasan teren, zar ne? Svakako. Osim što su Triljo, Maikasa i Bernet izvanredni klizači. Kao i uvek kada je reč o osetljivim temama, možda će se nekim čitaocima učiniti da su autori preterali. Da humor u pojedinim društvenim prilikama ne može biti umesan. Takvim su se osećanjima vodili pojedini kritičari koji su, i u Španiji i u Argentini, autore optuživali za seksizam. Uprkos takvim povicima, „Klara od Noći“ postala je vrlo značajan popkulturni fenomen na španskom govornom području. Jedan od onih koji uzburkavaju duhove i možda iniciraju promene. Vreme će pokazati.

Plemenita Klara prvi put se svetu pokazala 1992. godine u 772. broju magazina „Hueves“. Reč je o satiričnom nedeljniku koji neprekidno izlazi od maja 1977. godine. Naziv časopisa na srpskom znači „četvrtak“, dok ispod logotipa stoji prikladno obaveštenje da je to „magazin koji izlazi sredom“. Sa sedištem u Barseloni, ovaj nedeljnik poslednji je preživeli od brojnih časopisa koji su od sredine šezdesetih do sredine osamdesetih bili jedan od ključnih činilaca talasa poznatog kao „bum španskog stripa za odrasle“. Iako hronološki ne pripada istom periodu, „Klara od Noći“ čistokrvni je naslednik tog pravca. Strip je neprekidno izlazio čak 1.243 nedelje, sve do svog gašenja 2015. godine. Klara je postala jedan od zaštitnih znakova ovog nedeljnika, prirodno se uklapajući u sve kontroverze koje su ga tokom decenija pratile. Strip je koncipiran tako da se jedan geg uvek odigrava na dve strane. Inicijalno objavljivani u crno-beloj tehnici, strip o Klari i Pablitu naknadno je dobio i verziju u boji. Doživeo je brojna integralna izdanja na više jezika.

SVI KLARINI MUŠKARCI

Gledavši sa ove distance, Klara nije narušila društveni ugled svojim tvorcima. Ipak, teško je zamisliti da bi danas, u doba cancel „kulture“, strip poput „Klare“ mogao imati tako dugovečan mejnstrim život. S druge strane, jedan od koautora Klare, Đordi Bernet, istovremeno je bio i jedan od koautora „Torpeda 1936“, stripa koji je daleko sporniji u kontekstu teme kojom se bavimo. Takođe, „Topredo“ je pak nesumnjivo popularniji strip od „Klare“. Kontinuirano se reizdaje širom sveta. I šta ćemo sad?

Karlos Triljo

Danas cenjen kao jedan od najvažnijih i najplodnijih strip-scenarista XX veka, Karlos Triljo rođen je 1. 5. 1943. u Buenos Ajresu. Karijeru je započeo pišući uporedo tekstove za novine i scenarije za novinske stripove, saradujući s brojnim crtačima. Između 1977. i 1982, zajedno s crtačem Enrikeom Brečom (Enrique Breccia), u nastavcima je objavljivao strip „Alvar Major” u reviji „Skorpion”. Obojica su već dosegla punu stvaralačku zrelost i delo koje su stvorili smatra se jednim od najvažnijih južnoameričkih stripova. Potom je usledila saradnja sa Orasiom Altunom (Horacio Altuna) na stripu „El Loko Čavez”. Serijal kratkih priča o simpatičnom i nesigurnom novinaru koji izveštava o turbobnoj argentinskoj svakodnevnici u doba diktature i političkih turbulencija doneo je Trilju i Altuni veliku slavu i bio je objavljivana od 1975. do 1987. Na talasu popularnosti pokrenuta je i televizijska serija, 1978. godine, ali je prekinuta nakon samo pet nedelja odlukom cenzorskih komisija vojne hunte. Nakon što je prekinuto objavljivanje Lokovih dogodovština, Triljo je s crtačem Enrikeom Garsijom Sehijsom (Enrique Garcia Seijas) počeo da radi na stripu „El Negro Blanco”, u kom je glavni protagonista takođe bio novinar, zaposlen u istoj kući kao i slavni Loko. S pomenutim crtačima Karlos Triljo stvorio je zavidnu bibliografiju. Pored njih i uz brojna druga značajna imena svetskog stripa, posebno je značajna njegova saradnja sa Đordijem Bernetom, Domingom Mandrafinom (Domingo Mandrafina), Eduardom Maikasom (Eduardo Maicas), Lukasom Varelom (Lucas Varela) i Eduardom Risom (Eduardo Risso). Sa svakim od njih objavio je po nekoliko zapaženih strip-albuma. Karlos Triljo je dobitnik brojnih nagrada, među kojima su i nagrade festivala u Luki i Angulemu. Preminuo je u Londonu 7. 5. 2011.

Eduardo Maikas

Poznati karikaturista, filmski scenarista i strip-autor Eduardo Maikas rođen je 9. 11. 1951. u Buenos Ajresu. Pohađao je umetničku školu i od rane mladosti se zanimao za strip. Prve radove objavio je, isto kao i njegov budući saradnik Karlos Triljo, u reviji „Patoruzu”. Ubrzo je shvatio da mu od ruke bolje ide pisanje, te se posvetio pisanju scenarija. Pisao

je scenarije za kratke humoristične stripove, od kojih je neke i sam crtao. Na polju stripa najznačajnija je njegova saradnja s Karlosom Triljom i Đordijem Bernetom na serijalu „Klara od Noći”. Maikas je dvanaest godina učestvovao u pisanju scenarija za Klarine zgode i nezgode. Uporedo s radom na stripu, kao komičar je učestvovao u radijskim emisijama emitovanim uživo. Dobitnik je brojnih nagrada, među kojima su najvažnije one iz oblasti karikature i dečje ilustracije. Neprekidno je stvarao do kraja života. Preminuo je 2. 8. 2018. u Buenos Ajresu.

Đordi Bernet

Proslavljeni španski crtač, Đordi Bernet, rođen je 14. 6. 1944. u Barseloni. I s majčine i sa očeve strane među bliskim srođnicima mogao je da pronađe nekoliko strip-autora, a njegov otac Migel Bernet bio je istaknuti scenarista i crtač, kreator popularnog serijala „Donja Uraka”, poznatiji pod pseudonimom Horhe. U takvom okruženju Đordi je rastao upoznavajući se s delima autora iz celog sveta. Već sa 13 godina prvi put se okušao u stripu, saradujući upravo sa ocem. Kad je Horhe umro, 1960. godine, mladi Đordi je tokom kraćeg perioda nastavio očevo najvažnije delo. Ubrzo, 1964. godine, zajedno s nizom istaknutih španskih autora (Viktor Delafuente (Victor de la Fuente), Luis Bermejo (Luis Bermejo), Hose Ortiz (José Ortiz) i dr.) počinje da crta ratne i vestern stripove za britanske izdavače. Nakon nekoliko godina, 1967, odlazi u Francusku, gde se priključuje redakciji francusko-belgijskog magazina „Spiru”. Početkom osamdesetih vraća se u Španiju. U saradnji sa urednikom Đozepom Tutenom, jednim od gurua tadašnje strip-scene, objavljivao je stripove u brojnim magazinima. Delo po kojem je Bernet do danas najpoznatiji nastalo je 1982. Scenarista Enrike Sančez Abuli (Enrique Sánchez Abulí) i crtač Aleks Tot (Alex Toth) pokrenuli su neobičan kriminalistički serijal pod naslovom „Torpedo 1936” za špansko izdanje magazina „Kripi”. Tot je ubrzo odustao, a na mesto crtača došao je Bernet i sa Abulijem radio na serijalu sve do 2000. godine. U međuvremenu je saradivao s brojnim scenaristima, a posebno je važan njegov dugogodišnji rad sa Argentincem Karlosom Triljom („Cica Dumdum”, „Klara od Noći” i dr). Dobitnik je brojnih priznanja, među kojima su najvažnija ona sa festivala u Luki, Angulemu, Barseloni i San Dijegu. ■

Nemam ego i ne želim da ga steknem

Milorad Vicanović Maza iz Laktaša u Bosni i Hercegovini je naš naproductivniji domaći autor u inostranstvu. To je jedino što u intervjuu koji sledi nije rečeno — a nije rečeno jer je Maza jako skroman čovek — a treba reći. Za sve ostalo, vidi ispod...

PRESSING: Kako je Milorad Vicanović postao Maza?

Milorad VICANOVIĆ Maza: Za nadimak je odgovorna moja mati, koja mi je još kao bebi tepala da sam ja njena maza, te je u neko doba čuo i neko od komšijske djece, pa su me svi onda počeli zvati tako. Naravno, da mi nadimak nije godio u mladosti ali sada se i sam češće predstavljam nadimkom nego imenom. Sad kad neko čuje nadimak povezuje ga sa ovim mojim crtanjem, mazanjem.

PRESSING: Čini se da nemaš veliki ego, da sebe, za razliku od svog rada, ne uzimaš za ozbiljno?

VICANOVIĆ: Crtam zato što to volim najviše a ne zbog dokazivanja da sam najbolji, najbrži, najveći. Na ego nisam radio i nemam i dalje želju da to steknem.

PRESSING: Ima li nešto što imaš želju da stekneš, za razliku od ega?

VICANOVIĆ: Zapravo želim da se proces učenja i poboljšavanja nikad ne završi i da crtam, što bi rekli do zadnjeg daha.

PRESSING: Šta je došlo prvo, ljubav prema crtanju ili ljubav prema avionima?

VICANOVIĆ: Ljubav prema crtanju prvo i zauvijek. Ljubav prema avionima je valjda nešto svojstveno svakom dječaku koji je nekad želio da bude pilot, s tim što se kod mene to uklopilo u crtanje. Možda djeluje čudno ali ja nisam počeo crtajući avione, njih sam u svojoj karijeri prije profesionalnih voda uradio zanemarljivo mali broj strana, više sam crtao SF i svašta drugo.

PRESSING: Ipak, danas kao da imaš zamor crtanja aviona — da li misliš da su te francuski urednici i publika i nesvesno ukalupili u stručnjaka za avione? Drugim rečima, osećas li se ograničeno temom u francuskom stripu danas?

VICANOVIĆ: U jednom momentu, kad je broj albuma počeo vrtoglavo da raste, pomislio sam da ću možda doći do momenta kad će mi se učiniti da počinjem da ponavljam iste scene i da ću potrošiti sve ideje, ali do toga nije došlo, valjda zato što se uspijem uživiti u to što crtam. Ne osjećam zamor već više želju da dokažem da nisam crtač samo jednog žanra. Urednici i publika su izgleda tamo navikli da neko ko crta određeni žanr želi samo to da radi. Ja uvijek kažem da ja volim da crtam, i da to bude strip. Imam žanrove koje volim i kad bih birao prije bih radio fantastiku, ali isto tako sebe smatram čovjekom zadatka i uradiću šta god da dobijem.

PRESSING: Da li nekada imaš problema da sebe motivišeš za određeni album ili scenu, ili je to prosto stvar zanata i profesionalnosti da uvek u svemu daješ sve od sebe?

VICANOVIĆ: Mene motiviše scenario da probam da ga oživim crtežom, a čak i kad se radi o nečemu što nije uživanje za raditi, smatram svojom profesionalnom obavezom da to izguram na najbolji mogući način. Kad radite nešto što vam tematski ne spada u omiljeni žanr ili omiljene scene, onda je to za mene izazov jer sam crtač i ako mi nešto nije familijarno, potrudicu se da bude.

PRESSING: Sloviš za jednog od naših najbržih crtača. Odakle potiče ta tvoja mitska brzina, šta misliš?

VICANOVIĆ: Radna etika koju sam stekao radeći poslove koje ni izdaleka nisam volio koliko volim crtanje, plus što sam naučio da donosim brže odluke, i da vjerujem svom osjećaju da li je nešto što uradim dobro ili nije.

PRESSING: Koji su to poslovi koje ni izdaleka ne voliš kao crtanje a koje si radio?

VICANOVIĆ: Prvo u društvenoj firmi, potom u privatnoj štampariji, da bih sa kolegom otvorio firmopisarsku radnju u kojoj sam se najviše zadržao, nekih 15 godina i jednoga dana, nekih 7 mjeseci od početka rada na svom prvom projektu za „Quadrants Soleil”, samo sam jedno jutro na poslu rekao: da to više ne želim da radim i posvetio se isključivo crtanju.

PRESSING: Da li smatraš za sebe da si biće instinkta ili racija, logike?

VICANOVIĆ: Neskromno mislim da ima svega od toga, a instinkta možda malčice više od druga dva.

PRESSING: Ja imam teoriju da nije brzina ono što je tebi najbitnije, već da strip teče neometano kad jednom krene. Jesam li u pravu?

VICANOVIĆ: Ja ne smatram da sam kao crtač nešto posebno brz i nikad nisam to smatrao prioritetom. Jednostavno, kod mene se poklopilo da mogu da odradim posao brzo i bez oscilacija u kvalitetu, što se postiže dobrim osećajem za mjeru, koliko čega je dovoljno. Naravno, volim da kad radim ne bude kreni-stani. Ja ili radim posao ili ne radim, nema sredine.

PRESSING: Ipak, kad se uzme u obzir način rada francuskih scenarista koji imaju običaj da opslužuju armiju crtača dajući svakom od njih scenario na kašičicu, da li možeš takav način rada sebi da priuštiš?

VICANOVIĆ: Nije to baš uvijek slučaj ali i u slučaju kad dobijem trećinu ili pola albuma odjednom, moram čekati prevod, koji opet dolazi u ritmu koji mi zapravo odgovara, pet strana sedmično. Ispočetka je kod svakoga prisutan strah: šta ako sad nešto nacrtam a negdje pri kraju albuma se ispostavi da sam trebao to potpuno drugačije uraditi, što se evo za ovih 50-ak albuma nije desilo, i mislim da i neće. Ja se trudim da se prilagodim i samo je bitno da kad radim to ide stabilnim ritmom, bez dugih pauza u nevrete.

PRESSING: Radio si i za francuske i za kineske izdavače. Ima li razlike, i u čemu je?

VICANOVIĆ: Najkraće moguće rečeno, kad ti urednik u Francuskoj odobri table onda je to završena stvar, dok u Kini kad sve uradiš sjete se da bi trebalo nešto od toga, što su već odobrili da promijeniš, plus što kad se i to uradi, sve ide na uvid partijskom komitetu koji daje konačni sud šta može a šta ne može. Onda imate dva izbora, ili da sizite ili da samom sebi kažete, srećom, ovo niko ovdje neće moći da pročita, te neće ni znati šta je sve izbačeno.

PRESSING: Tvoj omiljeni kolorista je Desimir Miljić. Zašto?

VICANOVIĆ: Desimir je zapravo, prvi strip-crtač koga sam upoznao i sa

NISAM TI REKAO DA OVO URADIS.

I NISAM... ONI SU.

KONJANICI NA BELCIMA, ZELENICIMA, ALATIMA, DORATIMA I VRANCIMA, PA NAPOSLETKU I DVA TOPA...

NAVALIO SI PREVIŠE ŽUSTRO, PAŠO... NATERAO SI IH NA TO.

AKO SAM IH NATERAO, ONDA SAM NA TO BIO NATERAN... OD TEBE, PRESVETLI VEZIRU.

ISTINA.

SAD ŠTA JE, TU JE...

... DONESI MI GLAVE. SVAKU OD NJIH.

SMEM LI DA PITAM ZASTO?

DA PROVERIMO DA LI JE MARKO MEĐU MRTVIMA, DA ZAPLASIMO SRBE...

kojim je počelo moje pojavljivanje na sceni, prvi kolorista, potom i vjenčani kum jednom, pa i drugi put... Bio je dugo vremena izvan ovoga ali se sve nekako poklopilo da je u momentu kad sam ja žarko želio da mi promjene koloristu na „Wunderwaffenu“ i on poželio da se vrati stripu.

Uradio je kolor na stripu koji sam radio po scenariju Pavla Zelića za „Linije fronta“, mom uredniku se sviđa i tako je krenulo.

PRESSING: Salon stripa u Laktašima je postao jedna od konstanti na festivalskoj strip-sceni u regionu uprkos tome što ti oko njega ništa ne forsiraš. Kako se

MRAČNA

OKULA

TEKST: MARKO STOJANOVIĆ

CRTEŽ: MILORAD VICANOVIĆ MAZA

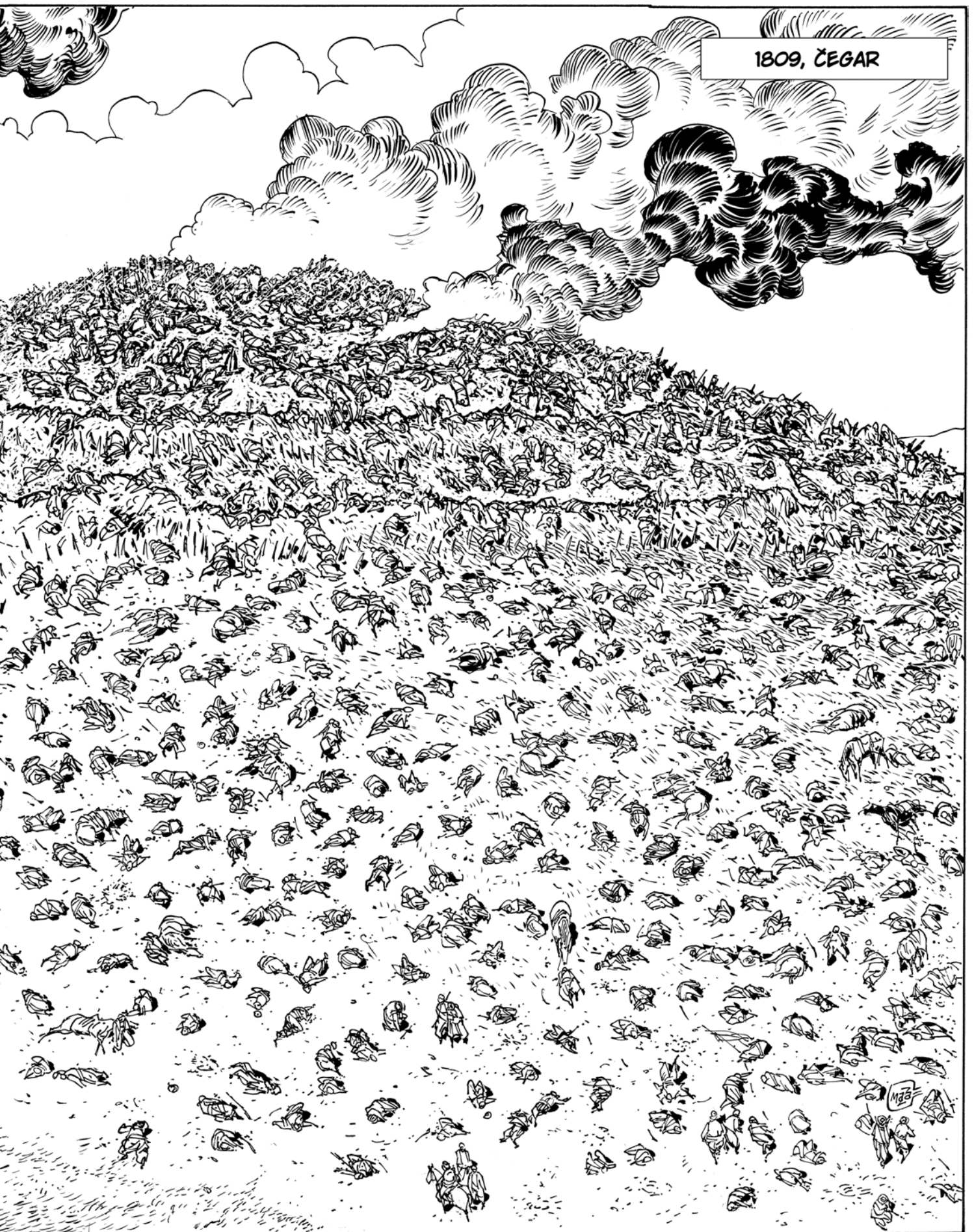
...ALI I ZATO
ŠTO MI SVE ONE, BAŠ
KAO I TVOJA SOPSTVENA,
PRIPADAJU.

to dogodilo, po tvom mišljenju?

VICANOVIĆ: Salon je zapravo bila želja tadašnjeg načelnika Opštine i direktorice Doma kulture, koji su rekli: zašto ja ne bih napravio neki strip-festival. Ja sam sam smatrao da ja nisam baš neko za organizovanje, ali sam bio sretan da imam priliku da dovedem kolege da se družimo i da

usput izvučemo strip iz nekog zaborava u koji je zbog svih dešavanja devedesetih, zapao. Brzo sam shvatio da sve treba da bude što jednostavnije i prilagođeno i samoj veličini mjesta i interesu okoline, pa sam okrenuo to naše druženje u animiranje mladih da dođu i druže se sa nama i crtaju, a radove koje sakupim tako, slijedeće godine postavljam kao izložbu. Bez

1809, ČEGAR

odvajanja; radove djece od 5 godina i kolega koji kao i ja rade za strane izdavače. Volio bih da ovakvih, niskobudžetnih događanja bude što više jer u svakom mjestu ima djece koja tako nešto jedva čekaju.

PRESSING: Šta bi preporučio mladom Mazi koji danas kreće u bavljenje stripom?

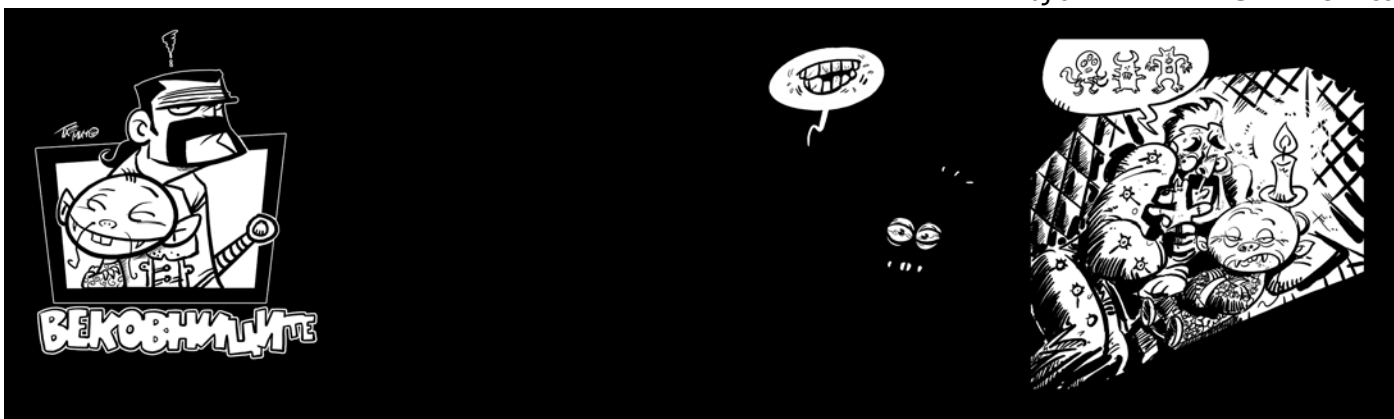
VICANOVIĆ: Uvijek mi je bilo žao kad čujem, da je neko sa izraženim talentom u nekom momentu odustao od crtanja, i zato uvijek savjetujem: da se ne odustaje i da se prvo crta za svoju dušu, i čak i ako se dođe u profi vode taj osjećaj ne smije da nestane. I da ne sluša priče o krizi već da crta. ■

Dušan **CVETKOVIĆ**

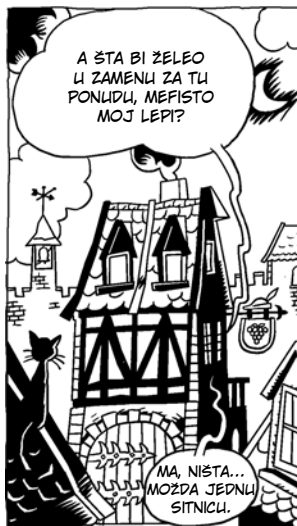

Mihajlo **DIMITRIEVSKI** The Mičo

Mefisto

Dimitris **KAMENOS**

„Mudrost i ludost se ljube.
Uroš Predić u stripu”

(Mileta Poštić, Novi Sad:
Galerija Matice srpske, 2022)

Prikladan omaž umetniku

Strip „Mudrost i ludost se ljube. Uroš Predić u stripu” pred čitaoca donosi zanimljiv pregled života i dela istaknutog srpskog slikara Uroša Predića. Primarno pedagoška uloga koju bi ovaj strip mogao da ima, ostavlja autoru dovoljno prostora da, precizno određivši svoj tematski okvir, realizuje strip iz koga je, zaista, moguće naučiti dosta o Predićevom karakteru, životu i umetničkoj karijeri. U pogledu ove pedagoške dimenzije stripa, od koje je valjalo odmah krenuti kako bi se što preciznije odredili dometi ovakvog poduhvata, te kritički opravdao nevelik obim samog stripa, valja naglasiti da ciljana publika ne mora nužno biti mlađeg uzrasta, premda prijemčivost sadržaja i odabrane forme dijaloga među likovima sugerise da bi to mogao biti primarni naum. Naprotiv, reč je o stripu iz koga će o Prediću dosta moći da nauče svi oni koji mu sa takvom namerom pristupe, bez obzira na uzrast. Rezultujući strip koji će čitalac držati u rukama nenametljivi je produkt nesumnjivog znalca Predićeve biografije i bogatog opusa koji je za umetnikom ostao.

Pored toga što ima obrazloženi kapacitet da podučiti, strip „Mudrost i ludost se ljube” predstavlja i važan omaž ličnosti na kojoj je fokusirana fabula. Napravi li se presek kvaliteta ovog stripa kao omaža sa kvalitetom Predićevog dela, stiće se utisak da je reč o prikladnom omažu jednom od najvećih umetnika srpske kulture. Iako, kao što je već spomenuto, kratkog obima, ovaj strip u izvesnom smislu predstavlja gustu riznicu relevantnih podataka – nižu se ličnosti i slike, pre svega u funkciji zasluženog proslavljanja umetnika vrhunskih estetskih dometa, kakav je bio Uroš Predić.

Baci li se makar letimičan pogled na vremenski raspon života Uroša Predića (1857-1953), da se videti delimično objašnjenje bogatog stvaralačkog života ovog umetnika. Predić je za života stigao da stvori brojna remek-dela srpskog slikarstva. Kada je reč o portretima, Predić je autor prepoznatljivih slika koje prikazuju kraljicu Nataliju, vojvodu Mišića, pesnikinju i pionirku proučavanja drevnih antičkih religija Anicu Savić-Rebac, kralja Petra, kralja Aleksandra, Slobodana Jovanovića, Mokranjca, Pupina i brojnih drugih. Pored portreta, autor je i istaknutih slika sa nacionalno inspirativnom i više puta rabljenom tematikom poput „Kosovka devojka” i „Siroče na majčinom grobu”, ali i značajnih kritika mentaliteta, od kojih je svakako najčuvenija „Vesela braća, žalosna im majka”. Međutim, sve godine života verovatno ne bi bile ni blizu dovoljne da od njega stvore makar i prepoznatljivo ime među slikarima, da sam Predić nije kroz čitavu karijeru bio posvećeni profesionalac, čovek koji je godinama teško i predano radio, pedantno i uzorno stvarajući svoje bogato delo. Od rane mladosti do poslednjih godina, nižu se ambiciozni projekti o kojima se, kao i o osobenom stvaralačkom pristupu, može nemalo toga pročitati u priređenom stripu.

Uzmu li se navedene biografske napomene o Prediću u obzir, čini se sasvim opravdanim da se povuku dve paralele u pogledu mesta ko-

je ovaj umetnik zauzima u našoj kulturi. Na evropskoj sceni vremena koje Prediću prethodi, po stvaralačkom rasponu i posvećenosti pozivu, Prediću kao adekvatno analogna kulturna pojava stoji Rembrant. Na domaćoj sceni njegovog vremena, premda u drugoj umetničkoj formi – u književnosti, slična se analogija da povući između Uroša Predića i Ive Andrića. Svu trojicu karakterise istovetna širina duha sa kojom pristupaju stvaranju dela, analitički pristup ljudskoj prirodi, spram koje se odnose sa krajnje humanom tugom specifične dubine, i elegantna uzdržanost od afekata kao glavna vrлина metodološkog pristupa delu. Nijedan od njih trojice nije sklon voluntaristički utemeljenom artizmu, iracionalističkoj zanesenosti i opijenosti apstraktnom inspiracijom, mada sva trojica dubinom svojih ličnih uvida zahvataju lepotu koja se da osmotriti unutar horizontata umetnikovog iskustva, dostojna da što doslednije (u Predićevom slučaju: u skladu sa načelima akademskog realizma) bude prenetna na umetnički medijum. Moglo bi se s velikim pravom reći da su, takođe, sva trojica dobili zaslužen priznanje za svoje delo, da su od sredina u kojima su stvarali bili prepoznati kao značajni umetnici, što sa drugima često nije slučaj, i sve nabrojano u velikoj meri i opravdava potrebu za nastankom jednog ovakvog stripa o čeonj figuri spomenutih analogija – Urošu Prediću.

Narativna struktura stripa je jednostavna, ona hronološki prati život Uroša Predića od mladalačkih koraka do duboke starosti, i kao takva takođe je vrlo pogodna da posluži svojoj pedagoškoj svrsi. Priča započinje oktobra 1876. Predićevim dolaskom u Beč, na studije slikarstva na Akademiji likovnih umetnosti, kod čuvenog profesora Gripenkerla, čiji će, nešto kasnije, jedno vreme biti i asistent. Strip prati Predićeve bečke dane, dotiče se njegovog prijateljstva sa dve godine mlađim kolegom Pajom Jovanovićem, te entuzijastičnog oduševljenja radovima Rafaela Santija i Jana Matejka. Nadalje, kao stipendista Matice srpske i dobitnik Gundlove nagrade za 1879. godinu, Predić će graditi svoju reputaciju u Beču, prošavši kroz atelje profesora Gripenkerla. Rađeći sa njim na nekolicini važnih projekata, Predić je došao u poziciju da finansijski potpomogne svog prijatelja Paju Jovanovića, i proživi svoje, finansijski

gledano, godine blagostanja u prestonici dvojne monarhije. Vođen motivima koje autor stripa pripisuje zasićenošću poslom na fakultetu, Predić se vraća u Orlovat i ubrzo, zbog vojnog avanturizma kralja Milana u vidu rata sa Bugarima, ostaje bez planiranih prihoda od nekoliko projekata. Lišenog zabluda o budućem životu u izobilju, Prediću u nastavku toka priče nalazimo u njegovim najplodnijim danima – kada nastaju slike poput „Malog filozofa” i „Vesele braće”, slike izuzetno prosvetiteljskih tendencija. Gotovo da nema potrebe da se naglašava da je i ovaj prosvetiteljski poduhvat u našoj sredini prošao bez većih odjeka među širim masama, mada su odjeci bili dovoljni da Prediću obezbede pojavljivanje na svetskoj izložbi u Parizu, izradu Pupinovog portreta za njegov matični univerzitet Kolumbija u Njujorku, te vrlo uspešan niz portreta i ikona koji će uslediti. Na završnim stranicama stripa, Predića zatičemo kao ostarelog umetnika, prekaljenog stvaraoca koji će svoju karijeru u poznoj fazi u velikoj meri vezati za Maticu srpsku, čiji će fond slika značajno potpomoći, te Srpsku akademiju nauka i umetnosti, čiji je član bio. Kao kruna njegove pozne faze svojim kvalitetom nameću se portreti velikog formata Vuka Karadžića i vladike Njegoša, izrađeni za univerzitet u Pittsburgu.

Ono što bi se ovom stripu moglo izneti kao zamerka svakako je krajnja svedenost njegove radnje, tek usputno doticanje važnih događaja iz Predićevog života, bez dublje razrade detalja koje je bilo relevantno napomenuti. Valja, međutim, imati na umu dve stvari. Prvo, i sam autor u svom zaključnom obraćanju čitaocu ovaj strip karakterise kao „crtice iz života” Uroša Predića, te ne treba postavljati pred odabranu formu prevelike zahteve za srljanjem u detalje, čak i onda kada se to čini uz oslonjenost na krajnje profesionalno odrađen posao u pogledu rezultujućeg oblika stripa, iz dobronamerne čitalačke želje da je tako profesionalno obrađenog materijala moglo biti još, upravo na zadovoljstvo publike. Drugo, treba se pozvati i na standardnu prednost značajki izvedenih dobro svedenih fabula, a to je da je, usled rigidnijeg tretmana kvantiteta, ono što se na kraju nađe u samom radu znatno utemeljeno u pogledu kvaliteta koji nudi. Fokusirajući se na sažetije približavanje tema, koje čitaoca neće prezasiti redundantnim informacijama, autor postiže da, kao u procesu intelektualističke filtracije, ono što na kraju ipak bira da saopšti, bude ozbiljno utemeljeno u zavidnom poznavanju Predićevog života i dela.

Na samom kraju, ne ostaje ništa drugo nego da se, bez mnogo okolišanja, skrene pažnja publici na ovaj strip, jer ga svakako vredi pročitati. Informativnost i sistematičnost, pedantnost i razrađen smisao za strukturu fabule, samo su neki od kvaliteta koji krase „Mudrost i ludost se ljube”. U vreme rastućeg interesovanja za interdisciplinarni pristup učenju, možda bi veći broj ovakvih stripova o značajnim ličnostima iz raznih sfera kulturnog života naše zemlje zbilja mogao da odigra pozitivnu ulogu u upućivanju publike, od one najmlađe do starije, u živote i delo istaknutih istorijskih ličnosti. Takvu ulogu, da publiku zainteresuje za Predića, istiće i autor u svom završnom obraćanju čitaocu, i čini se da nije preveliki optimizam uverenje da će u susretu sa dovoljno zainteresovanom publikom ovaj strip taj zadatak adekvatno ostvariti. ■

Luka STOJANOVIĆ

Imaginarni Niš

Bujnost imaginacije kakva krase Sašu Jovanovića, čiji je strip „Zec Trkač 1“ beogradska „Besna Kobila“ objavila 2022. godine, zaista je osobe-na. Po njenom zamahu, hrabrosti da se ispriča priča ma kako na momente teška za praćenje bila, ali i po prodiranju u dubine traženja za odgovorom na pitanje šta je uopšte jedna, krajnje minimalistički shvaćena, priča, Jovanović ostvaruje umetničke visine za koje mu, imajući na umu taj spoj bujnog talenta i dobro odrađenog posla, već na samom početku valja skinuti kapu.

Započeti jedan ovakav tekst ovako ambicioznom pohvalom autoru, ako se ne izriče snagom gotovo neupitnih autoriteta kakvih (na svu sreću) odavno više nema u našoj kulturnoj javnosti, zahteva mermerno snažnu argumentaciju u prilog iznetom tvrdjenju. Sasvim je, onda, logično poći od toga gde bi uopšte valjalo smestiti ovaj strip, unutar šireg konteksta umetničkog stvaralaštva na ovom polju kod nas.

Po jednom u osnovi postmodernističkom zamahu i spomenutoj ambicioznosti u pričanju priče, delo Saše Jovanovića verovatno bi se moglo staviti rame uz rame sa delom Danijela Žeželja, još jednog autora kog krase slična smelost da se eksperimentiše sa razradom motiva i kroz pažljivu razradu simbola ispriča priča koja dugo ostaje u sećanju. Slične sposobnosti krase i Jovanovića, bogat talenat i dosta rada na tome da se sve kockice slože u smislenu celinu.

Smisljena celina. To je verovatno upravo onaj momenat formalnog okvira priče koji nam, doduše tek u retrospektivi, omogućuje da gusto isprepletene nadrealističke slike kojima „Zec Trkač 1“ obiluje nazovemo koherentnom pričom. Sve je uklopljeno kako treba, aristotelijanski konzervativno – nema tu velikih narativnih viškova, niti manjkova.

Nekoliko ravni fabule prepliću se redosledom koji verovatno ima neku svoju unutrašnju logiku, u početku sasvim konfuzno a kasnije sve smisljenije i smisljenije. I zaista je malo stripova koji u tolikoj meri iziskuju da budu pročitani, što bi se popularno reklo, „u jednom dahu“, jer autor kroz čitav strip ne prestaje da bombarduje čitaoce simbolički gusto zbijenim a ipak uglavnom prilično kratkim sekvencama. U tom procesu strada sve što bi, konzervativno gledano, trebalo da uokviri jedno ovakvo delo. Vremenska ravan oscilira, dominira 1933. godina (u kolektivnom sećanju čovečanstva zapamćena po dolasku Hitlera na vlast u Nemačkoj), ali se jedna ravan odvija i u 1921. godini (nema konsenzusa kolektivnog sećanja o najupečatljivijem događaju te godine), a jedna mala ali izuzetno važna sekvenca, deo slagalice bez koga bi pozamašno parče ostatka priče visilo u vazduhu, odvija se u muzeju 1972. godine (kad se već rasplela analiza o događajima, neka bude da je te godine Vesna Vulović pala iz aviona, Ričard Nikson reizabran premda se Votergejt već pomaljao, Crni Septembar izveo Minhenski masakr na Olimpijadi, a drug Tito smenio srpske liberale), dok je prostorna ravan uglavnom vezana za Niš, uz izuzetak onog dela radnje koji se tiče pecanja kitova (reč je o, uostalom, sasvim opravdanom izuzetku – u Nišu, zaista, nema uslova za pecanje kitova) i jednog pozamašnog dela koji se odvija izvan konvencionalno shvaćene prostornosti, u objekt-svetovima koji jesu plod imaginacije likova, ali ne one kreativne, koja se hrani znanjem, progresom i drugim humanističkim idealima, nego one destruktivne, koja se hrani krvlju.

U središtu priče je niški advokat Stevan Apostolović, za koga na samom početku saznajemo da je ubijen u sudnici i čitava dalja naracija u izvesnom smislu služi da spusti tas na drugu stranu vage i znatiželjnu publiku nekako ubedi da je i smrt, premda činjenična, opovrgljiva kategorija. Reč je o živopisnom karakteru, što fizički (krase ga zečije uši, premda i same možda jesu plod imaginacije one epistemičke pozicije koja je, sasvim lucidno, dodeljena čitaoцу), što u psihološkom smislu. Ribice iz akvarijuma, koje sa njim dele i naslovnu stranu stripa, verovatno su jedini pravi prijatelji koje ima, i koje kao sveprisutni lajtmotiv prožimaju praktično čitavu fabulu romana. Od samog Apostolovića bi se, pak, u skladu sa žanrovskim predrasudama, očekivale određene osobine od kojih on odstupa. Njegovo baratanje retorikom, premda sasvim pristojno, ne ukazuje nam na naročito pričljivog lika. Njegovo služenje logikom, iako će se pokazati poarovski preciznim kada mu se život nađe u opasnosti dok sedi na klupici u parku Čair, neće čitaoца dovesti do momen-

ta katarze kada se sudski proces, oko koga se delom vrti priča, nađe na svom vrhuncu, a krunski dokaz bude predstavljen sudiji. Do obrta svakako dolazi, ali je taj obrt više proizvod tradicionalne dobre pripreme procesa, nego naročito napregnutog logičkog rezonovanja.

Verovatno najzanimljiviji trenutak u čitavom stripu, kako za izgradnju karaktera advokata Apostolovića, tako i za čitavu fabulu, jeste poseta Čele-kuli. Kratak momenat fabule, na svega dve strane, otkriva, prvo, nekonvencionalne metode savetovanja, u izvesnom smislu i sujeverja, kojima Apostolović pribegava i drugo, kapacitet ove priče da u sebe primi kratak ali izuzetno intenzivan momenat kvalitetnog humora. Pošavši od premise, čiji izvor je objašnjen na završnim stranama, da je nemoguće da su u Čele-kuli samo ustaničke glave, odnosno da se među brojnim stradalim čije su glave ušle u kulu morao naći i određeni broj turskih glava, Jovanović gradi kratku i intenzivnu scenu o komičnoj drami jedne turske glave koja više nije tako zainteresovana da bude deo jednog istorijskog spomenika. Na manjem prostoru, teško da se u svega nekoliko rečenica mogao izgraditi duhovitiji dijalog, kome ne manjka ni egzotike u trenutku kada se veći broj glava nađe u svađi.

Sve skupa uzevši, „Zec Trkač 1“ je oda jednom imaginarnom Nišu, kakav, razume se, postoji samo u imaginaciji Saše Jovanovića, ali mu taj modus postojanja ne oduzima ništa od onoga što ovaj grad, za koji sam Jovanović zapaža da „nije lep već samo vrlo udoban, što je /.../ kod gradova mnogo važnije“. Priča o imaginarnom Nišu ispričana je sa velikom pedantnošću i težnjom da se u unutrašnjem poretku grada ništa značajno ne poremeti. Jedna pošta je pretvorena u banku, a onda se ispostavilo da nekada i jeste bila banka, tako da je i ta mala intervencija harmonizovana. Ilustrujući grad, Jovanović se rukovodi kako načelom što veće detaljnosti, tako i načelom atmosferskičnosti, koja sa realnim Nišom ima veze tek donekle. Kao podmet produkta imaginacije, realni Niš je vrlo konkretno prisutan u imaginarnom, koji Jovanović stvara, ali mu on pridodaje atmosferu koja sa njim ne korespondira u onoj meri u kojoj, recimo, korespondira sa drugim produktima mašte, ontološki bliskim po načinu na koji postoje. I upravo ta atmosferskičnost, koja u tolikoj meri odudara (što je, zapravo sve manje neka osobita novost u našoj umetnosti, pogotovo filmskoj) od atmosfere prototipa, jeste ključni konstitutivni dodatak na kom počiva imaginarni Niš Saše Jovanovića. Palilula koju on slika, Čair sa lišćem koji donosi, niška tvrđava koja biva poprište za fabulu značajnog udara groma, uz prateće povike građana prilagođene dijalekatskim karakteristikama kraja, sve su to, prilično detaljno, ona mesta koja jesu i u realnosti. Jovanovićev umetnički zahvat svoj puni zamah dobija kada na red dođe kakvoća tih mesta, jer tada tvrđava postane kultno mesto osobene mistike, a Čair poprište obračuna kakvog se i kvalitetan vestern ne bi postideo, pogotovo u pogledu dosetljivosti razrešenja tog duela.

Ljudi koji vole Niš, kojima su lokacije koje su našle svoje mesto u ovoj uzbudljivoj priči bliske, svakako će naći ogromno uživanje dok budu listali strane „Zeca Trkača 1“, jer će biti u mogućnosti da, recimo, odmeravaju realističnost odabranih lokacija u pogledu uklopljivosti fabule u ta mesta (Umberto Eko je voleo da štopuje vreme dijaloga u odnosu na predueno putanje tokom odvijanja određene radnje), ali je važno dodati i to da ljudi kojima su spomenuta mesta, sve skupa uzevši, jedna ne baš do kraja raščivijana slagalica lokacija koje im nisu bliske takođe mogu u ovom stripu naći zadovoljenje svoje potrebe za dobrom i zanimljivom pričom. Neopterećeni pitanjem korespondiranja imaginarnog i realnog Niša, oni će, bez ikakvog, kantovski rečeno, interesa za egzistenciju stvari o kojoj je reč, moći da se prepuste samoj priči i da u njoj uživaju radi nje same.

Za takve čitaoce, na kraju knjige nalazi se i dodatak, sa autorovim pojašnjenjima o lokacijama kojim se poslužio u stvaranju stripa. Reč je o toponimima, što Niša što okoline poput, recimo, Đavolje varoši, koji bi domaćoj publici, čak i onima koji su krajnje aproksimativno i jedva u grubim crtama upoznati sa Nišom, u određenoj meri poznati. Bilo da jesu ili ne, autor radi pametnu stvar, opredelivši se da kratke zapise o tim toponimima ne veže u tolikoj meri za neka dobro znana opšta mesta o njima, koliko za subjektivne asocijacije koje, možda, i nisu sasvim nezavisne od same fabule stripa.

Zamerka koja bi se mogla izneti liči pomalo na ono što bi se moglo zameriti i boljima među filmovima Gaja Ričija, koji su po kompoziciji do-

nekle bliski ovom stripu, a to je da čitalac relativno kasno počinje da drži sve uzde u rukama i da se suvereno kreće kroz fabulu, znajući tačno gde se unutar priče nalazi i šta se uopšte događa. Kombinacija većeg broja ravni na kojima priča teče, relativno kratkih sekvenci u kojima se odvija, i manira koji po kreativnom ludilu s punim pravom podseća na imaginativni potencijal kakav je krasio mladog Svetislava Basaru u vreme pisanja „Fame o biciklistima“ (ako bismo išli izvan okvira stripa, ovo je, po dobrim osobinama koje delo ima, verovatno estetički najbliže umetničko delo „Zecu trkaču 1“), može kumulativno na čitaoca dok ne zađe dovoljno duboko u priču imati efekat konfuzije.

Kada se, međutim, čitalac jednom osamostali unutar imaginarijuma u koji je bačen, iako će ga Jovanović stalno držati na oprezu novim nadrealističkim iznenađenjima (ili upravo zahvaljujući njima), on će u njemu naći popriličnu zabavu i i te kako će moći da uživa u delu pred sobom. Dobrim delom, to ima da zahvali još jednoj osobini koju ovaj strip deli sa „Famom“, a to je da se u oba slučaja, bez obzira na vidljiv uloženi napor da bi priča profunkcionisala, još izdaleka vidi da je i sam autor

uživao ili bolje reći – da se i sam autor ludo zabavljao, dok je ono najbolje što njegova mašta ima da ponudi stavljao na papir, što kroz reči, što kroz, u ovom slučaju i slike.

Na samom kraju, valja se opet vratiti sposobnosti Saše Jovanovića da sa ogromnim talentom ispriča dobru priču. Pogodnost priče da se saopšti, ma kako bila struktuirana, zavisi od toga koliko je ona sama za sebe, u svojoj jednostavnosti ili kompleksnosti, jedna koherentna celina. Ključ preporuke za čitanje „Zeca Tragača 1“ leži upravo u estetičkim visinama koje, uspevajući da normalizuje krajnje nadrealne scene i da na belinu papira izvuče najkreativnije plodove svoje imaginacije, Saša Jovanović dostiže. Jednom kada je priča ispričana na uspešan način, ona je postala normalno iskustvo, koje ima svoj unutrašnji logički poredak i koherentnost od koje zavisi sama mogućnost pripovedanja priče, i po osećaju koji ovaj strip proizvodi iz te retrospektivne perspektive, može se stići do njegove poslednje osobenosti – njega bi, shodno rečenom, možda bilo još zanimljivije, kada se pročita od početka do kraja, pročitati opet, s kraja ka početku. ■

Luka STOJANOVIĆ

„Dvanaest razigranih princeza“

(Maria Surdukan, „Grafic-ART“
„Radio Romania cultural“, 2021)

Ples princeza

Brača Jakob i Vilhelm Grim objavili su 1812. godine zbirku narodnih priča pod nazivom: „Dečije i porodične bajke“ („Kinder und Hausmärchen“). Bajke iz te knjige, poput „Snežane i sedam patuljaka“, „Pepejuge“, „Ivice i Marice“, „Crvenkape“ kao i mnoge druge će ih proslaviti i postati svetski poznate, te rado čitane bajke, a u mnogim zemljama postati i deo dečije školske lektire. Jedna od bajki iz te zbirke je i „Dvanaest razigranih princeza“, priča koja, uz neke neznatne razlike, ima svoje „inkarnacije“ u najmanje petnaestak zemalja (pravi broj je sigurno daleko veći). Tu spada i rumunska verzija te bajke pod nazivom: „Dvanaest carevih kćeri i začarani dvorac“ koju je krajem XIX veka objavio Petre Ispiresku.

„Dvanaest razigranih princeza“ je priča koja je, kao i skoro sve druge koje su Braća Grim prikupili i objavili, doživela mnoštvo različitih umetničkih izvedbi i adaptacija, od slikovnica za decu pa do pozorišnih predstava i filmskih adaptacija.

Na međunarodnom salonu knjige „Gaudamus“ u Bukureštu novembra 2019. godine, premijerno je objavljen strip-album „Dvanaest razigranih princeza“ Marije Surdukan iz Kluža. Ovo je Marijin četvrti autorski strip album koji

je do sada objavila. Ona ima i nekoliko objavljenih strip albuma koje potpisuje samo kao scenarista, a koje je uglavnom crtala njena mlađa sestra Ileana Surdukan. Album je nekoliko meseci pre rumunske imao svoju premijeru u Francuskoj, pod nazivom „Bal dvanaest princeza“ („Le Bal des douze princesses“), objavljen od izdavača „Les aventuriers de l'étrange“, u kolekciji nazvanoj „Čudesne priče Braće Grim“.

U recenzijama francuske verzije navodi se da je ovaj album slobodna adaptacija bajke Braće Grim, mada je, u stvari, činjenica da se autorka držala Ispireskuove verzije ove narodne priče, što je potvrdila u uvodu samog albuma. To se može videti i po odeći, ili bolje reći rumunskoj narodnoj nošnji kod glavnog junaka kao i kod još nekih likova u albumu.

Priča je to o mladom bezbrižnom momku koji svira frulu lutajući po brdima i selima neimenovanog carstva. Seljake koji se umorni vraćaju sa napornog posla nervira ta njegova opuštenost i bezbrižnost, ali neke od njih ipak dirne lepota njegove muzike. Zaspavši u hladovini duboke šume, momka začaraju šumske vile koje traže „dvanaestog“. One ga usnulog šalju u paralelni svet gde se čuje neka neobična „začarana“ melodija. Princeze se vrte oko njega i najlepša od njih mu ponudi piće. Kada se probudi ispred sebe ugleda carsku palatu.

Odlazi kući da se spakuje i krene trkom ka palati, iako ni sam ne zna zašto to radi. Na putu ka palati upoznaje muškarce koji odatle beže. Jedan od njih mu objašnjava da beži jer se plaši da će ga kralj izabrati da preko noći čuva njegovih dvanaest nestašnih kćeri i da će, ako u tome uspe, postati naslednik prestola oženivši jednu od njih. Dvanaest princeza svake noći, iako dobro zaključane, nestaju, vraćajući se ujutru sa istrošenim zlatnim cipelicama... I bez nesuđenog verenika, koji ih je te noći čuvao i koji je trajno nestao - i tako već deset noći zaredom.

Mladi frulaš odluči da ipak ode u palatu, nesvestan da ga na to tera nadljudska sila i čarolija zlih vila. Stigavši u palatu uplaši se i na kraljevo pitanje da li je i on došao da čuva njegove kćeri, on odgovori da je u stvari došao da bude baštovan. Radeći u bašti upoznaje kraljevskog obučara koji mu objašnjava da je na mestu gde je sadašnja palata bila ogromna, neki su govorili začarana, šuma u kojoj su stanovale vile, a koju je kralj posekao kada je gradio svoj dvorac.

Te noći se momak ušunja u sobu gde su princeze bile smeštene i zajedno sa njima i jedanaestim čuvarom upada u magični svet koji

je video u snu, a u kome princeze celu noć plešu sa svojim nesuđenim verenikima koji su trajno zarobljeni u tom svetu. On shvati kako zle vile iz osвете drže princeze u tom začaranom krugu i prijavi se da bude „dvanaesti“ kandidat koji će da čuva princeze. Svojom melodijom uspe da sruši magiju zlih vila, oslobodi sve princeze i nesrećne momke, i na kraju se oženi najmlađom kraljevom kćerkom sa kojom potom živi srećno do duboke starosti.

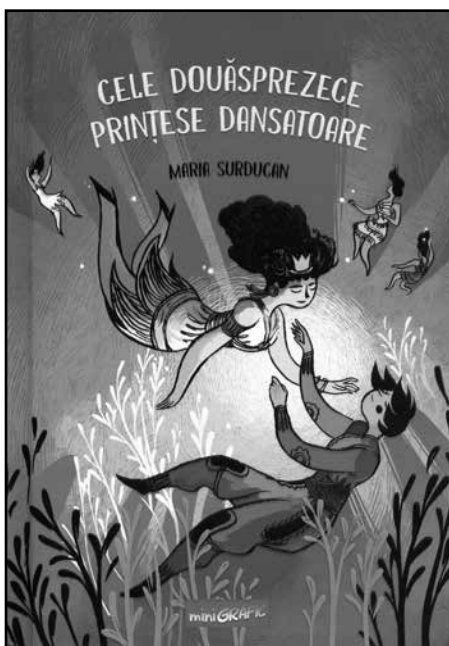
Marija Surdukan svojim najnovijim albumom uspešno nadograđuje svoj sada već prepoznatljiv crtački stil i rukopis. Naizgled jednostavan i sveden, stil je u stvari dobro promišljen i izuzetno zreo autorski izraz. Ovaj album je u direktnoj vezi sa njenim prethodnim „Praslea hrabri i zlatne jabuke“, koji je takođe slobodna adaptacija rumunske bajke iz zbirke Petrea Ispiresku.

Autorka nas bez suvišnog teksta i bez mnogo objašnjavanja, vešto spajajući moderne i klasične elemente, vodi kroz svet kojim dominiraju narativi svake bajke, poput korišćenja siromašnog ali veselog momka, bogatog ali nesrećnog kralja i njegovih nestašnih ćerki, ali i kroz neku vrstu paralelnog univerzuma, fantazmagoričnog sveta kojim dominiraju duhovna bića koja diriguju životima običnih smrtnika. Iako je album zvanično kategorizovan kao 7+, neki detalji, poput čudnih i zlokobnih vila koje drže princeze u nekom svojevrsnom limbu, deluju poprilično uznemirujuće i teško da mlađe čitaoce ostavljaju ravnodušnim...

Album je odlično kolorisan. Održan je veoma visok nivo na koji nas je autorka već navikla u prethodnim albumima, uz kontraste toplih i živih boja osunčanih idiličnih predela, prirode i ljudi - do nešto tamnijih, hladnijih, prošaranih fluorescentnim tonovima, koje nam dočaravaju nepoznati, skriveni, paralelni univerzum u koji princeze svake noći upadaju. Njihov bezumni ples do iznemoglosti tokom cele noći, kidajući pri tom svaki put po par skupih zlatnih cipelica, deluje pomalo halucinogeno. Reklo bi se da nakon pročitano albuma čitalac, poput glavnog junaka, ima osećaj kao da se probudio iz nekog na momente divnog ali i poprilično čudnog sna.

Jedna od mana samog albuma, ako se to uopšte može podvesti pod manu, jeste relativno mali format (B5), budući da se čini da je njime ljubiteljima stripa uskraćen potpuni vizuelni doživljaj. Album ima ukupno 44 kolornih strana stripa, a rumunski izdavač je „Grafic-ART“ iz Bukurešta. Izdat je u kolekciji „miniGrafic“ i uz partnerstvo sa „Radio Romania cultural“. ■

Dragan PREDIĆ

„Od bezvremena do nevremena“

(Dušan Gačić, Hrvatski autorski strip, Osijek, 2023)

Autentičnost ne obesmišljava

„Šta je vreme? Ako me niko ne pita, znam, ali ako bi hteo nekome na pitanje to razjasniti, ne znam“

Aurelije Augustin

Većito ljudsko traganje za vremenom je zapravo traganje za našom suštinom. Strepnja, nesigurnost, svi naši problemi vezani su za vreme. Čovek nema receptor za vreme. Učestvuje u realnosti, sprovodi realnost ali nema pravog osećaja za vreme. Čovek u suštini ima subjektivni osećaj za vreme. Ljudsko biće samim svojim postojanjem teži izvesnosti. Međutim, kada promišlja vreme ono ima jednu unutrašnju protivrečnost koja dovodi do gubitka celine izvesnosti. Slike nam se dešavaju jednovremeno i mi nemamo sposobnost percepcije da prepoznamo da su slike nastajale u procesualnosti, dakle, nastajale su tokom nekih događanja.

Nešto nastaje s tim što nešto nestaje. Upitanost, stalna upitanost. Kako da živim ovde i sada, sa ovim što posedujem? Trenutak sadašnjosti je neuhvatljiv. To je brz interval vremena. Kao racionalna bića mi imamo potrebu i prema onome što tek dolazi.

U „Dnevniku“ imamo utisak da su pohvatani intervali vremena koji se ponavljaju. Tu dolazimo do izvesnosti, do potrebe da se izmeri u odnosu na prostor; „od bezvremena do nevremena“. Filozofija pita za ono što je u osnovi postojanja. Ne može se pričati u vremenu bez bića, niti o biću bez vremena. Šta se u čoveku dešava kada je vreme stvar duha, nas samih? Vreme je bitna čovekova tema i čovek je bitna tema vremena. Neminovno je biće uslovljeno da se pita ili da se prepoznaje, da se raskriva kao priroda bića kroz vreme. Kada se čoveku na horizontu lične istorije pojave mogućnosti, on počinje da prepoznaje, da bira. Javljaju se strepnje i strahovi. Strahovi parališu, a strepnja nas tera da napravimo korak. Iz onog budućeg, mogućeg (mogu da budem drugačiji, hajde da nešto promenim), mi dobijamo nešto novo buduće, dobijamo vreme u nama. Govoreći o mogućnostima, govorimo o neizvesnostima. Naravno, da ne znamo šta nas čeka sutra, ali tu prisutnu neizvesnost možemo da pretvorimo u kreativno ili u strahove. Ne smemo da zatvorimo sposobnost da živimo autentično, da živimo lično i budemo ličnost, zato na stvaralački način otklanjamo te prepreke. U ambijentu sveta i ljudi nismo samo pukli broj već imamo svoje prepoznatljivosti. Iskušenja prave karakter. Životne situacije bude u čoveku neke snage i sposobnosti za koje nismo ni sami svesni da ih posedujemo.

Čovek je više sačinjen od snova i on je više u iracionalnom nego u realnom. Život bez strasti, život bez paradoksa je prazan. Homo ludens mora da živi u nama, da pulsira, da iz svoje neposrednosti postavlja jednu neposrednost, jednu slobodu, iskrenost...

Usled svih razlika, istorijskih, socioloških, kulturoloških, postoji nešto što su fundamentalne čovekove potrebe i one proističu iz čovekove egzistencijalne situacije, koja je u stvari svuda

ista i da sve okolnosti koje idu nauštrb tih potreba, koje ne samo da ih ne zadovoljavaju, nego su neprijateljske prema njima, takve okolnosti u stvari čine patološko društvo.

Postoje odnosi u društvu koji su tako strukturirani koji prosto omogućavaju čovekoljublje (danas empatiju). Recimo, postoje odnosi i događaji u kojima je ona onemogućena. Primer, ratovi. Autor se u svojoj Trilogiji između ostalog bavi i građanskim ratom, devedesetih, na prostorima bivše Jugoslavije, ali to nije bitna odrednica njegovog kazivanja i lirске naracije. Govoreći o bezvremenosti, nevremenosti istoi- meni motiv je utkan u egzistencijalno-istorijsku temu u sliku čovekovog bistvovanja u savremenom svetu.

TRILOGUA OD BEZVREMENA DO NEVREMENA

Grad kao lajt motiv Trilogije

Fizički izgled grada uglavnom se vezuje za ukus urbane elite. Tu neko odlučuje o čovekovim stilovima i modelima ambijentiranja. Priroda je neuporedivo mudrija od svekolikih naših univerziteta i svekolike naše intelektualnosti. Ona nudi reljef, tlo, ekološke sisteme... nasuprot prirodi stoji čovek koji je najmanje dvostruk. Ima ličnost i ima svoju pravu prirodu. Izgled grada, njegova arhitektura, prostor, u ovom konkretnom slučaju, grad Zagreb je projekcija društva na pojedinca preko sistema vrednosti. Iz sistema vrednosti proizilazi uverenje o sebi, o drugima, o svetu. Iz uverenja izvode se očekivanja. Iz očekivanja životni stavovi kao ključevi naših energija. Događaju se postupci koji ako se ponavljaju postaju navike, a suma tih naših navika formira ono što zovemo karakter, a sve rečeno, i te kako boji naš ambijent, bilo da sami utičemo na kreiranje ili da ga koristimo. Drugi deo su naše sklonosti, talenat, inteligencija i sve ovo utiče na to kako ćemo se ambijentirati, kako ćemo se snalaziti u tom prostoru. U tom gradu.

Za kvalitetnu društvenu komunikaciju, o kojoj govore mnogi crteži, grafike, stihovi i rečenice u ovoj Trilogiji, potrebni su kvalitetni javni prostori. Ovde se ne misli samo na kafane, kafiće, trgovce, na mesta na kojima i nalazimo našeg glavnog junaka trilogije, Filipa. On sve to ima, gubi, odlazi, ponovo se vraća, pa opet gubi, i sve tako u krug, od bezvremena do nevremena.

Valjalo bi da se ovom prilikom osvrnemo i na ekspresivnost Gačićevih crteža, likova, predmeta i stvari iz Trilogije. Ekspresivnošću svojih crteža Gačić nam približava svet koji ga okružuje, njegovu prirodu i stanje stvari, kako ih on zapaža. Ta ekspresija ide od onih granica „iščašenosti, izobličavanja“ da se elementi (likovi, predmeti...) pretvaraju u sasvim nove pojave. Atmosfera koju boji, a koja ih okružuje, navodi nas na duboka promišljanja vremena i prostora čijim kategorijama smo se samo bavili u prethodnom delu teksta. Pogledajte samo te izraze lica, povijenost tela, zabrinutost i izbežumljenost nad egzistencijalnim ponorom. Ima li nade? Ima li spasa za čoveka? U čemu savremeni čovek nalazi zadovoljstvo, pitanja su koja slikom i rečima kroz celu Trilogiju autor postavlja sebi i čitalačkoj publici.

Ljudi u ono vreme, a i danas zadovoljstvo i sreću prihvataju na jedan plitko hedonistički način, kao neko stalno stanje prijatne uzbuđenosti, zabave, provoda itd. Da bi čovek izašao iz toga i doživeo rast i razvoj koji je eminentan čoveku, da bi se povezivao sa svetom i samim sobom, onda bi on trebalo i da prihvati neke neugodnosti. Prvo bi trebalo da postane svestan onoga što zovemo egzistencijalne dihotomije, a ne da beži od njih. Da postane svestan svoje konačnosti, pogrešivosti, toga da ne može da se vrati u ono rajsko stanje, u utrobu majke. Da postane svestan, da ne može da ima simbiotsko jedinstvo sa drugim ljudima. Da će uvek biti sam, a ne sjeđinjen.

Potrebna je samospoznaja, jačanje budnosti, neka vrsta te umne discipline, dakle, da izađemo iz stanja tog hedonizma i traganja za neposrednim zadovoljenjem svih naših poriva. Takođe, jedna od prepreka saosećanja, umeću postojanja, jeste prepuštanje ljudi praznim trivijalnim razgovorima i radnjama koje potiču iz ravnodušnosti i obamrlosti i koje se bave površnošću.

Banalnost je teško dosadna i ona unesrećuje, obespekojava, iz koje moramo da bežimo. Najbolji način je bežanje u umetnost. Neko je već davno rekao: „Umetnost je azil za unesrećene, neshvaćene...“

Iz plitkog realizma autor, njegov lik beži u poetični ekspresionizam, težeći svom ličnom izrazu, autentičnosti. To je njegova unutrašnja potreba. Nikakva trivijalnost i dokazivanje. To je istovremeno i težnja ka i bekstvo od slobode.

Oni koji nisu svesni besmislenosti svog života, oni koji su adaptirani su u većem problemu od onih neprilagođenih, neukalupljenih, svojih.

Mi nismo u mogućnosti da dekodiramo ljude i njihove karaktere iz prošlosti, zato, čitajući dobre autore i grafičke romane, možemo da dekodiramo sadašnjost.

I da završim sa nekoliko mojih stihova iz ciklusa „Moj grad“ :

*U parku između dva kestena
Leži moja bolest.*

*Povremeno dođem u grad
I okrenem je na stomak.*

*Moj grad zuri u ogledalo
Traži svoj odraz
Razočaran u viđeno
Umire na mom dlanu. ■*

Dejan ĐORĐEVIĆ

„Vekovnici“ 13: „Izbor“ (Marko Stojanović, Rafaela Koni, Valentina Briški, Ajše Irem Aktaš, Aleksnadra Goldilo, Korina Hunjak, Milica Mastelica, Eirini Skoura, Diana Naneva i dr; samostalno izdanje, 2023)

I žene odlučuju, zar ne?

Strip-serijal „Vekovnici XIII“, strip-autora i scenariste Marka Stojanovića pod naslovom „Izbor“, jedno je od njegovih poznatih, višestruko nagrađivanih dela koja su devetu umetnost sa naših prostora uspešno prošetali širom sveta, kroz izuzetno posećene izložbe i velike internacionalne festivale posvećene ovom osetljivom, upečatljivom, zabavnom, ali i edukativnom obliku izražavanja kroz crtež i boju. Strip je odličan način da društvu prenesete ne samo zanimljive priče, beleške o vremenu u kom živimo ili o onom koje je prošlo, interesantne vizije i interpretacije događaja, već i društveno-angažovane poruke koje su rezultat problema sa kojima smo se, kao ljudi, sretali od pamtiveka. Marko Stojanović je svoje, očigledno, bogato znanje iz naše i svetske istorije i mitologije, vešto upleo da bi nam ispričao priču ne jedne žene, ratnice, već priču koja bi mogla, u njenoj sirovoj osnovi, biti priča svih onih žena koje su doživele teške sudbine tokom istorije koja se još uvek piše. Sa Markovom glavnom junakinjom čitalac će se otisnuti na bolno putešestvije nalik na ona koja pronalazimo u klasičnim epovima poput „Ilijade“ i „Odiseje“, a ovo epsko putovanje vrlo brzo će vas naterati da se suočite sa pitanjem šta je to što čoveka čini Čovekom.

Čovek se ne menja. Menja se samo odeća koju nosi, hrana koju jede, bogovi kojima se moli, stvari u kojima uživa, neprijatelji koje mrzi i prijatelji i saveznici sa kojima se udružuje. Ne menja se ni njegova narav koja se formira na nekom praiskonskom nivou, u onom nesvesnom delu, za koji kasnije tvrdi da mu je zbog njega suđeno da bude takav kakav je i tako opravdava svoja dela i nedela. Od kada sveta, postoje zapisi o okrutnostima koje su ljudi činili kada su nailazili na probleme sa kojima nisu znali ili umeli da se suoče na civilizovan način. Bilo da je reč o teritorijama koje su želeli da poseduju, o boljoj klimi u kojoj su želeli da podižu porodicu, o bogatstvima koje su želeli da imaju, ljudi su, kao uostalom i danas, potezali oružje, upuštali se u ratove u kojima su najveće žrtve uvek bili najslabiji i najnezštićeniji. Ali, kao i u svim ratovima koje su vodili, bilo da su u njih ulazili svojevolljno, željni slave, žedni krvi ili zbog patriotizma, postojale su i one duše koje su odvođene u ta krvoprolića na silu, otimana od majki i gurnuta u klanicu kao žrtvena jagnjad. Nije bila retkost da su u vojničke redove odvođena i deca i žene, od kojih su se neki i uspeali vratiti svojim kućama, sa traumama sa kojima je kasnije trebalo živeti u nekim normalnim okolnostima sa više ili manje uspeha. Koliko je rat teška nevolja i koliko iskriči čoveka od neprepoznatljivosti, znaju samo oni koji su to doživeli ili videli iz prve ruke. Ono za šta su mnogi mislili da nikad ne bi bili u stanju uraditi, u čoporu hušakača, onih koji su tu da bodre i ohrabruju, mnogi su ljudi počinili strašne zločine, poneseni mržnjom prema neprijatelju, ali i strahom da će biti odbačeni od grupe koja od njih očekuje ponašanje istovetno njihovom.

Ratovanje se menjalo kroz vekove, menjalo se i oružje i sami ratnici, pravila ophođenja prema ratnim zarobljenicima koji su pobednici, a poraženi su trpili poniženja i osvetu, te gubili živote na najokrutnije načine. Ratovanje se menjalo, ali divljaštvo u čoveku željom krvi nikad nije – ono je ostalo isto, istog intenziteta i istog katarzičnog klimaksa koji bi nastupao nakon počinjenih zlodela.

„Izbor“ („Vekovnici XIII“) je priča o dva velika sukoba u kom su učestvovali Amazonke (kontroverzno pleme sastavljeno isključivo od žena) i najhrabriji, najbolji ratnici Alei koja je od kraljice Hipolite dobila na poklon Herin Pojas Besmrtnosti. U dvoboju sa najvećim skitskim ratnikom, zahvaljujući zadivljujućoj izdržljivosti, Alea je uspela da preživi, ali i da okusi Smrt, koja je zbog Pojasa nije mogla zadržati u svom carstvu. U krvavom pokolju koji je usledio, uspela je da sačuva život, a ono što se dogodilo nakon što je zarobljena i odvedena na brod, postalo je svedočanstvo ne o poraženoj ratnici, već o ženi koja je osetila svu težinu ratnog divljaštva.

Alea je naočigled razjarena rulje silovana i bačena u more. Od tog trenutka, prošla je kroz sve ono što, čak i vekovima kasnije, prolazi svaka silovana žena. Da sudbina bude okrutnija – mlada žena ostala je i trudna, u najekstremnijim okolnostima koje je njeno telo iskusilo, u trenutku

strahovitog bola, mržnje i borbe za goli život. Plod koji je nosila u sebi bio je neprestani podsetnik na čas kad su njeno telo razvlačili kao krpu, kad je nad njim izvršena nasilna obljudba, uz poniženje sa kakvim se nikad pre nije susrela. Bio je sve ono što je želela da izbriše iz sebe i svog sećanja.

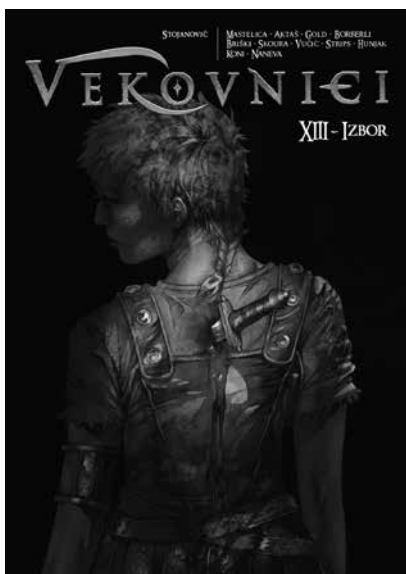
Ako uzmemo u obzir kulturni status koji su imale Amazonke, nada- leko poznate po strašnim kodeksima po kojima su živele njena sudbina je bila pravo prokletstvo. Ono zbog čega su se njene sunarodnice udružile nekada davno i osnovala pleme isključivo od žena, bilo je ono što je doživela na tom brodu, a čemu su izlagane žene njenog, kao i našeg doba, od pamtiveka. Zbog patnje, ponižavanja, seksualnog zlostavljanja, nasilja, silovanja, maltretiranja, obezvređivanja, degradiranja, podsmeha, ugrožavanja zdravlja, života, uskraćivanja znanja i oduzimanja prava na isti tretman, Alein narod je okupljen oko najsnažnije žene koja će ih voditi i učiti kako da prežive i nadvladaju slabosti koje su ih činile ranjivima i poniznima. Iako su imale svoju kraljicu (u nekim spisima spominje se carica) i verno je služile, nisu bile ni malo zakinute za prava koja su im pripadala jednako kao i njoj. Ravnopravno su učestvovala u svim poslovima i sve su bile tretirane sa vrhunskim poštovanjem. Njihova zajednica bila je spartanski negovana. Devojčice koje su odrastale prolazile su teške obuke jer su morale biti spremne za borbu bez koje bi njihov narod bio istrebljen, s obzirom na silne osvajače koji su želeli da ih proteraju sa nje-

hove teritorije ili im zabrane osvajanje neke nove, plodnije i bolje za život. U društvu u kom je živela Alea, nije postojala samilost prema protivniku, bile su lišene empatije kada su muškarci u pitanju i njihov duboko ukorenjen bes prema suprotnom polu koji ih je maltretirao vekovima, davao im je snagu da stanu na liniju sa najjačim protivnicima. Uprkos nekim legendama koje su govorile o tome da su ove intrigantne žene bile neka vrsta viših bića i da su začele bezgrešno, kada je trudnoća bila u pitanju, istina koja je prihvatljivija bila je da su Amazonke, svesne da će njihov narod izumreti ako ne rađaju decu, jednom godišnje dopuštale da se upuste u seksualne odnose sa nekim pripadnicima plemena sa kojima nisu ratovala. Pošto je sve samo plod nagađanja pisaca koji su se bavili njihovim životom, ne možemo ni potvrditi, a ni opovrgnuti ovu priču, kao ni onu da su ukoliko rode muško dete pribegavale sakaćenju udova da bi ga onesposobile zbog mogućeg dizanja pobune protiv njih. U nekim drugim spisima spominje se da su Amazonke mušku decu prepuštale na staranje očevima koji su ih začeli, a devojčice ostavljale sebi. Kako god, tema trudnoće, rađanja i produženka vrste, bolna su i jedina tačka pucanja kad je žena ovog plemena u pitanju. Za njih je začecé bilo moguće tek nakon što bi usmrtila muškarca, to je zapravo bio uslov da bi se mogla izgubiti nevinost.

Amazonka Alea je preživela varvarizam, ali je njena golgota tek počela. Noseći dete za koje je znala da je muško, želela je da ga se reši, moleći svoje bogove da joj pomognu, ali bogovi su imali komplikovan odnos sa smrtnicima, prezirući upravo te koji su ih obožavali. Ovog puta bili su posebno kivni što sveti Herin pojas nosi jedna ratnica koja uz njegovu pomoć vešto izbegava Smrt i uvećava svoju hrabrost do neslučenih visina. Ne samo da nisu imali milosti prema njoj, nego su je i potcenili, pokušavajući da je obmanu i otmu joj dragoceni predmet. Ni odlazak kod samog Boga podzemnog sveta, gde se suočila sa dušama svojih mučitelja, nije joj bio od koristi. Osim satisfakcije u vidu osвете prema onima koji su je silovali, ona nije pronašla ništa drugo što bi rešilo njenu tešku situaciju. Očajna, okrenula se neprijatelju da od njega izmoli milost.

Dete koje ova Amazonka nosi u stomaku zaštićeno je od Smrti i može da ga ukloni samo božansko biće. Stoga, svoju sudbinu stavlja u ruke strašnog šamana iz skitskog plemena – jedinog koji može da je povede u svet zabranjen smrtnicima. Sa njim sklapa pogodbu koja uključuje vrlo intrigantan zalog koji joj garantuje povratak iz Drugog sveta. Ona mora šamanu dati ono što iz sveta Bogova ponese natrag na Zemlju. Traumatični susret sa zlim entitetima menja Aleinu percepciju i ona potpuno drugačije sagledava situaciju u kojoj se našla. Sva mržnja, sva nepravda koju je osećala u sebi, isparila je kad je čula šta se sprema jednom neudržanom biću koje je većim delom njena duša i njeno telo. Tu se priča raslojava i čitalac je postaje svedok moralne dileme silovane žene, iste one sa kojom se susreću sve silovane žene ovog sveta koje su tako ostale u drugom stanju – ukloniti embrion u najranijem stadijumu začecá ili roditi.

Niko ne bi smeo da utiče na tu odluku, niko ne bi smeo da učini

taj izbor umesto žrtve koja sa posledicama jednog krajnje nasilnog čina mora da živi do kraja svog života. Mnogi su taj izbor žene pokušali da ukinu raznim pravnim aktima i zakonima, ali su, srećom, nadglasani. U nekim zemljama ponovo je zabranjen abortus. U nekim nikad i nije bio dozvoljen. Žena mora sama da odluči želi li da rodi dete zbog kog će neprestano proživljavati najtraumatičniji događaj u njenom životu ili će ga roditi zbog izuzetne mentalne snage i sposobnosti da prevaziđe traumu i pronađe u sebi ljubav za biće koje nije ništa skrivilo. Za ovo drugo potrebna joj je velika psihološka pomoć, velika podrška društva u kom živi, a najviše joj je potrebno da drugi prestanu u njoj da vide samo taj njen aspekt – aspekt žrtve. Malo ko je kadar silovanu ženu doživeti kao individuu koja je postigla nešto u životu, veličati njene osobine, njene sposobnosti, ostaviti po strani taj događaj koji ju obeležio. Dovoljno je teško što to sama mora da ostavi negde u nekom zapečku svoje psihe da bi bila nežna, pažljiva, puna ljubavi, majka kakvu zaslužuje svako dete na ovom svetu. Podozrivost okoline na duže staze ne tiče se više samo nje i nije više samo njena muka sa kojom živi. Tu stigmom preuzima i njeno dete koje nema ni snagu, ni alate sa kojima može da se suprotstavi društvu i njegovim osudama. Deca koja su nastala činom silovanja, u većini slučajeva, već sa prvim otucanjem bila osuđena su na smrtnu kaznu, a u najboljem slučaju na rođenje pod pritiskom na majku da se odluči za njega. Oni retki, koje je majka sa radošću prigrllila od prvog plača, izuzeci su koji potvrđuju tužno pravilo...

Naša junakinja nije imala ništa od ovog svega navedenog. Usamljena, prepuštena na golo preživljavanje, lutanje i skrivanje od osvetoljubivih plemena, bez podrške i prijatelja, svoju stvarnost doživljavala je kao pravu noćnu moru. Alea je stavljena pred užasan izbor. Odabrali Besmrt-

nost, pa tako zadržati Pojas i predati dete ili odabrati dečiji život, a predati Pojas? Prekasno shvata da je predala život svog deteta u ruke strašnog šamana, kao deo užasne pogodbe. Pokušava da zaustavi tok događaja, ali ne uspeva. Zbog bezbrojnih godina ratovanja, noseći Pojas, zaboravila je na smrtnost – najlepšu odliku ljudskog života. Samo zbog izvesnosti smrti upuštamo se u odnose i situacije koje čine da se osećamo živima. Zbog te izvesnosti želimo da produžimo svoj život kroz naše potomke i tužno je kad cele porodice izumiru bez naslednika krvne loze i imena... Još je tužnije kad izumru celi narodi, a toga je Alea postala svesna tek kad je poslednji izdanak njenog plemena prepušten na milost i nemilost onome ko će od njega napraviti bezosećajnu zver. Zbog loše pogodbe za koju je mislila da je njen spas, Alein život svešće se na lutanje kroz vreme i prostor u kom će se na samom kraju morati suočiti sa posledicama svog izbora. Da li će se njen put ukrstiti sa putem onog kog je pre rođenja želela uništiti?

Odgovor ćete pronaći u ovom delu nastalom Markovom saradnjom sa velikim brojem strip-umetnica koje su ga obogatile svojim različitim stilovima: Rafaelom Koni, Silvijom Borbei, Valentinom Briški, Ajše Irem Aktaš, Korinom Hunjak, Erini Skoura, Aleksandrom Gold, Milicom Mastelicom, Dani Strips, Dianom Nanevom i Jelenom Vučić. Ilustraciju na naslovnici uradila je Andrada Baeš.

Ovo izdanje „Vekovnika“ obogaćeno je kratkim biografijama umetnica, sa informacijama o njihovim plodnim karijerama internacionalnog karaktera, te bonus skicama i crtežima. Tekstovi recenzentkinja Biljane Jotić, Almedine Vejzagić, Aleksandre Andreeve i Marine Mirković takođe su deo izdanja, a osim o samoj priči, one su pisale i o položaju žena u društvu nekad i sad. ■

Tatjana SMILJANIĆ

„Jug i strip u teoriji“

(Marko Stojanović, samizdat, 2021)

Put, put, put za jug!

I bio sam svuda

i radio sam svašta

svako mi je bio dobar drug

na svom sam dlanu tražio tajnu

video sam samo besnu oluju

Zoran Kostić Cane, „Put za jug“

Zamislite knjigu na 200 strana koju potpisuje 24 autora, u kojoj ima skoro 50 tekstova, i vremenski raspon njihovog publikovanja koji pokriva četvrt veka. Potom zamislite generacijski raspon tih autora koji je duži od pola veka, a potom i njihove divljenja dostojne profesionalne biografije, koje pokrivaju najrazličitije sfere od stripa i filma, preko književnosti, novinarstva, dramaturgije do istorije umetnosti. Sigurno biste rekli, neee, ta knjiga nikako ne može nositi naziv „Jug i strip u teoriji“, teško da je reč o zemlji Srbiji, i blago nama ako smo u sveopštem istorijskom diskontinuitetu, uprkos nebrizi prema kulturi, čuvanju istorijskog nasleđa i neodgovornom odnosu prema velikim kulturnim poslenicima i preduzećima uspeli da ostvarimo ovakav projekat, i to ej, nije šala, u slavu i hvalu najprezrenijeg među svim sinovima muza, u slavu i hvalu – stripa!

Ali, stvar jeste upravo u tome što povod redovima pred vama nije nikakav vic. To postaje belodano čim na prvim stranicama spazite uvodnik, velikog novinara i publiciste, Veljka Krulčića. Reč je o tekstu koji premotava traku unatrag do trenu u kojem se začela njegova i fascinacija većine potpisnika tekstova koji slede onim što se zove magija stripa. Količina nostalgije koja provejava već na tim prvim, Krulčićevim stranicama, svedoči o značaju jednog ozbiljnog sindroma, koji nije samo fenomen, već donekle i dijagnoza.

„Jug i strip u teoriji“ delo je tvrdoglave upornosti Marka Stojanovića, čija je stvaralačka i urednička aktivnost u našoj novijoj kulturnoj istoriji bez presedana. Ali ni te i takve tvrdoglavosti, ni ovakvih i sličnih projekata ne bi bilo

da Stojanović nije agilni zastupnik jedne žilave i uporne tradicije koja traje i nastavlja da traje uprkos svim dramatičnim posledicama „godina raspleta“. Zbog toga, kao i zbog tematske širine i problematike opservirane na stranicama ove knjige, ja taj „Jug“ doživljam znatno šire od onoga što je bila urednikova inicijalna zamisao. Taj „Jug“ je upravo onoliko balkanski i svetski globalan, koliko je južnjački topao i svom lokalnom i globalnom miljeu odan.

To u punoj meri potvrđuje kako pozvanost autora tekstova za sadržaje o kojima pišu, tako i širina problematike u koju zadiru. Nema teme savremene i popularne kulture – od andergrunda stripa, karikature, tekstova koji dokumentuju opuse svetskih velikana, preko studija o značaju lavkraftovskog i haurdovskog prosedea u oblikovanju stripskog horora, do fenomena kakvi su „Boneli“, „Miki Maus“, „Asteriks i Obeliks“ i japanske mange – koja se ovde ne pojavljuje. Ali, za mene od jedna-

koga značaja, na njenim stranicama pojavljuju se i tekstovi puni akribije i stručnoga mara kojima je interes bio da se lokalne (čitaj balkanske) scene i njihovi vodeći predstavnici osvedoče rame uz rame sa rečenim i globalno osvedočenim veličinama. To su tekstovi o Miodragu Veličkoviću Mivelu, Nikoli Mitroviću Kokanu, Miodragu Stojanoviću Dundđeru, Danijelu Žeželju, Banetu Kercu, Tomažu Lavriču, Miodragu Miši Markoviću, Petru Meseldžiji, Đorđu Miloviću, Rajku Miloševiću Geri, Sabahuđinu Muranoviću Muranu, Dejanu Stankoviću, Jovanu Stojanoviću, Iztoku Sitaru, Alemu Ćurinu, Metodiju Petrovu, Lasku Džurovskom, bugarskim strip-autorima okupljenim oko magazina „Duga“ i strip-autorima iz Republike Srpske okupljenim oko magazina „Parabellum“, čija je stvaralačka aktivnost prikazana na način dostojan – kao vrhunski doprinos istoriji jednog medija.

Zbog toga ne krijem radost koju mi je ovo čitanje donelo, kao što neću sakriti ni tuđu i nostalgiju za minulim vremenima u kojima su neke od velikih mogućnosti za naš strip ostale neiskorišćene. Uprkos tome, raznoglasje i polifonija diskursa i autorskih pristupa ovde zastupljenih govore o nečemu što bi možda moglo da bude znatno bolje i značajnije. Možda, za početak, da će generacije koje sada uz strip stasavaju umeti za koju godinu da ocene i u punoj meri poštuju aktere čijem je delovanju znatan deo ove knjige posvećen. Potom, da će strip, i dalje neopravdano izostavljen iz školskih programa, prestati da bude fenomen čiji značaj tvrdoglavo ostaje ispod radara elitistički shvaćene kulture kojoj i dalje robuju čak i njeni poslenici čije je razumevanje umetničkog stvaralaštva krajnje nekonvencionalno. I na koncu, da ćemo pored procvata u izdavaštvu i produkciji imati i procvat onih vrednosti koje su se uz odgoj sa stripom i uz strip uvek podrazumevale: nesebičnosti, drugarstva, empatije, integriteta, hrabrosti, čovečnosti... Do tada, ostaje nam da se hrabrimo, radimo i... radujemo svakom novom putu za Jug! ■

Miodrag DANILOVIĆ

Umetnost nije egoizam, već deljenje

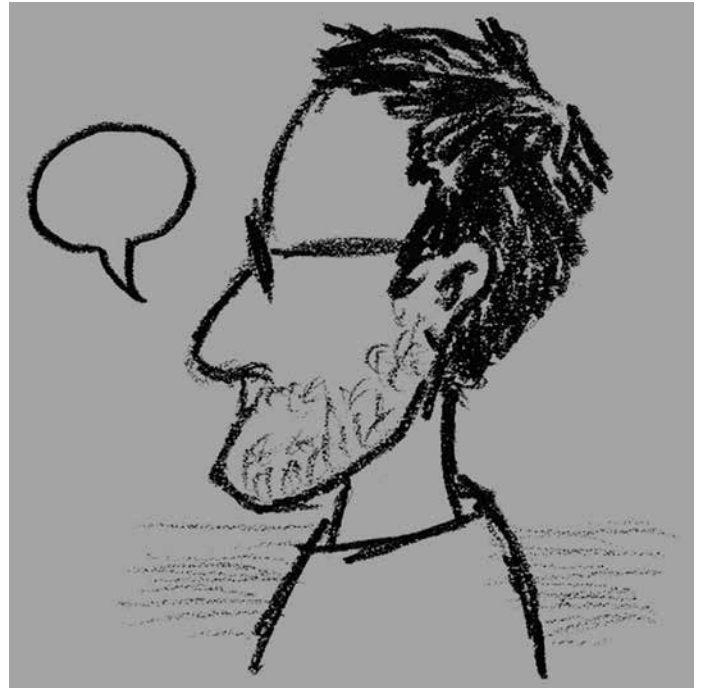
Tasos Zafiriadis (Tassos Zafiriadis) rođen je 1981. godine u Solunu, Grčka. Počeo je s objavljivanjem stripova 2002. godine, i tokom karijere je dao svoj doprinos desetinama albuma i fanzina. Jedan je od osnivača kolektivnog strip-bloga „The Very Closed Circle“. Dobitnik je „Comicdom“ nagrade za najboljeg grčkog scenaristu 2011. i 2012. godine. Ima doktorat iz stomatologije, ali ne forsira svoje pacijente da čitaju njegove stripove (osmeh). Kompletni je autor serijala „The Amazing Adventures of Spiff and Spaff“ (izdavač „Futura“, 2005, drugo izdanje pod okriljem kuće „Jemma Press“, 2012), „Mr. Kong & Other Stories“ („Enati Diastasi“, 2007), „Skorpochori“ (isti izdavač, 2015.). Napisao je stripove: „Intra Muros“ (saradnik Petros Hristulias (Petros Christoulas), izdavač „Eleftherotypia“, 2010), „It's Not What You Think“ (saradnici Lukas Cuknidias (Loukas Tsouknidas) i Panagiotis Pantazis (Panagiotis Pantazis), „Jemma Press“, 2014), „Arachova“ (saradnik Panagiotis Pantazis, „Enati Diastasi“, 2011), „The Corpse“ (saradnici Janis Palavos (Yannis Palavos) i Atanasios Petru (Athanasios Petrou), „Jemma Press“, 2011), „Slap“ (saradnik Petros Hristulias, „Jemma Press“, 2014), „Trenches - Stories for Gangrene Alley“ (saradnik Petros Hristulias, „Jemma Press“, 2014), „Gra-Gru“ (saradnici Janis Palavos i Atanasios Petru, „Ikaros“, 2017) i „Mosaic“ (saradnik Petros Hristulias, „Jemma Press“, 2019).

PRESSING: Kako si otkrio stripove? Da li ih je uopšte bilo dok si odrastao? Da li postoji glavnotokovsko strip-tržište u Grčkoj?

TASOS ZAFIRADIS: Grčka je imala tržište jako dugo, ali je postalo samosvesno, to jest postalo je tržište stripa umesto tržište „petparačkih“ knjiga, odnosno časopisa tokom poznih 70. i ranih 80. Tada su pojedini časopisi objavljivali stripove širom Evrope i sveta i praktično edukovali čitaoce o „jeziku“ stripa i različitim formama koje taj medij može da ima. Procvat grčke strip-scene je počeo 2000. godine objavom strip-časopisa „9“, koji je čitavu deceniju (po svoj prilici, prvi put u istoriji zemlje) plaćao domaće autore da objave svoje radove. Onda je udarila kriza pa je sve bilo mnogo teže. Ipak, mnogo stripova se prevodilo. Mahom su to bili „Dizniji“ stripovi i druga komercijalna dela, ali je i produkcija grčkih stripova rasla, sa sve većim kvalitetom i odabirom. Mislim da mi je prvi strip ikada zapravo bilo nešto od „Diznija“, ali se jako dobro sećam prvog broja grčkog časopisa „COMIX“ („KOMIE“) izašlog u julu 1988. godine, časopisa koji je štampao „Pačije priče“ Karla Barksa (Carl Barks) i Dona Rose (Keno Don Hugo Rosa). Kvalitet je bio očigledan čak i meni sa tadašnjih 7 godina. Mislim da mnogo toga dugujem ovom „susretu“. Kasnije sam počeo da čitam masu drugih stvari, poput „Peanuts-a“ i „Garfilda“, a u to doba sam otkrio i Gošinija (Rene Gosini). Onda sam polako počeo da zalazim u druge sjajne, nešto „zrelije“ autore poput Huga Prata (Hugo Pratt) i Mebijusa (Moebius).

PRESSING: Imaš li omiljene strip-scenariste? I ako imaš, koji su?

ZAFIRADIS: Mnogo imena mi pada na pamet: Karl Barks, Don Rosa, Džordž Heriman (George Joseph Herriman), Gošini, Hugo Prat, Mebijus, Toni Milioner (Tony Millionaire), Luis Trondhajm (Lewis Trondheim), Žoan Sfar (Joann Sfar), Gaj Delajl (Guy Delisle), Emanuel Žiber (Emmanuel Guibert), Set (Seth), Kris Ver (Chris Ware), i razni drugi... Pride je na

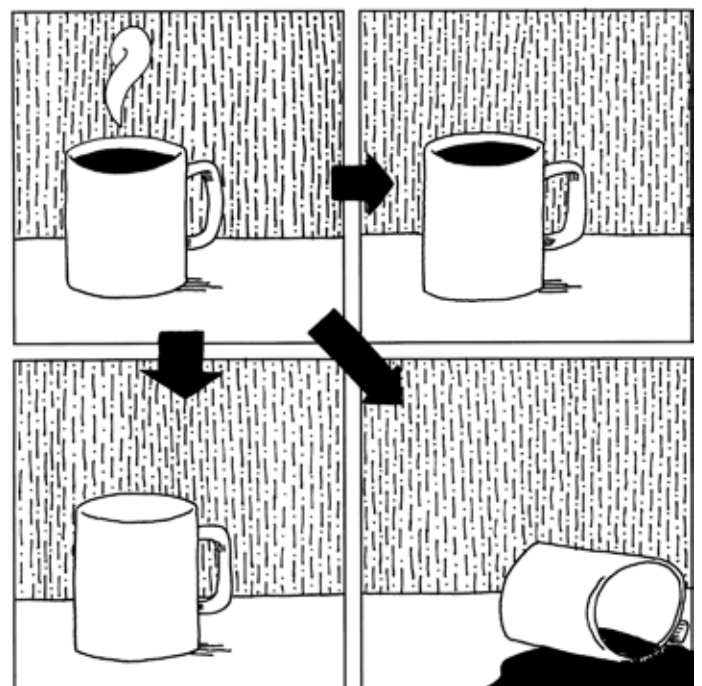

mene dosta uticao i Maks Anderson (Max Andersson), dosta sam njegov stil kopirao. Takođe cenim puno domaćih pisaca (i pritom prijatelja), mada bi se tu izdvojio Giorgos Cukis (Giorgos Tsoukis), koji je jako uticao na mene.

PRESSING: Grčka nije baš poznata po stripovima, a opet mora da ima kvalitetnih autora odatle koji su aktivni. Koga bi trebalo da potražim u knjižarama sledeći put kad letujem kod vas?

ZAFIRADIS: To je teško pitanje, jer mnogi od njih su mi prijatelji i saradnici, ali ima tu dosta knjiga za pogledati, kao što ima sve više i više sjajnih stripova objavljenih u Grčkoj, sa širokim izborom stilova i priča. Ljudi koje bi trebalo da pronađeš su: Petros Hristulias, Tomek Đovanis (Tomek Giovanis), Tanasis Petru (Thanasis Petrou), Stavros Kiuciukis (Stavros Kioutsoukis), Tasmari (Tasmar), Dimitris Kamenos (Dimitris Kamenos), Efi Teodoropulu (Efi Theodoropoulou), Kanelos Kob (Kanellos Cob), Stela Stergiu (Stella Stergiou), Georgia Zahari (Georgia Zachari), Giorgos Gusic (Giorgos Gousis), Panagiotis Pantazis (Panagiotis Pantazis), Aleksia Otonaiu (Alexia Othonaiou), Hristos Stampulis (Christos Stampoulis),

Διαδικτυακά Μαθήματα ΚΟΥΠΑ ΜΕ ΖΕΣΤΟ ΚΑΦΕ

Τρεις αναλλακτικές χρονικές πορείες.

i naravno mnogi, mnogi drugi koji će me zamrzeti što ih se nisam setio... (smeh) Štaviše, Alekos Papadatos, Abraham Kava (Abraham Kawa), Ilias Kiriazis (Ilias Kyriazis), Mihail Dialinas (Michael Dialynas), DaNi (DaNi) i masa drugih su objavljeni u inostranstvu, a radovi su im prevedeni na engleski.

PRESSING: *Kako je projekat Skopjori pokrenut? Da li si već poznao ostale saradnike kruga The Very Closed Circle ili su se postepeno pridruživali kako je blog rastao?*

ZAFIRADIS: „The Very Closed Circle”, odnosno „TVCC”, otpočeo je kao zamisao mog dobrog prijatelja, Tomeka Đovanisa, tamo 2010. godine, čisto kao eksperiment u mediju stripa sa nametnutom preprekom u vidu standardnog formata: samo četiri kadra po kaišu. Za početak je bilo nas četvoro u „TVCC-u”, odnosno vrlo uzanom krugu, kako smo nazvali taj blog. Vrlo brzo, primili smo još članova, dokle god smo smatrali da postoji zajednička estetika između nas. Mnogo toga se zasnivalo na eksperimentisanju, internim forama na osnovu kaiševa drugih autora, itd. Blog je potrajao 4 godine, i tada smo smatrali da je... Zatvorio svoj krug (grčki idiom, prevodi se kao „isterao svoje!”). Kad se sve sabere, imali smo 500 kaiševa od 18 autora. I dalje možete naći te kaiševe na adresi <http://theveryclosedcircle.blogspot.com> sa dostupnim engleskim prevodom. Posle toga, 2016. godine smo radili antologiju sa novim kaiševima, što je pratila izložba u Atini, i to je razvijano na sličan način kao originalni blog: u talasima, sa striktnim rokom za svaki kaiš, čisto da bismo videli šta ostali rade i da iskoristimo taj materijal kao inspiraciju za nove kaiševe.

PRESSING: *Pretpostavljam da je albumom Skorpohori vaš blog, na jedan od nekoliko načina, dostigao svoj životni cilj. Šta se desilo sa rezidentima tog raštrkanog sela nakon albuma?*

ZAFIRADIS: Probali smo u jednom trenutku da objavimo sve kaiševe u velikom tomu, ali 500 strana je skup poduhvat koji nijedan grčki izdavač ne želi da preuzme na sebe. Ja lično sam uradio 118 kaiševa za „TVCC”, te sam rešio apsolutno sve da ih iskoristim za „Skorpohor”. Ja sam komplecionista, te nisam hteo ništa da izostavim. Izraz „Skorpohori” se sa grčkog prevodi kao „raštrkano selo”, odnosno „Helter Skelter”, tj. „haos”. Naslov se odnosi na bosanski lonac od materijala unutar albuma, sa nekim stripovima u boji, nekim crno-belim, sa gostujućim kaiševima drugih članova koje sam koristio kao referencu ili koji su služili kao odgovor na moje prethodne radove. Čak sam uključio i beleške sa „making of” informacijama ili komentarima čitalaca, ne bih li adekvatno prikazao atmosferu jednog bloga gde su stripovi originalno i izlazili. Sem unutar albuma „Skorpohori”, Stavros Kiuciukis je iskoristio sopstvene kaiševe da objavi antologiju „Tits” (doslovni prevod „Sise”)!

PRESSING: *„Umetnost je onaj vid egoizma koji pokušavaš da поделиš s drugima.” E sad, da li si ti samo obični egoista ili egoista sa ciljem?*

ZAFIRADIS: Pa, pretpostavljam da je egoizam osnovno fabričko podešavanje, tako da bismo trebali da odemo korak dalje od istog. (smeh) Ima egoizma u umetnosti, ali je umetnost takođe i o deljenju svojih radova sa ljudima, o komunikaciji, i neosporno o tome da treba voleti i biti voljen.

PRESSING: *The Corpse (Leš) je jednostavna priča sa dvoje scenarista. Kako ste podelili svoje zadatke? Da li je bilo nečega nesvakidašnjeg tokom kreacionog procesa ovog albuma?*

ZAFIRADIS: Pa, scenario je zasnovan na istinitoj priči koja se desila u Solunu. Izmešao sam je sa još jednom istinitom pričom koja se desila u jednoj stambenoj zgradi u Atini gde sam tada živio, gde je jedan sedamdesetogodišnji upravnik zgrade pokrao novac iz zajedničke kase i onda me zamolio da mu kupim karte za lotu u nadi da će osvojiti novac i vratiti isti. Negde napola pisanja sam naleteo na blokadu, jer radnja koju sam zamislio za ovaj strip nije imala zadovoljavajući svršetak. Te sam zamolio prijatelja Gianisa Palavosa, takođe pisca (dotični je kasnije osvojio Narodnu književnu nagradu za kolekciju kratkih priča) da dovrši strip ako je oran, jer se atmosfera stripa dosta približila onoj na njegovom tadašnjem poslu. Palavos je dovršio strip, pa smo ga naknadno izlektorisali i ispravili do te mere da nema iskakanja u stilu pisanja.

PRESSING: *Svi redom su pušači u ovom albumu. Da li je ovo slučaj i među pravim Grcima, ne samo ovim u kadrovima?*

ZAFIRADIS: Nažalost, Grčka ima jedan od najviših procenata pušača u Evropskoj uniji, premda ti brojevi dosta opadaju u zadnje vreme. Ja lično

sam nepušač, te je takvo stanje stvari tortura za mene. Na sreću, nakon mnogih neuspešnih pokušaja, novi antipušački zakoni su prošli 2019. godine, te se situacija znatno poboljšala u javnim prostorima, kafićima, itd.

PRESSING: *Dopada mi se suptilna kritika društva koju si upleo u The Corpse. Pritužbe glavnog lika se polako pakuju jedna na drugu, te se njegova pobuna polako pretvara u nemi bes koji ga eventualno gura do iznenađujućeg-mada-ne-baš završetka. E sad, zašto baš more a ne planina ili neka obična deponija?*

ZAFIRADIS: Mislim da odgovor leži u samom Solunu. Riva je „trejdmark” ovog grada, a pride daje stripu i dosta snažnih slika (pošto su stripovi vizuelni medij). Budući da se najveći deo radnje odvija bilo u stanu, bilo na planini iznad grada, kraj je morao da se odvije na nešto više „oslobađajućoj” lokaciji. Kad smo već kod toga, primetićeš da smo se trudili da ne prikazemo popularne znamenitosti, tipa Belu kulu. (smeh)

PRESSING: *Mosaic (Mozaik) je tvoj najnoviji album, i bez obzira na srednjovekovnu tematiku, geneza istog je iznenađujuće lične prirode. Da li bi nam kratko prepričao o nastanku ovog stripa?*

ZAFIRADIS: Godine 1923, tokom razmene stanovništva između Grčke i Turske, moji baba i deda su se iselili iz Mesinija, Istočna Trakija u njihovu novu domovinu, Grčku, i pustili korene u gradiću Agios Atanasios u okrugu Solun. Među ono malo stvari što su poneli sa sobom nalazilo se devet pločica jednog starog mozaika. Moj otac pamti da su mu rekli kako su ovi kamičići, tokom jednog velikog pljuska, zasijali u kalu oko ruševina jedne vizantijske tvrđave. Da nije neka stara crkva bila na tom mestu? Sa koje ikone su ove pločice spale? U mojim očima, ovo porodično nasleđstvo je imalo neko magično svojstvo, naknadno pojačano svojim nepoznatim poreklom. Mnogo godina kasnije, nakon što sam zgotovio ovaj album, saznao sam da se na tom mestu nekad nalazio rimski grad Drizipara, a u njemu Bazilika Svetog Velikomučenika Aleksandra Rimskog, koju su potpuno razorili Avari 591. godine n. e. Jesu li pločice poreklom iz ove crkve ili neke kasnije? Iako iskreno nemam ni blagog pojma, možeš da pretpostaviš koji mi se odgovor više sviđa! Drizipara, koja je nakon 9. veka nosila ime Mesini, pala je u 14. veku pod vlast Murata Prvog, a 1453. godine je tamo, nakon pada Carigrada, žena Velikog duke Luke Notarasa preminula kao robinja. Danas se tu nalazi obskur-

no seoce Misinli (opština Bukarištiran, Turska – prim. prev.). Samim tim, imao sam tu „magiju“ na umu kada sam isto to mesto prvi put posetio 2002. godine. Dve bradve, koje je moj otac kupio od uličnog prodavca tokom naše posete selu, takođe su igrale veliku ulogu u svemu tome. Slika seljanina-ratnika mi se vrlo rano iskristalisala, dok sam sastavljao priču.

PRESSING: Nemilosrdna logika se nameće u strukturi odabranoj za ovaj album, bez obzira na poteškoće u čitanju. Da li je ova struktura bila odabrana od samog starta, ili se razvila prirodnom putem uz scenario?

ZAFIRADIS: Pa, ako su pločice bile klica za mit, „zalivao“ sam ih pisanjem jednog od mojih omiljenih pisaca, srpskog autora Milorada Pavića. „Hazarski rečnik“, moja verovatno najomiljenija knjiga ikada, izdvaja se svojim – delom balkanskim, delom vizantijskim – miksom fantastike i istorije, čija je bliskost sa stvarnošću grčke svakodnevnice knjigu meni načinila naknadno nedokučivom i fascinantom. Drugi, ključni i inovativni, element Pavićevih dela

jeste nelinearni šablon čitanja koji sam autor podržava. Priča „Mosaic-a“ je počela da poprima svoj oblik dok sam posmatrao „iščupane“ oči sa lica svetaca u starim crkvama. Slika koje su vandalizovali bilo nevernici, bilo zelotski vernici, i.e. oni koji su skidali farbu, smatrajući je amajlijom koja leči očne bolesti. Svako poglavlje je zamišljeno kao mozaička pločica drugačije tinte. Zajedno bi formirale mozaik-priču, terajući čitaoca da nađe red fragmentiranoj fabuli. Dakle, ideja je bila tu pre nego što sam i jednu reč napisao!

PRESSING: Mnoge sekvence prikazane u ovom stripu deluju kao obrisi istinitih događaja. Koliko je istinita istorija bitna po ovu fantastičnu priču?

ZAFIRADIS: Budući da se milenijum Vizantijskog carstva dosta mutio u mojoj glavi, nov krug istraživanja je otpočeo ne bi li dao vizantijski šmek priči – premda sam na kraju dosta toga pozajmljivao iz drugih mesta i perioda: sujeverja, poput onog da su zvezde padalice loš znak. Običaji vezani za sahranjivanje. Ranovizantijska verzija supe od luka sa hle-

bom. Venecija kao oprečna sila, fatalni Četvrti krstaški rat i Crna smrt 14. veka. Arabljanska mitska stvorenja Đin i Ifrit. Bronzane vratnice između planina poznatih kao Grudi Severa, koje je izgradio Aleksandar Veliki da spreči necivilizovane varvarske narode sa severa da prodru na jug, kako smo saznali iz „Aleksandride“ Pseudo-Kalistena. Rimski Most Septimija Severa na Eufratu, nad kim je vizantijski heroj Digenis Akritas navodno izgradio sopstvenu grobnicu kako nalaže istoimena mu narodna epska pesma, kao i „mermerna gumna“ relativno novih akritskih pesama. „Platitera“ Ikonna Majke Božije: Znamenje. Sveti Sisoje Veliki, koji u postvizantijskim opisima žali ispred relikvija Aleksandra Velikog: „Ah, ah, Smrti, ko te može izbeći?“ Neizbežni pad Carigrada. I mnogo toga preko... Ali odmah da budemo jasni: ovaj album definitivno nije istorijski roman! Biće i ostaće fantastika, čak i ako sam sebi dozvolio nešto manje kreativne slobode.

PRESSING: Ima li ikakve priče iza autorstva *Stories from gangrene alley* (u slobodnom prevodu *Priče iz Aleje gangrenoznih*)? Zašto baš *Prvi svetski rat*, recimo?

ZAFIRADIS: Pa, Solunski (odnosno Makedonski) front bi bio očigledan izbor za nekog ko zapravo živi u Solunu. Međutim, Zapadni front je tako živopisan, pa smo Petros Hristulias (crtač) i ja rešili da bi bio idealno mesto radnje za humoristički strip. Sve je počelo kad sam negde pročitao da su žene poštom slale slatkiše pesniku Gijomu Apolineru dok je bio u rovu. Nešto kasnije, odslužio sam vojni rok, koji je obavezan u Grčkoj i sav taj bizarni i paranoičan sijaset pravila, situacija i informacija o pištoljima, vojnih vežbi, vojničkog žargona, itd. mi je preplavio mozak! Na neki način, otključao mi je metod pisanja konkretno ovog serijala jer pre toga nisam uopšte razumeo kako vojska funkcioniše, a otprilike je sve isto i tokom rata i tokom mira. Rat je u principu samo prekovremeni posao za vojnike! Cela ta zamisao mi je bila interesantna, a i sam sam imao dosta iskustava koja su me nasmejala mahom zbog apsurdnosti i nekompetencije em vojnika, em oficira, tako da se tu našla osnova za geg strip, pre nego što sam se uopšte i bacio na pojedine elemente iz Prvog svetskog rata. Pritom sam počeo da čitam literaturu i da gledam filmove i dokumentarce o Velikom ratu, mahom se usredsredivši na iskustva vojnika, ne na pojedinačne bitke, tako da bi mi bilo čija iskustva značila, ne samo iskustva francuskih vojnika. Istražujući temu, nailazio sam na sve više i više apsurdnih situacija ili zanimljivih činjenica tako da na koncu nisam morao ništa sam da izmišljam.

PRESSING: Sa jako malo izuzetaka, svaki geg od jedne table sadrži različite grupe vojnika. Da li te je možda bilo strah da stвориš individualne likove sa definisanim ličnostima jer bi u nekom trenutku morao da ih ubiješ unutar priče?

ZAFIRADIS: Pa, sve je to verovatno došlo od sveta oko mene – dok si u vojsci, ljudi dolaze i odlaze, ne pamtiš imena, miču te u drugi grad gde upoznaješ nove ljude... Naravno, u Velikom ratu, toliko ljudi je izginulo i zamenjeno pre ne-

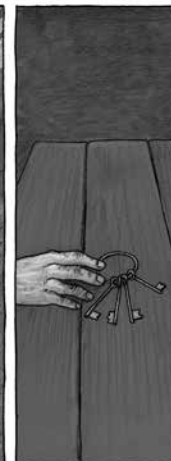
go što bi im i saznao ime. Za geg, to je bio svesni odabir od samog starta, to da imam anonimnu gomilu ljudi u apsurdnim nepogodama non-stop, tako da je pravi protagonista stripa sama situacija. Zamislio sam strip kao „Asteriksa“, ali iz perspektive rimskih legionara kao glavnih likova – nikad im ne bismo saznali imena, ali bi nas vazda zasmejavali. Tako da su se neki likovi povremeno i vraćali, poput lekara ili par nižih oficira, kao neizbežnih posrednika autoriteta. Generale vidimo samo dvaput, i to uvek sa distance, nikad na frontu. Druga svesna odluka je ta da nikada ne prikazem Nemce izbliza, jer je sva prilika da najveći broj francuskih vojnika nikada nije ni videlo Nemca na bojnopolju, a ionako najveći broj vojnika nije ni imao pojma oko čega se uopšte i ratuje.

PRESSING: Svi tvoji strip-albumi se vrte oko istorije, na ovaj ili onaj način. Da li bi podelio s čitaocima koji su ti omiljeni istorijski grafički romani?

ZAFIRADIS: Sem nezaobilaznog „Mausa“ Arta Špigelman (Art Spiegelman) i veliki broj dela Džoa Sakoa (Joe Sacco), na spisak bih dodao i „Fotograf“ i „Alanov rat“ Emanuela Žibera, i za kraj, jedan grčki strip album: „Demokratija“ Kave (Kawa) i Papadatosa (Papadatos). No kad smo već na toj temi, moj najnoviji rad, „God Brought the Dawn“ (crtež Tanasis Petru), upravo je objavljen u Grčkoj – u pitanju je istorijski grafički roman zasnovan na istinitim prisaecanjima mog dede vezanim za njegova iskustva tokom Grčko-italijanskog rata na Albanskom frontu.

PRESSING: Kako inače prilaziš radu na stripu? Da li radiš storibordove kako odmiče priča, ili prvo pišeš radnju od početka do kraja?

ZAFIRADIS: Zavisi od tipa projekta, saradnika, i vremena koje imam dok radim na njemu! Za nedeljne kaiševe scenario mi obično ima detaljno opisanu strukturu sa pojašnjenim scenama, s obzirom na to da je obim posla manji i lakši za rad. Kod većih projekata („one-shot“ albumi), obično ispišem sve, uključujući i opis kadrova zarad opisa ritma priče, ali ostavim detalje za postavku table za kasnije da me ne bi usporavalo dok pišem. U zavisnosti od saradnika, ili zajedno postavljamo table ili to uradi sam crtač, pa ja proverim ukoliko se ne poklapa sa mojom originalnom vizijom. Neki crtači preferiraju da sami to rade. Primera radi, dok sam pisao „Mosaic“, nisam uopšte imao vremena jer je ta godina bila krcata

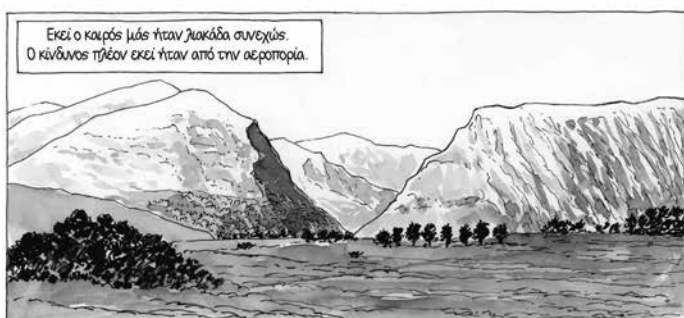
poslom, te je Petros sam odradio postavke tabli i kadrova, sa vrlo malo kasnijih izmena po pitanju detalja.

PRESSING: Da li pišeš priče imajući u vidu stilove specifičnih crtača? Kog bi voleo da uposlíš da ti piše narednu priču?

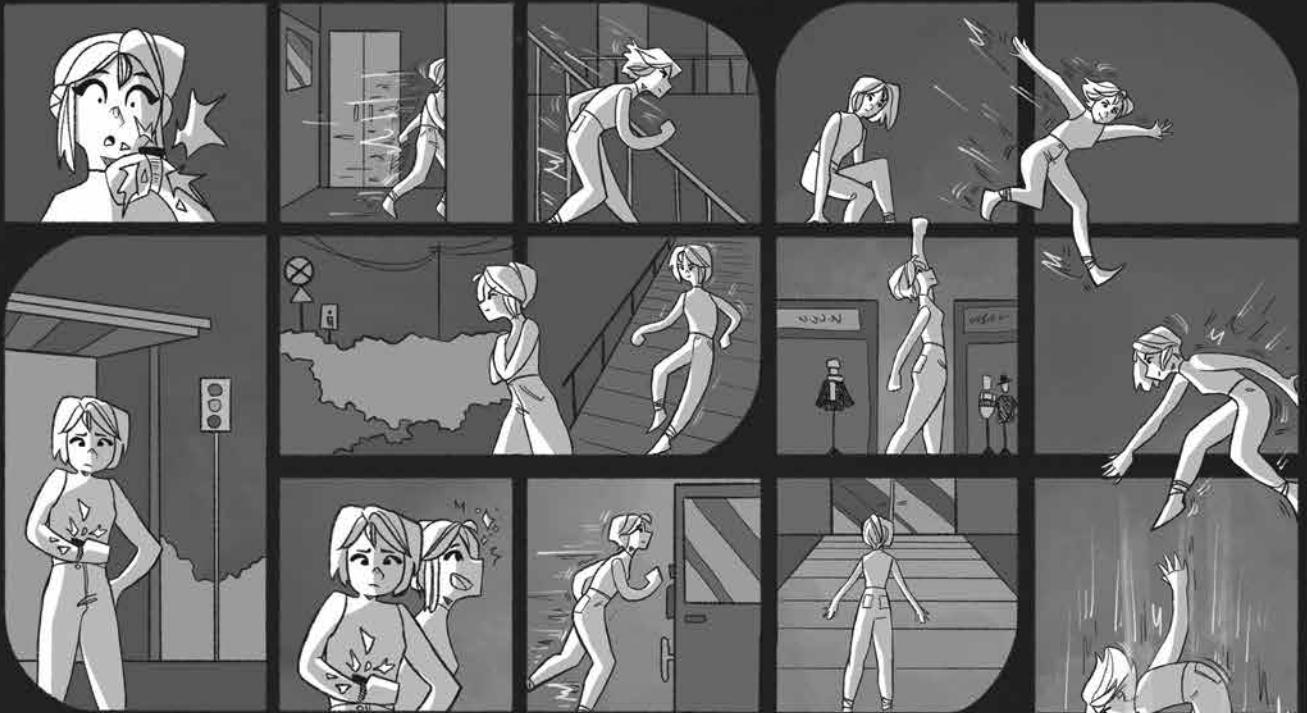
ZAFIRADIS: Mahom bih na pitanje odgovorio potvrdno. Ali planovi se menjaju, jer crtači nekad napuste projekat, pa realizacija traje duže. Primera radi, razmenio sam tri crtača na „Mosaic-u“, te je od originalne ideje do štampane verzije stripa prošlo devet godina. Moj sledeći projekat je metafizička noar priča smeštena u Solun tokom 50. godina prošlog veka, gde je koscenarista Abraham Kava, a crtač Rafaela Koni (Raphaella Koni). Još jedan projekat na kome radim je (opet) istorijske tematike, a crtače ga Tanasis Petru, moj dugogodišnji saradnik, i nadam se da ću za pravo naći vreme da ga završim. Nakon toga, ko će ga znati? Možda opet nešto radim sa Petrosom Hristuliasom, odavno nismo sarađivali.

PRESSING: Ti em pišeš, em crtaš, ali tvoji poslednji albumi su mahom, bili saradnje. Da li si potpuno odustao od crtanja?

ZAFIRADIS: Pre 2005, smatrao sam da ja jedini mogu da crtam ono što sam zamislio. Ali onda sam upisao postdiplomske studije na stomatologiji, te mi je od tada maltene skroz ponestalo slobodnog vremena, budući da sam nastavio sa studijama do doktorata. Samim tim, kada mi je 2007. godine došao predlog od časopisa „9“ (koji, nažalost, više ne postoji), počeo sam saradnju sa Hristuliasom, jer inače bih izgubio priliku da objavim rad u časopisu koji je distribuiran na kioscima širom Grčke. Kako je vreme prolazilo, počeo sam da pišem slobodnija dela, koja vrlo verovatno lično nikad ne bih mogao da nacrtam. Saradnja s drugim autorom ima svoje dobre i loše strane, naravno, ali nemam baš mnogo izbora, pošto mi je stomatologija redovni posao. Ne crtam mnogo ovih dana, ali se bavim nekim poslicima, sporo, dok ideje naviru, bez spoljnog pritiska. Oživeo sam čak dva od mojih prvih ikada kreiranih likova tokom 2021. godine i počeo nanovo da crtam kaiševe. Simptomi COVID-a, šta li? (smeh) Možda i uspejem da objavim te nove radove, bar se nadam... ■

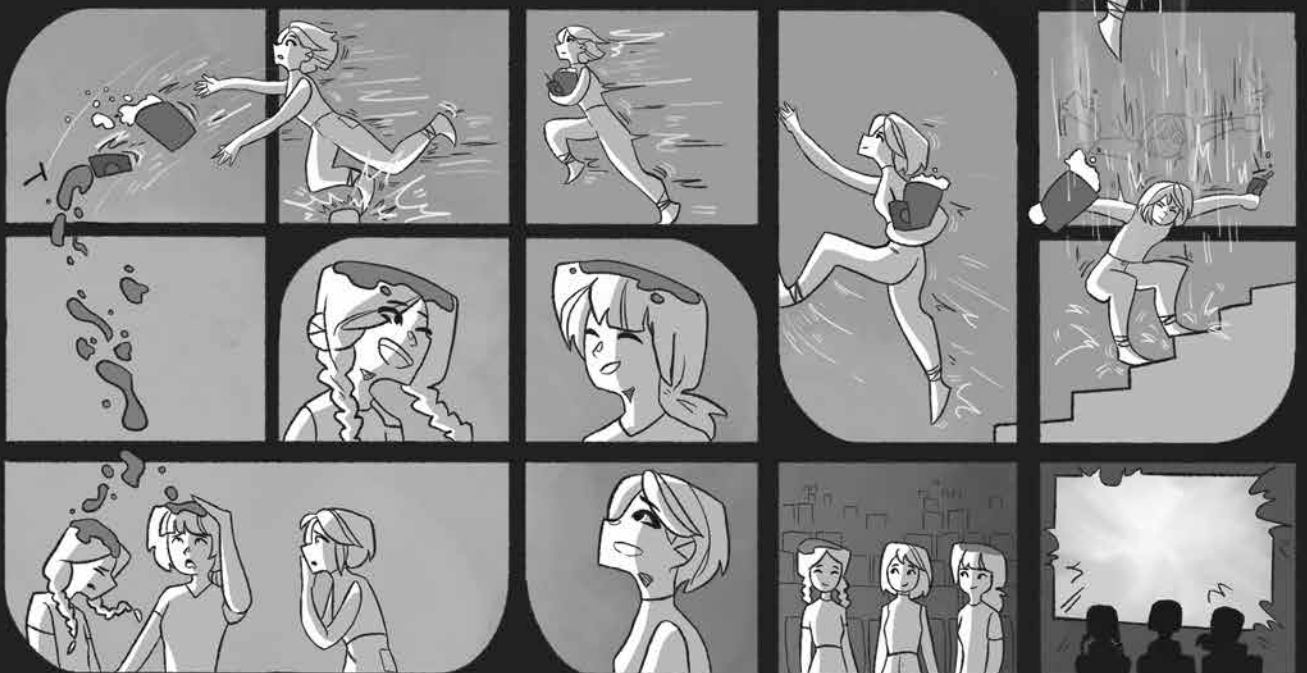

Razgovarao: Eduard PANDELA
Preveo: Ivan VELJKOVIĆ

RUNNING LATE

Savu Ana

Strip fenomeni: Saga
Piše: Željko OBRENOVIĆ

Saga o scenaristi

Kada bi me neko naterao da odaberem samo jednog strip scenaristu svih vremena, mislim da bi to bio Brajan K. Von. Ima tu još puno njih koje volim, cenim, kojima puno dugujem, ali Von uvek zrači magijom zbog koje sam zavoleo strip. Čak i kad je napustio mejnstrim i rekao da više nikada neće staviti svoje ime ispod lika čiji nije tvorac, nije imalo razloga za brigu. Bez obzira na to da li pisao „Ultimate X-mene” ili „Mistique” ili neki od svojih autorskih stripova.

Prvi Vonov strip s kojim sam se susreo bio je ujedno i njegov najpoznatiji „Y: The Last Man”, priča o poslednjem muškarcu, u svetu koji je pokosio neidentifikovani virus ostavivši samo jadnog Jorika i sve te tužne, manje tužne ili pak besne žene. Priča je ispričana maestralno, a sam način naracije, sa brojnim flešbekovima, toliko je podsećao na tada aktuelnu seriju „Lost” da je bilo pitanje vremena kada će i on postati jedan od njenih scenarista. Što se i dogodilo.

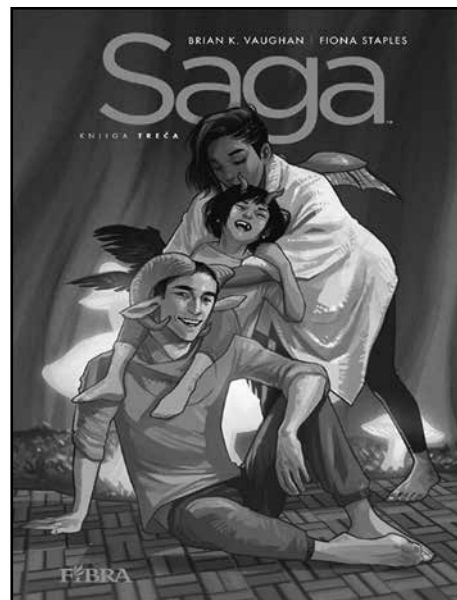
Čitali smo i „Ex Machinu”, tu sjajnu priču o bivšem superheroju koji je iskoristio svoju popularnost nakon što je jedanaestog septembra sačuvao jednu od Kula bliznakinja i postao gradonačelnik Njujorka. I tu je Von još jednom pokazao da je majstor forme, paralelno nas je vodio kroz ono što je bilo i ono što je sad, na kašičicu nam je otkrivao glavnu priču, dok nas je Toni Haris svojim fotorealističnim crtežom naterao da strip kupimo isključivo u luksuznim tvrdokoričenim izdanjima.

I dok je bio u „Marvelu”, Von je pokazivao želju da stvara likove, što mu je čak i takav gigant dozvolio. Rezultat je bio serijal „Runaways” koji je, kao i sve što Von napiše, imao odličnu high concept ideju za koju vam, ako se imalo bavite pisanjem, nije jasno kako vi prvi niste došli do nje? „Runaways” su priča o klincima koji otkriju da su im roditelji, pogađate, zli, kao što svako dete oduvek i misli, ali ne samo što su zli nego su i deo superzlikovačke organizacije po imenu Pride. Logično, jedini koji imaju dovoljno hrabrosti, ili ludosti, da im se suprotstave su njihova deca. Prva tri trejda se mogu čitati kao zaokružena priča, iako se serijal nastavlja i u nekom trenutku će kormilo preuzeti niko drugi do Džos Vidon.

Von je dobar i kad piše o poslednjem čoveku, i kad priča svoju verziju „West Winga”, i kad se bavi tradicionalnim superherojima...Ma dobar je i kad piše o životinjama koje govore. Ako ne verujete, pogledajte strip „Pride of Baghdad”, s tri lava odbegla iz zoološkog vrta koji lutaju porušenim gradom - ako na kraju ovog stripa ne pustite suzu, niste čovek i odmah napustite ovaj tekst.

Svoj stav o tome kako bi svi autori trebalo da se okanu pisanja stripova s tuđim likovima Brajan K. Von je iskazao, da paradoks bude veći, u stripu „The Escapist” čiji tvorac nije on, već dobitnik Pulicerove nagrade Majkl Šejbon. Iako je Šejbon vlasnik „Eskejpista”, a Von nam priča priču o dečaku koji sanja da jednoga dana i sam piše taj strip, priča se završava sa ekipom koja želi da stvori nešto svoje i s praznim listom papira koji simboliše slobodu.

Dakle, gde god da počnete, nećete pogrešiti, s Vonom ste na pravom putu. Zato nas je tako bolela njegova petogodišnja pauza. Motao se po „Lostu“, pokušavao da proda scenarije za filmove, ali od stripova ništa.

„Saga“ je najavljena kao nešto između „Romea i Julije“, „Igre prestola“ i „Ratova zvezda“. Neki likovi su imali rogove, neki krila, neki televizore umesto glavâ, a neki su bili... Biljke? No, sve u svemu, Saga je priča o dve zaraćene rase i dvoje zaljubljenih koje prevazilaze ratne stupidnosti i zbog toga ih progone i jedni, i drugi... I treći.

Iako sam želeo da se Von vrati urbanom kontekstu u kojem se pop reference ušunjaju u svaki dijalog, već prva scena u kojoj se Alana porađa a Marko zubima kida pupčanu vrpцу kupila me je zauvek. Alanin monolog izgleda otprilike ovako: „O, bože, je l' se nisam usrala. Imam utisak da sam se usrala. Ako sam se usrala, više se nikad nećeš ložiti na mene. Osim ako se ne ložiš na te stvari. Molim te, nemoj da se ložiš na te stvari.“

„Saga“ je priča koja će, po svemu sudeći, dugo trajati i koja se lagano razmotava i svakom novom epizodom usložnjava. Von je rekao da mu je, u neku ruku, uzor bio Gejmen koji je sa „Sendmenom“ napravio strip koji svakog meseca može da bude onog žanra i tematike koji mu se tad piše. Tako je i „Saga“ – dok Marko i Alana lutaju univerzumom, bežeći od onih koji ih progone – iz meseca u mesec uvek nova, a opet prepoznatljiva priča.

Brajan K. Von nikada nije bio skandal majstor kao Mark Milar niti provokator kao Voren Elis, zato je i bilo čudno kada je došlo do problema sa cenzurom na Eplovoj aplikaciji (scena eksplicitnog seksa). Von je bio šokiran da cenzori u jednoj tako iskrenoj i emocijama nabijenoj sceni u kojoj nevini vojnici strada, vide samo ono što se pojavljuje na monitoru televizoroglavog u šoku.

Mada se žene u devetoj umetnosti mogu nabrojati na prste jedne ruke, Von je do sada uspeo da sarađuje sa dve crtačice. Pia Gera se uspešno izborila sa serijalom „Y: The Last Man“, a sada je Fiona Stejpls nastavila sa

„Sagom“. Von je za ovaj strip želeo nekoga ko radi brzo i ko je u stanju da nacrtâ čitav serijal bez gostujućih crtača, koji često pokvare užitak. Fiona likove crta tradicionalno, dok pozadine oslikava. To je najčešće dobra kombinacija jer stavlja akcenat na protagoniste, ali pozadine ponekad deluju previše plastično i bojim se da će s vremenom još više da zastare. Von je insistirao da Fiona ručno ispisuje i narativ, i da ga uklopi u sâm crtež. Kaže da je u poslednje vreme, kao novopećeni otac, pročitao brdo knjiga za decu i da je tu shvatio koliko je bitno da i tekst bude deo vizuelnog. Fiona odlično razume Vonov svet i njen crtež čini da priča glatko teče, a daje joj i prepoznatljiv vizuelni identitet.

Nije čudno što su njih dvoje pokupili gomilu Ajznerovih i Harvi nagrada, za najboljeg scenaristu, najboljeg crtača, najbolji kolor, najbolji novi strip itd. Nakon svakog arka (šest epizoda) kreativni tim napravi pauzu od mesec-dva pre nego što se baci na sledeću priču, ali i to je bolje nego da strip stalno kasni. A najvažnije je da se ne požuruje.

Što se tiče samog pripovedačkog postupka, „Saga“ je dosta klasičnija od većine Vonovih stripova. Nema tu naglašenih flešbekova, niti izlomljene naracije. Naravno, Vonovo oružje, ubojiti klifhenger na kraju svake epizode je i dalje tu i često nam izmakne tepih pod nogama. Čak se i moja strepnja da Von neće biti Von bez pop referenci pokazala neosnovanom, pošto ovaj genijalni scenarista i tu pronalazi izlaz i kombinuje stvarnu statistiku sa izmišljenom, a rezultat je izmaštani svet koji ni jednog trenutka ne preti da se uruši.

Za razliku od većine svojih kolega koji ne samo da su prisutni na društvenim mrežama već se čovek zapita kad uopšte pišu, Vona ni od korova. On oseća odbojnost prema društvenim mrežama, a kaže i da je za njega pisanje naporan proces i, kada se već muči, očekuje da ga za to i plate, pa ne vidi zašto bi onda na Tviteru pisao za džabe? Čitaocima je ionako najvažnije da on nastavi da stvara dobre stripove. A to mu sjajno ide. ■

VOLI ŠETNJE, POSEBNO U PRIRODI.

U STANJU JE DA NEGDE STANE I DUGO, DUGO GLEDA U JEDAN PRIZOR.

ZNAM DA ČESTO NE RAZUME TO ŠTO VIDI.

PRETPOSTAVLJAM DA SE ZATO TAKO DUGO I PAZLJIVO GLEDA, NADAJUĆI SE DA ĆE TO ŠTO VIDI S VREMENOM SHVATTITI.

OTKRIVENA MASOVNA GROBNICA

U jednom od najnovijih otkrivanja...
Istraživači su u blizini...
otkrili masovnu grobnicu...
koja sadrži stotine...
neidentifikovanih...
ostataka ljudi.

U ovom slučaju...
autoritativni izvori...
povremeno...
u ovom slučaju...
u ovom slučaju...
u ovom slučaju...

**ISLAMSKA DRŽAVA
POGUBILA TAOCA**

U jednom od najnovijih otkrivanja...
Istraživači su u blizini...
otkrili masovnu grobnicu...
koja sadrži stotine...
neidentifikovanih...
ostataka ljudi.

U ovom slučaju...
autoritativni izvori...
povremeno...
u ovom slučaju...
u ovom slučaju...
u ovom slučaju...

**TERORISTIČKI NAPAD
DESETINE MRTVIH**

U jednom od najnovijih otkrivanja...
Istraživači su u blizini...
otkrili masovnu grobnicu...
koja sadrži stotine...
neidentifikovanih...
ostataka ljudi.

**NOVI SEKS SKANDAL
U VELIKOM BRATU**

U jednom od najnovijih otkrivanja...
Istraživači su u blizini...
otkrili masovnu grobnicu...
koja sadrži stotine...
neidentifikovanih...
ostataka ljudi.

NEMAM SRCA DA MU KAŽEM DA I JA ČESTO NE RAZUMEM TO ŠTO VIDIM...

...DA SVE MANJE RAZUMEM SVET ŠTO DUGE GLEDAM.

Tema(t): Strip festivali

Balkanska razmena iskustava na magičnom tavanu

Prvi put sam imao priliku da posetim Balkanski festival mladih strip autora u junu 2014. Već sam bio u kontaktu sa direktorom festivala Markom Stojanovićem putem elektronske pošte, već sam slao svoje radove više puta za izlaganje, i u nekom izložbama sam čak dobio i nagradu. Marko me je godinama pozivao i konačno sam uspeo da prisustvujem. Trebalo je 5 sati vožnje od mog rodnog grada Soluna u Grčkoj do Leskovca, malog grada na jugu Srbije. I vredelo je putovanja!

Od prvog trenutka mi je bilo jasno da ovaj festival nije još jedan tipičan strip festival ili konvencija. Obično su tu prepune uličice umetnika, izložbe trgovaca, takmičenja u kospleju, RPG stolovi, čak i poznati filmski glumci koji daju autograme, bilo šta što je vezano za pop kulturu, zaista. Ali ne, ne ovde. Ovde je fokus isključivo na stripu. Ovo je festival koji okuplja mnoštvo ljudi u potkrovlju prelepe stare zgrade iz 1926. godine, Leskovačkog kulturnog centra, koji se nalazi na glavnoj ulici ovog prelepeg grada. Ovaj događaj je opušteniji od uobičajenih sjajnih ili mejnstrim festivala koje sam imao prilike da posetim. Postoji topla atmosfera, zaista kao osećanja kod kuće, sa velikim osećajem gostoprimstva, kao kad prijatelji posećuju prijatelje. I zato ja smatram Marka Stojanovića mojim prijateljem, Miloša Cvetkovića, Marka Eire Serafimovića, Ivana Fikića Stojanovića i sve druge ljude koji trčeći posećuju ovaj prelepi festival.

Ubrzo mi je sinulo da je ovaj događaj o ljudima. Ljudi posećuju

živopisne i impresivne izložbe strip stranica sa celog Balkana. Ljudi crtaju. Ljudi crtaju dok piju kafu ili alkohol. Ljudi crtaju dok jedu pljeskavicu, fantastičnu domaću verziju burgera, punjenu ljutom paprikom i lukom. Ljudi crtaju dok menjaju umetnička gledišta, uverenja i perspektive. Ljudi crtaju slušajući prezentacije drugih umetnika sa celog Balkana, ali i drugih evropskih zemalja. Stariji umetnici se mešaju sa mlađim. Umetnici se mešaju sa čitaocima na magičnom tavanu, sede jedan pored drugog na studentskim klupama. Umetnički portfoliji se kreću iz ruke u ruku.

Scenaristi, crtači, tušeri, koloristi, pisci, izdavači - buduće saradnje se razvijaju. Umetnici dele svoja iskustva u radu za izdavače stripova i tržišta na Balkanu ili Evropi, o poteškoćama, prednostima, savetima. Ljudi dele, i to je na kraju najvažnije. Mislim da deljenje nije baš mnogo učestao običaj na Balkanu, često ga ima mnogo manje nego što bi se moglo objasniti.

Ove godine je 25. godišnjica festivala. Bio je to dug put. Može se samo zamisliti posao koji su ovi tvrdoglavi leskovački momci uporno obavljali svih ovih godina. Nadam se samo da će imati snage da ga organizuju i da budu još dugo aktivni. Od 2014. godine gostovao sam četiri puta na festivalu. Putevi su u poslednjih godina postali mnogo bolji, čineći putovanje još lakšim. Covid-19 me je sprečio posetim ovaj festival poslednjih nekoliko godina - kao što je slučaj sa skoro svime - ali definitivno planiram da posetim ponovo. Vidimo se uskoro! ■

Tasos ZAFERIADIS

Prevod: Jovana STANKOVIĆ

Međunarodni salon stripa SKC Beograd

Srećna galerija Studentskog kulturnog centra Beograd već 20 godina organizuje i vodi Međunarodni salon stripa kao svoj redovni i najveći programski projekat. Strategija ove redakcije, zamišljena 2001. godine, bila je da se krene sa revitalizacijom stripa kao devete umetnosti u najpotpunijem obimu i da se ta umetnička disciplina u redovnom godišnjem programu eksplicira i predstavi publici u

svim vidovima i segmentima njene pojavnosti. Imajući u vidu karakter programa redakcije, prevashodno vezan za likovnu umetnost, na početku se tematika vezana za strip orijentisela ka izložbenim koncepcijama iza kojih će, vrlo brzo i nužno, uslediti govorni programi tribina i predavanja te promocije autora i strip-izdavaštva.

U januaru mesecu 2001. godine organizuje se „Fanzinijada“, veliki festival alternativnog, underground i autorskog stripa koja biva preteča Salona stripa, da bi se ubrzo stekli uslovi da Srećna galerija oformi i edukativne programe radionica za alternativne i klasične

crtačke izraze i školu stripa za najmlađe polaznike.

Tada, usamljeni na domaćoj kulturnoj sceni, ali ipak ohrabreni velikim odzivom umetnika i interesenata za ovako koncipiran program, u septembru 2003. godine Srećna galerija SKC-a pokreće Međunarodni salon stripa mladih, temeljno ispitujući preduslove za realizaciju zamišljenog velikog festivala koji će, kako sada vidimo, od svojih narednih izdanja postati najveći i najmasovniji strip-događaj u ovom delu Evrope, profilisan za autore svih uzrasta iz svih zemalja sveta.

Međunarodni salon stripa SKC Beograd u proteklih 20 godina predstavio je beogradskoj publici više od 80 najeminentnijih strip-autora iz sveta, Srbije i okruženja, a u svom takmičarskom delu programa oko 2500 strip-autora iz 60 zemalja sveta, od kojih je njih 1000 iz kategorije uzrasta do 15. godina starosti.

Bez obzira na uvažavajuću činjenicu da je strip pre svega književno delo, specifičnost ovog festivala ipak ostaje izlagački segment strip-stvaralaštva i eksplikacija najvirtuoznijih ostvarenja u domenu postignute likovnosti u stripu. Između ostalog, Salon svih ovih godina biva konceptijski zasnovan i na revalorizaciji domaćeg strip-stvaralaštva, afirmaciji mladih autora i domaćeg strip-izdavaštva.

2023. godine, jubilej od 20 godina svog postojanja, festival obeležava sa dva grandiozna umetnička projekta. Prvi, realizovan u saradnji sa ambasadam Kraljevine Španije u Beogradu, kroz dve reprezentativne izložbe i programe prezentacija – projekat devet mladih španskih autorki avangardnog stripa pod nazivom „Grafičko sazvežđe iz Centre de Cultura Contemporània de Barcelona“ CCCB. Drugi, veliki projekat, ovim povodom, u takođe dve

izložbe, pod nazivom „Izvan kvadrata - pogled na umetničke radove stripskih autora iz Srbije“ sa 27 najeminentnijih srpskih strip-autora, delo je stripskog kritičara i istoričara, Živojina

Tamburića i srpskog stip-teoretičara, scenariste i urednika Marka Stojanovića. ■

Miki PJEŠČIĆ
urednik Salona stripa

Novosadski strip vikend: Samo je strip siguran posao

Baveći se stripom: čitajući, pokušavajući crtati i pisati stripove i o stripovima, nismo se mnogo ovajčili (ma šta to značilo) ali smo upoznali toliko zanimljivih, duhovitih i čudnih ljudi da bi ih bilo teško sresti na nekom drugom mestu. Od vremena kad nam je strip bio jako važan a ceo jedan grad živeo od stripa (Gornji Milanovac i „Dečije novine“) do ideoloških tumačenja procvata stripa, prvo u Argentini, Japanu a kasnije u SFRJ, nailazili smo na različita interpretiranja i poimanja stripa. Čak i sad, da ilustracije u „Nevenu“, predstavljaju začetak stripa u Srbiji, što nama iz Novog Sada daje „vjetar petama“, kako smo važan toponim na mapi strip-scene Srbije i mnogo šire. Strip je naš život. Šta je to toliko privlačno u stripovima?

Tradicija, izdavaštvo a pre svega mnoštvo potvrđenih strip-autora bili su dovoljan razlog da Novi Sad dobije i svoj strip-festival. Bio sam počastvovan prilikom da to iniciram i realizujem. Studentski kulturni centar Novi Sad (u daljem tekstu SKCNS) uključio se u pokušaj revitalizacije strip-izdavaštva, nakon potpunog kraha, krajem devedesetih i početkom dvehiljadite. Objavili smo (kao urednik i kao direktor) nekoliko albuma: Đorđa Milovića, Nebojšu Pejića a onda se prvi uključili u avanturu grafičkih novela Ivce Stevanovića i Zorana Penevskog, nezavisnog stripa Wostoka, Zografa, Maje Veselinović, almanaha Volvox... Izdavaštvo je

doživelo novu renesansu, naravno u novim uslovima i s tiražima i opremi izdanja, primerenim vremenu, što je obnovilo i strip-dešavanja. CRŠ u Zagrebu, Salon stripa u Beogradu bili su događaji na koje se hodočastilo i sakupljali delovi mozaika regionalne scene. Imajući u vidu šta Novi Sad predstavlja za strip-scenu, autori, izdavači, „Stripoteka“... Mi u SKCNS-u smo brzo reagovali. Mada nismo imali svoj programski (ili bilo kakav drugi) prostor, kao gosti u „Art klinici“ priredili smo prvi Novosadski strip vikend. Skromno uz veliku podršku Igora Kordeja, koji se tek vratio iz Kanade, a koji je radio u „Marketprintu“ osamdesetih i uz predstavljanje sopstvenih izdanja, te malo gostiju izdavača („Beli put“), upriličili smo prvi strip-događaj u kojem su se nazirale kulture budućih redovnih okupljanja stripadžija. Selili smo se u Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Pozorište Mladih, Kulturnu Stanicu Svilara i KS Eđšeg, da bi se nekako skrasi u klubu Fabrika s svim fazama u kojim se bivši magacin pića Vršackih vinograda, pretvarao u reprezentativni prostor SKCNS Fabrika. Već sedamnaest godina pokušavamo predstaviti sve ono važno što se na planu stripa desi kod nas i okruženju. Trudimo se da predstavimo sva važna izdanja naših autora i njihove uspehe kod naših i stranih izdavača. Pratimo i naše izdavače i njihove važne momente. Nismo zatvoreni za sve vrste eksperimenata u stripu od klasičnih, alternativnih do podrške čak i istraživanjima u novim medijima. Malo je autora, izdavača, promotera, teoretičara, kolekcionara koji nisu bili naši gosti i dobili priliku da predstave ono za šta mislimo zajednički da je važno. Kako se razvijao naš strip-vikend, pojavljivali su se i drugi sa

sličnim manifestacijama, tako je strip postao hobitnica koja svoje krake pušta do najudaljenijih mesta. Stiglo je neko izdanje do čobana, vojnika, doktora, majstora, klinca bez pantalona ali s stripom u rukama. Nije nas sprečila ni besparica, pandemija, nepogode... Ništa. Ministarstvo kulture, nas nije prepoznalo svih ovih 17. godina, mada se lično poznajemo, i ne zameramo im, mi nismo ista baština. Naša su podrška autori, ljubitelji... I svi oni koji su čitali stripove na času, u WC-u, u prevozu, poslu, kad svi zaspu.

Tako će i naš ovogodišnji festival predstaviti; mnogo novih izdanja, izložbi, autora, gostiju s raznih strana ali i dame kao strip-autorke, junakinje, promoterke, urednice... I sve što već jesu ali su se sporadično i tiho predstavljale. Sad je prilika da iznesu sve i biće to prigoda da vidimo gde smo i gde želimo da nastavimo. Siguran sam da niko neće odustati jer strip je zarazan a neko bi rekao, parafrazirajući Topalovića i siguran posao. Svi znamo i koliko! ■

Jovan GVERO

Mostarski strip vikend

Kada se, na ovim prostorima, odlučite da idete organizirati strip festival ili bilo kakvo drugo događanje vezano za strip kulturu i to stvarno učinite, možete za sebe tvrditi da ste prokleta naivčina. Ako pak dugoročno ustrajete u tom mudrom naumu, drugi za vas mogu tvrditi da ste malo ljudi.

Znam naramak takvih romantičnih pojedinaca i skupinica pa mi dozvolite da vam ispričam priču o jednoj od njih. Priča nas vodi u grad vrelog ljeta, smokve, šipka i smaragdne ljepotice Neretve, grad Mostar.

Mostarski strip vikend plod je istinske ljubavi prema stripu ekipe okupljene oko udruge MoStrip. Kada kažem istinske, ne pretjerujem. Samo istinska ljubav može natjerati ljude da se već osam godina bave nečim čisto iz osobne satisfakcije. Vjerujem da je i kod ekipe sa drugog festivala slično.

Kako je sve počelo? Dosta prije prvog festivala počela se je u Mostaru na neformalnim druženjima okupljati grupica ljubitelja stripa. Ta ekipa postala je kost i meso, a strip vezivno tkivo stvara koji je stasao u MoStrip. U dobrom društvu rađaju se dobre ideje, bar se takvim čine u tom trenutku. Na jednom od tih druženja, netom nakon povratka sa jednog festivala, smo došli do zaključka da smo papci ako i mi ne pokušamo! Romantičari, nagli kakvi već jesu po svojoj prirodi, odlučili ispraviti tu univerzalnu nepravdu. Peći su upaljene, kovanje i kaljenje festivala je moglo početi.

Krajem 2015. godine osnovali smo udrugu MoStrip kao pravnog nosioca festivala i naših drugih aktivnosti vezanih za promociju stripa.

Napisao je jedan Brazilac: „Ako nešto dovoljno jako želiš, cijeli Svemir se uroti da ti pomogne!“ Mi možemo potvrditi da u toj izjavi ima istine. U našoj pustolovini, na putu ka festivalu, prvi nam je pritekao u pomoć Leskovčanin, gromada od ljudstva, a opet blag i tih čovjek. Kasnije saznašmo da je velika zvjerka u svijetu stripa. Pristade nas pratiti na našem putu, a pozva i druge. I danas korača sa nama!

Kada smo u bespućje Interneta bacili bocu sa porukom da organiziramo festival i da su u Mostar dobrodošli svi ljudi dobre volje, javi nam se Solinjanin. Reče da mu je Internet izbacio bocu na terminal i da bi rado pomogao. Solinjanin napravi vizualni identitet, dade MoStripu lice. To radi i danas!

Kasnije nam se je na putu pridružio i Sarajli-

ja. Reče nam da smo tihi te dade MoStripu glas, nauči ga vibrirati u eteru. To radi i danas!

Na našem putu upoznašmo ljude koji postadoše obitelji, ljude koji su i danas sa nama, ljude koji su nesebično ugradili dio sebe u temelje MoStripa i hvala im na tome! Veći uspjeh od toga se ne može niti sanjati!

Nakon puno muke svanuo je konačno i taj 16. prosinac/decembar 2016. godine. Prvi mostarski strip vikend je službeno otvoren. Četiri domaća gosta iz regiona (BIH, RS, HR), skromno, ali nama veliko kao planina. Posjeta je bila van očekivanja, a povratne informacije javnosti jako pozitivne. Tu smo se definitivno upecali, nije bilo natrag.

Mostarski strip vikend je festival klasičnog „balkanskog“ formata, višednevno događanje koje obuhvaća izložbe, tribine, predavanja, crtanja za posjetitelje, dječje radionice, burzu stripa, svirke i slično. Ako ste bili na bilo kojem od regionalnih strip festivala, više-manje znate o čemu se radi. Okvir je otprilike isti, ali svaki ima neku svoju unikatnu draž.

Apel stripofilima, idite na festivale, organizatorima to puno znači, dajte im motiva za daljnji rad, osnažite strip scenu! Naši regionalni festivali su top! Niste toga niti svjesni dok vam na festival ne dođe posjetitelj (ne autor, nego baš posjetitelj) iz Italije, Francuske, Belgije i ne mogu se načuditi kako je tu sve besplat-

no. Hoćeš ući? Može! Hoćeš na izložbu? Može! Hoćeš crtež? Može! Pa kako to, misli si on? Vama je sve to na dohvat ruke ili malo vožnje autom!

Možemo se pohvaliti da je interes za strip u Mostaru stvarno porastao za vrijeme koje smo aktivni. Iako su na prvih par festivala posjetitelji bili uglavnom „dinosaurusi“, pripadnici prijeratnih generacija kojima je strip bio nezaobilazan način zabave, danas na festivalu vidimo gomilu mladih koje smo za strip uspjeli animirati putem gomile radionica koje smo organizirali zadnjih 5-6 godina. Jako smo ponosni kada na festivalu među posjetiteljima vidimo tinejdžere koji se guraju za ugrabe crteže gostujućih autora, a koji su na prvim radionicama bili još djeca.

Savjet svima koji se odluče organizirati festival. Ne odustajte prvih nekoliko godina! Te su najteže, nov si i potrebno je pohvatati sve konce organizacije te osigurati sredstva za provođenje projekta. Logistički nimalo lagano! Poslije tih nekoliko kvalifikacijskih godina organizacija postaje skoro rutina, puno je lakše. Međutim, tada već sazivate gomilu gostiju što rezultira puno više rada pa vam dođe skoro na isto. Naravno, uvijek ima nepredviđenih okolnosti na koje ne možete utjecati, nemojte da vas to obeshrabri. Tako će vam biti za svaki festival.

Živi bili! ■

Dani ZOVKO

U tem Somboru

Klub ljubitelja stripova Sombor“ je udruženje građana koje okuplja ljubitelje devete umetnosti, kolekcionare, strip-autore i sve one koji se na bilo koji način bave stripom. Klub je počeo sa radom još 2015. godine, najpre kao sekcija udruženja „Centar PEB“ iz Sombora, da bi se 2017. godine izdvojio i registrovao kao zasebno udruženje koje neguje strip-kulturu i radi sa mladima.

Grupa entuzijasta okupljenih oko zajedničke ideje da strip, koji je godinama bio na marginama kulturne ponude Grada Sombora i Vojvodine, popularizuju i približe pre svega deci i mladima, odlučila je 2016. godine da organizuje dvodnevnu manifestaciju pod nazivom „Prvi somborski strip fest“. Uz pomoć gradske biblioteke „Karlo Bijelicki“, i Turističke organizacije Grada Sombora, trećeg vikenda u maju 2016. godine, po prvi put su se u Somboru okupili domaći strip-autori, predstavili se somborskoj publici, a niz aktivnosti koji je tada realizovan postao je kostur dešavanja po kojima će festival postati poznat. Gosti tog prvog festiv-

ala bili su: Branislav Bane Kerac, Miodrag Mikica Ivanović, mr Branko Đukić i Stevan Brajdić, sve sama vrhunska imena domaćeg stripa, koji su se u dva festivalska dana neposredno družili sa publikom. Predstavljen je časopis „Stripolis“, Branko Đukić je u tadašnjem Omladinskom klubu Kancelarije za mlade Grada Sombora držao radionice crtanja stripova koja su bile izuzetno posećene, održano je nekoliko tribina na kojima se razgovaralo o stripu, a gostujući domaći izdavači i izlagači pokazali su posetiocima šta je to što je bilo najaktuelnije na domaćoj strip-sceni kada su u pitanju licencna izdanja ali su i popularni „polovnjaci“ našli svoje mesto na štandovima.

S obzirom da je ovo bila prva manifestacija posvećena stripu koja je ikada održana u Somboru, kao i zbog činjenice da su se po prvi put neka od najznačajnijih imena domaćeg stripa našla pred somborskom publikom, odziv ljubitelja devete umetnosti je premašio sva očekivanja organizatora. Reakcije su bile izuzetno pozitivne, a mediji su ispratili sam festival i izveštavali o njemu, počevši od lokalnih somborskih novina, radio i TV stanica, pa sve od Radio televizije Vojvodine i RTS-a.

Ohrabreni ovakvim uspešno održanim festivalom, kao i interesovanjem sve većeg broja dece i mladih za strip, već naredne 2017. godine, „Klub ljubitelja stripova Sombor“ izdvojio se iz matične organizacije i registrovao kao zasebno udruženje posvećeno popularizaciji stripa, negovanju strip-kulture, radu sa decom i mladima i sa ciljem da strip konačno i zvanično bude priznat kao deveta umetnost. Te iste, 2017. godine, od 18. do 20. maja (ponovo treći vikend u mesecu maju), održan je „Drugi somborski strip fest“. U tri festivalska dana, koliko je trajao ovaj drugi po redu strip-festival, Somborci i svi posetioci imali su pred sobom zaista bogat program. Festival je otvoren u petak, 18. maja, izložbom posvećenom francuskom stripu „Legenda o Isu“, crtača Dejana Nenadova, u „Maloj galeriji“ Kulturnog centra „Laza Kostić“, koja je realizovana u saradnji sa Francuskim institutom u Novom Sadu. Drugog festivalskog dana, u okviru programske celine koja je nazvana „Sajam stripova“ gotovo svi domaći izdavački koji su u to vreme izdavali stripove pred somborsku publiku su izneli svoja izdanja, predstavljeni su strip i knjiga „Kosingas Red zmaja“ izdavačke kuće Strahor, magazin „Eon“, ponovo su održane izuzetno posebne radionice crtanja stripova koje je vodio ovog puta vodio Vladimir Vesović, kao i tribina „Savremeni trenutak u domaćem stripu“, a gosti festivala su bili: Branimir Bane Kerac, Miodrag Mikica Ivanović, Dejan Nenadov, Vladimir Vesović, Sibin Slavković, Miša Radič-Mijatović i Predrag Peka Ivanović. Treći festivalski dan bio je u znaku izložbe radova pristiglih na likovni konkurs „Moj strip“, koja je održana u galerijskom prostoru Dečjeg odeljenja gradske biblioteke u Somboru, kao i proglašenja najboljih radova po izboru stručnog žirija, kada su nagrađenim autorima uručene diplome i vredne nagrade.

Od tada je organizovano i realizovano ukupno 8 festivala, od 2018. godine menja se naziv festivala, koji postaje „Somborski internacionalni festival stripa i fantastike“. Po pravilu festival se održava svakog trećeg vikenda u maju, gosti festivala su najeminentnija imena iz sveta domaćeg i inostranog stripa, u okviru festivala svake godine se održavaju radionice crtanja stripova koje uvek vodi neko od gostujućih strip-crtača,

brojne izložbe, predstavljanja strip-izdanja, autora i izdavačkih kuća, gostujući strip-crtači crtaju sa publikom i za publiku, tribine na kojima se diskutuje u položaju stripa, predstavljaju se domaća i strana udruženja i organizacije koje se bave stripom, domaći strip-festivali i oni iz zemalja u okruženju, a gosti ovih 8 festivala bila su neka od najznačajnijih imena domaće i međunarodne strip-scene. Kako je festival svake godine rastao i postajao sve značajnija kulturna i umetnička manifestacija ne samo u Somboru, već i u regionu, kao i u zemljama u okruženju, Grad Sombor je prepoznao njegov značaj i proglasio ga je za „manifestaciju od kulturnog značaja za grad“ čime je strip na ovaj način, barem u Somboru, svrstan rame uz rame sa svim ostalim zvaničnim kulturnim i umetničkim festivalskim dešavanjima, od kojih je neka dobrotno nadmašio. ■

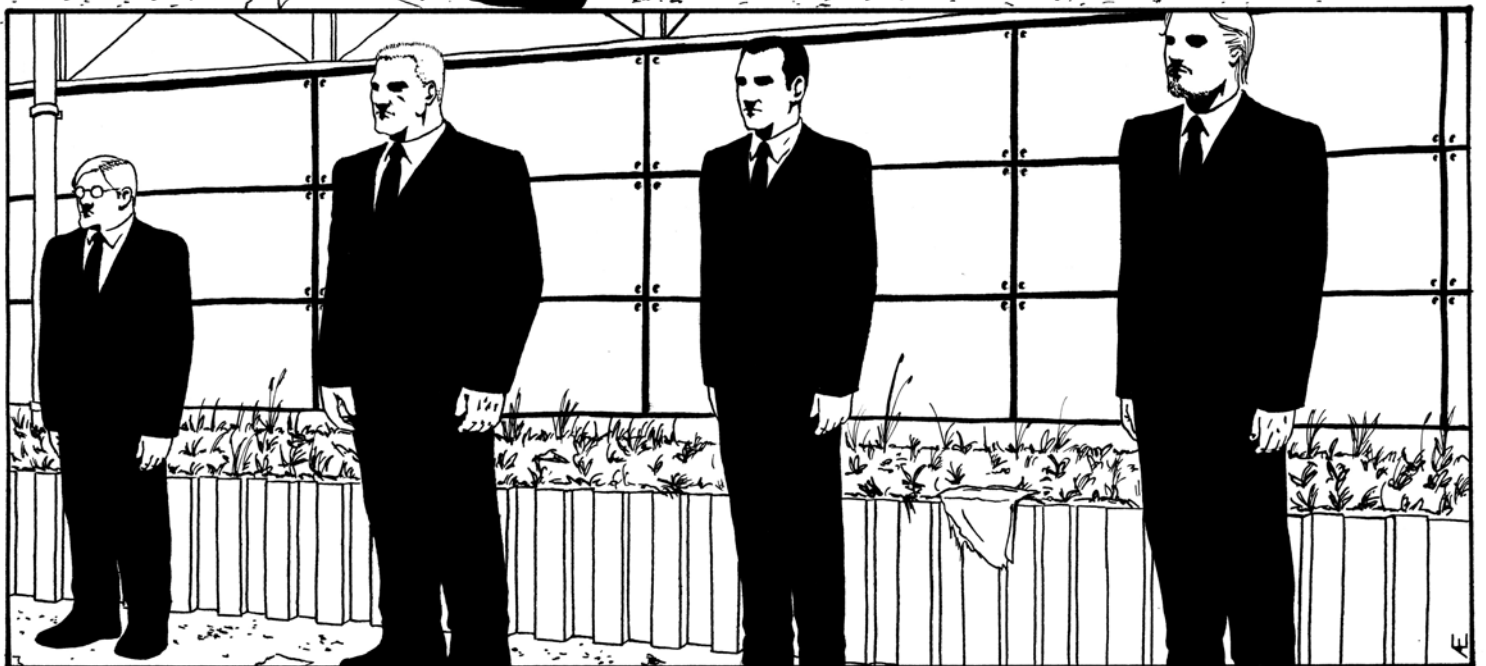
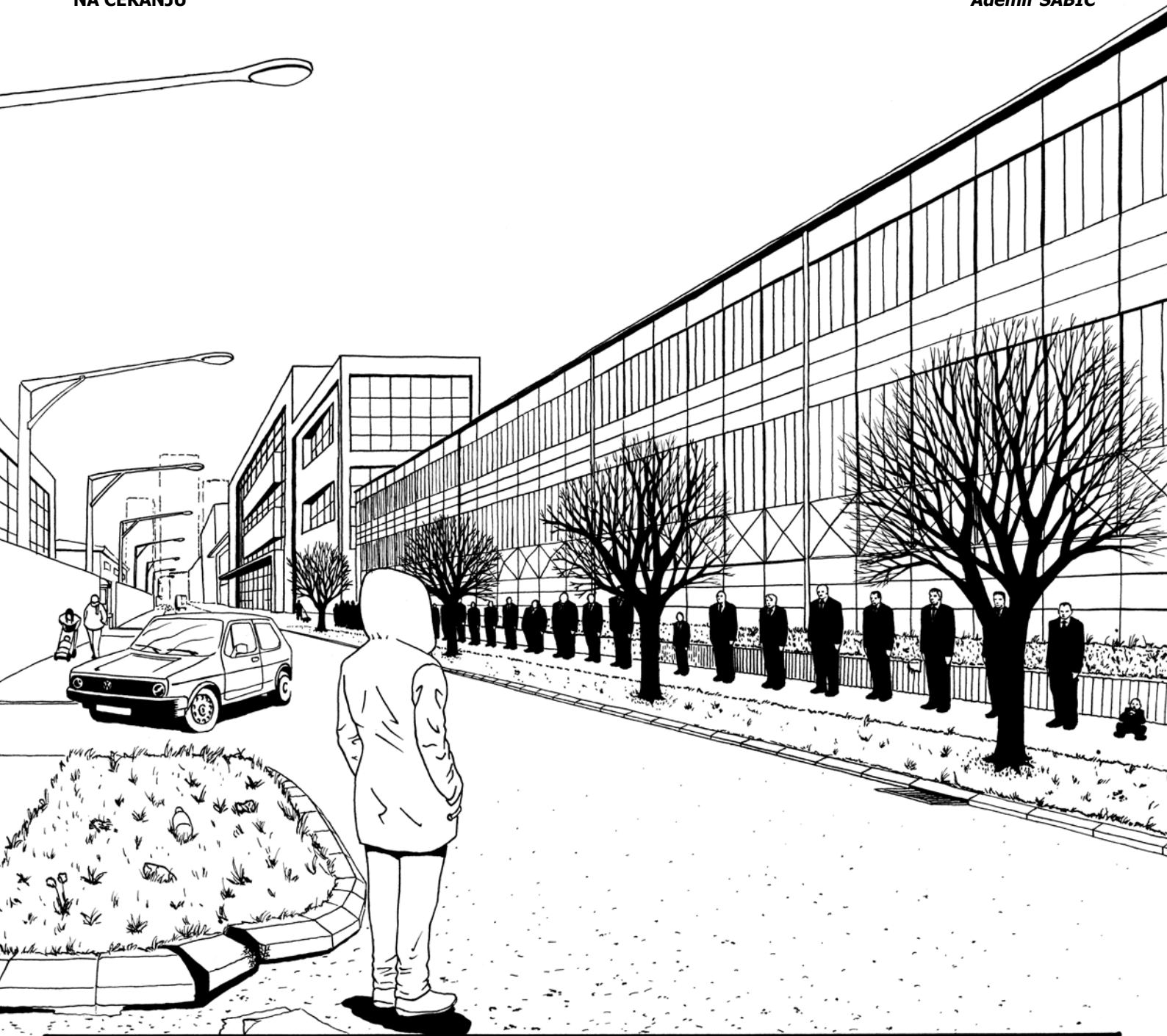
Daniilo BOGDANOVIĆ

Užički strip-susreti 2 ili Mala sveta reka crta i piše nas

Užice se i 2023. godine „žarom svoga htenja“ ucrtalo na mapu srpske strip-scene; voljni smo da se naša skica ne izbriše, ne izbledi i bude vidljivija sledeće godine, u kojoj smo prestonica kulture. Počeli smo 24. aprila izložbom „30 godina škole Đorđe Lobačev“; jer, ta škola i neumorni Vlada Vesović održavali su vatru kad je strašno duvalo. Bili su prvi korak u stvaranju stripa mnogima i brižljivo su pomogli nekolicini današnjih majstora da polete čim su im pera ojačala. Sutradan, u utorku, Vlada je u punom Klubu Gradskog kulturnog centra delio papire, olovke i scenarije nazujanoj mladeži i uvek bio baš tamo gde je njegov savet neophodan. Pod pažljivim okom profesorke likovnog, naše Olivere Šuljagić, haotičnost i uzbuđenje đaka preoblikovali su se u radost komponovanja prve table stripa u životu. Sve bi nas radovalo da „zarazimo“ nekog ovom predivnom groznicom, zajedno da krčimo nove staze kroz bujni svet u slikama. Uveče, scenarista i istoričar kulture Zoran Stefanović i strip-autor Sabahudin Muranović Muran, koga već pomalo svojtamo u ovom gradu na obalama Male svete reke (Đetinje), su zakotrljali neke dobre teme na panel-diskusiji, započetoj kao „Istorija i alternativna istorija u stripu“, predstavljanje njihovih zajedničkih projekata objavljenih knjiga. Sreda, 26. april, donela je još jednu radionicu s Vladom i večernju poslasticu: izložbu ilustracija, tabli i naslovnih strana strip albuma exYu legende (i šire, i šire...) Igora Kordeja, čije veze s Užicom su neraskidive. I posle skidanja nedeljama posle otvaranja, ljudi su dolazili da je opet vide... Izložba „Moderna vremena“, Igorov autorski izbor, priređena je posebno za Užice i druge strip-susrete. U četvrtak je radionicu održala autorka Jana Adamović, a te večeri je, u društvu naše Danice Jevđović, na panel-diskusiji pretresla neke važne stvari na temu „Žene u stripu“, pod duhovitim znamenjem „Stripotetke“, oblikovanim da podseća na „Stripoteku“. Za „Štand izdavača“ odazvala se izdavačka kuća „Makondo“; potrudili smo se da im omogućimo dobre uslove i imamo razloga da verujemo da su zadovoljni. Dogodine, želimo više i bolje, i pričaćemo sa svima o tome. Ako imate želje i predloge, dojavite ih direktoru GKC Filipu Baraliću ili piscu Draganu R. Filipoviću, da ih čuju. ■

Dragan R. FILIPOVIĆ

ČEKAO
SAM TE.

A
POGLEDAJ SE
SAD.

SKORO
DA TE NISAM
PREPOZNAO.

ZATO
SI TI ISTI
KAKVOG TE
IMAM U SJE-
ĆANJU--

--OSIM TOG
ODIJELA.

PRIJE SI
IH MRZIO.

PA,
LJUDI SE
MIJENJA-
JU...

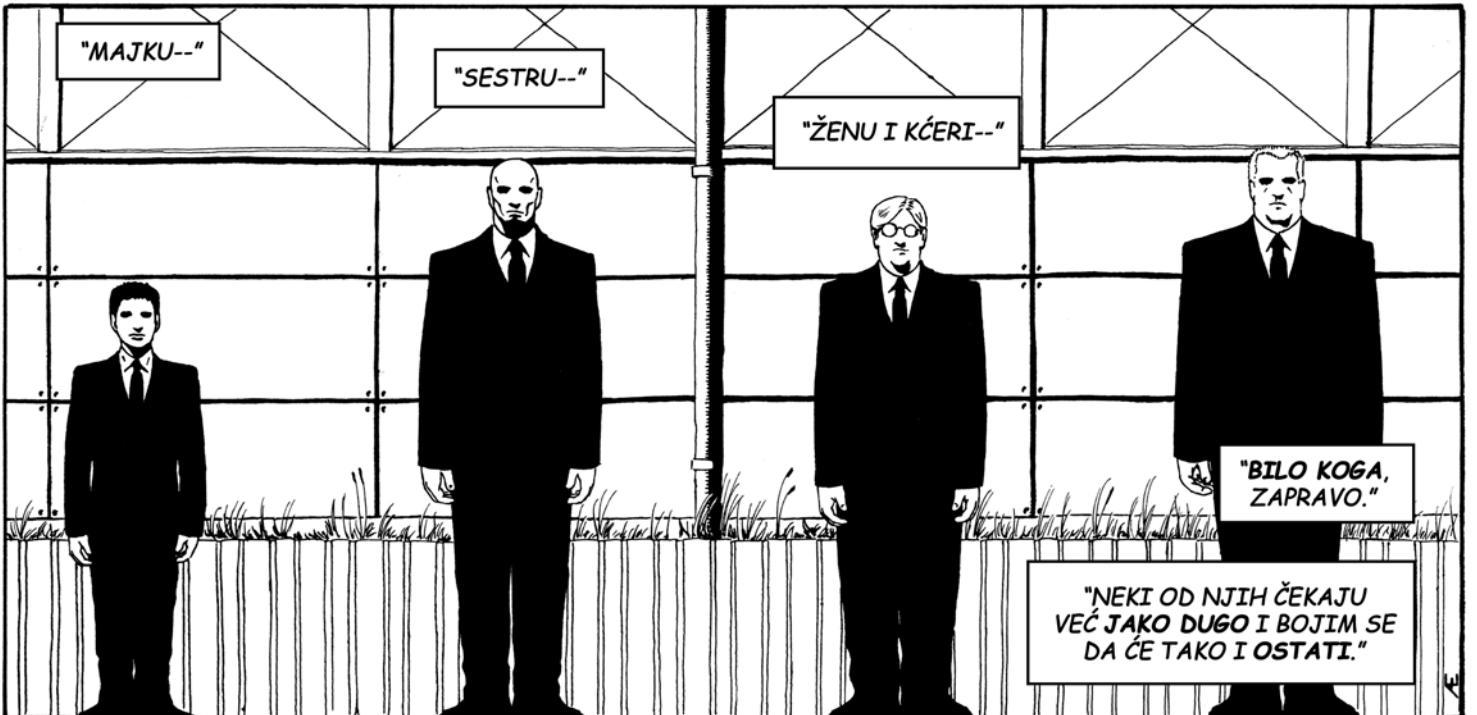
PA BAŠ
I NE.

NE
ZAISTA.

SAMO ŠTO IH
NE POZNAJEMO
DOVOLJNO
DOBRO--

--DA BISMO
ZNALI ŠTA SE U
NJIMA KRIJE."

ALI JA--

--MOM ČEKANJU JE DOŠAO KRAJ.

NAŠLE STE ME.

TI I AJŠA--

--ZNAO SAM DA ĆETE ME NAĆI.

GDJE JE ONA?

JESI LI JE POVELA SA SOBOM?

... NE. NIJE MOGLA.

JEDNO-STAVNO NIJE MOGLA.

"MORAŠ RAZUMJETI. OVO NIJE PRVI PUT DA TE TRAŽIMO PO OVAKvim MJESTIMA."

"BILO IH JE TAKO MNOGO. I SVAKI PUT KAD TE NE NAĐEMO--"

"--DIO NJE SE NEPOVRATNO GUBI."

"SVAKA BEZUSPJEŠNA POTRAGA JE NANOVO BACA IZ RAVNOTEŽE I OTVARA NIKAD ZARASLE RANE."

"OVAJ PUT SAM JE OSTAVILA KOD KUĆE. VJEROVATNO LEŽI NA VAŠEM STAROM KREVTU, BOLESNA OD BRIGE I BOLA--"

"-- I ČEKA MOJ POZIV."

"VEĆ DUGO JE VREMENA ZAGLAVLJENA U RUPI ČIJE RAZMJERE NE MOGU NI POČETI DA POJMIM."

"DVADESET GODINA OTKAKO JE NJEN SVIJET IZGUBIO SMISAO--"

"--DVADESET GODINA OTKAKO SI TI NESTAO."

"MOŽEŠ LI UOPŠTE ZAMISLITI KAKO JE TO?"

"NADATI SE, A ZNAŠ DA JE BEZNADEŽNO."

"ŽIVJETI KAD NEMAŠ ŽIVOTA U SEBI."

"IZGUBITI SVE U SAMO JEDNOM TRENU."

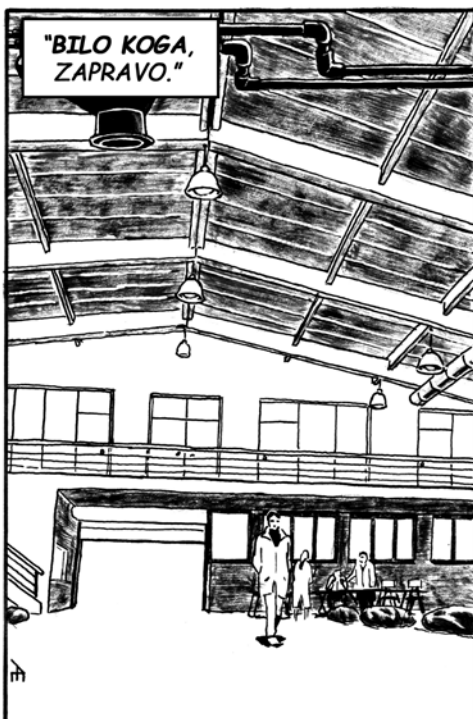
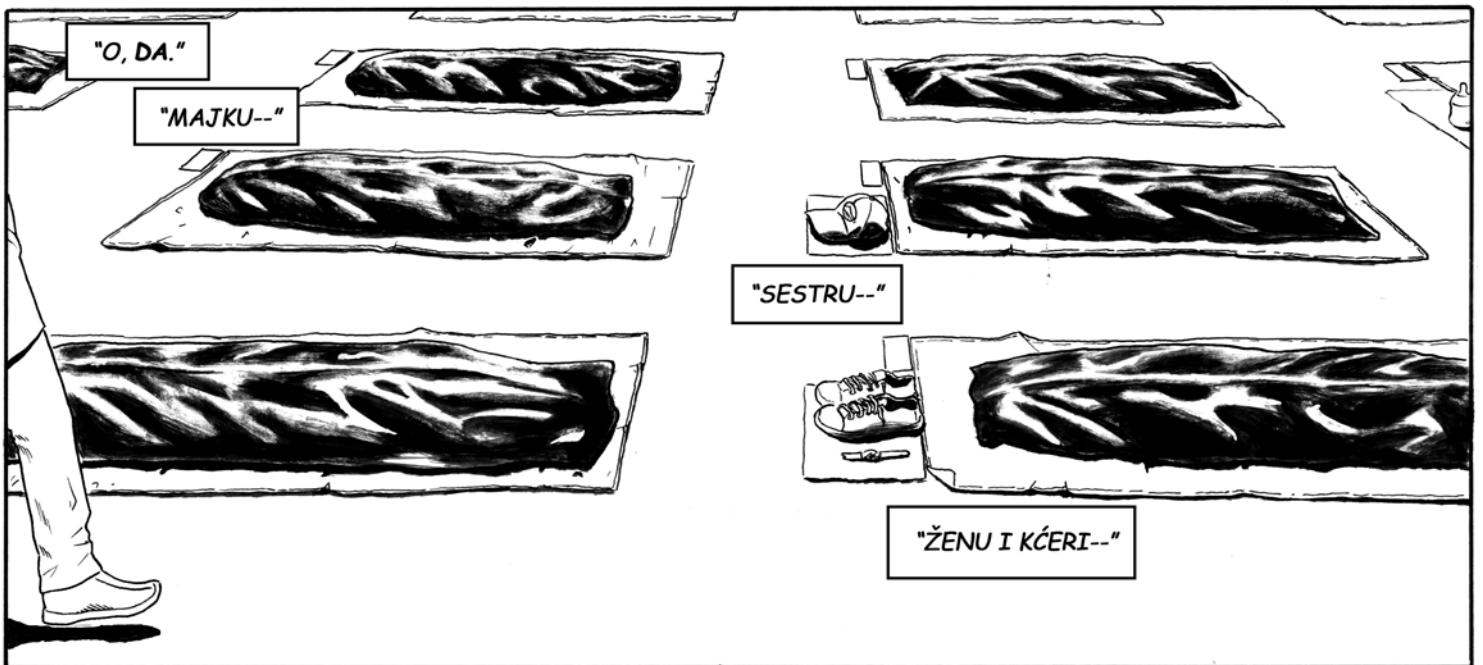
NE--

--NE SVE.

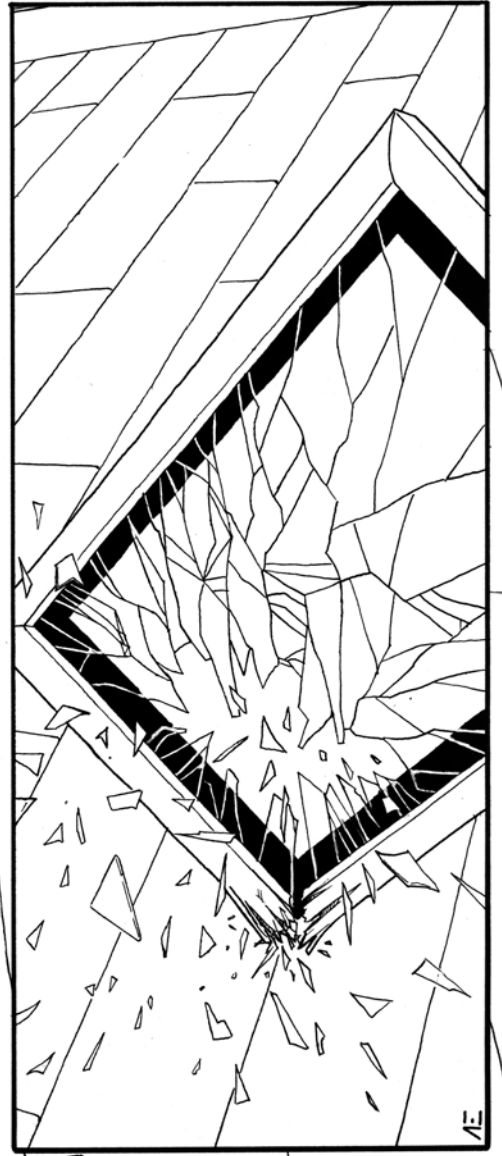
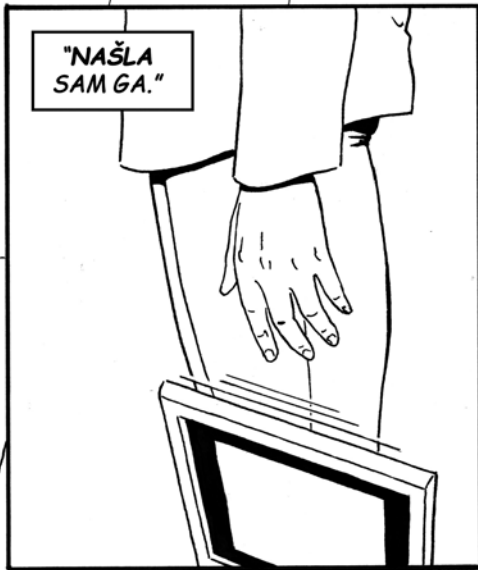

Dika(n) domaćeg stripa

Jedanaestog dana oktobra 2022. godine srpski strip pretrpeo je još jedan u nizu nenadoknadivih gubitaka u vidu odlaska Laza Sredanovića na neko bolje mesto. Najpoznatiji je po humorističkom strip serijalu „Dikan i Stari Sloveni“, ali će onima koji su imali sreće da ga poznaju ostati u sećanju pre svega kao izuzetna ličnost, duhovit i dobar čovek.

Lazo Sredanović je rođen u Nikšiću 19. septembra 1939. godine. U Herceg Novom je završio srednju školu za primenjene umetnosti. Svoji prvi strip objavljuje već sa četrnaest godina u dečjem listu „Pioniri“. U Beogradu je 1965. godine diplomirao na Akademiji za primenjenu umetnost, grafički odsek, a tokom studija je radio ilustracije i karikature za list „Ferijalac“ u kome je objavljivao i stripove u kaiševima.

Jednog dana, 1969. godine Sredanovića je put ka Akademiji vodio pored čuvene kafane „Znak pitanja“ gde je naleteo na kolegu Ninoslava Šibalića koji je znao da Lazo ima iskustva u crtanju stripova. Šibalić mu je tada predložio da navrati do Nikole Lekića, tadašnjeg urednika „Politikog Zabavnika“ jer se planira pokretanje novog stripa i da je redakciji potreban crtač.

Lekić je u to vreme uobličavao svoju ideju o domaćem, Zabavnikovom stripu o Starim Slovenima po uzoru na avanture Asteriksa. Dva Slovena koji bi skitali po Balkanu i upadali u nevolje. Jedan krupan, snažan i naivan, a drugi omalen i lukav. Kada je Lazo Sredanović predao svoje probne crteže, nije bilo nikakve sumnje u to ko će realizovati Lekićeve ideje. Rođeni su Dilan i Vukoje, likovi stripa koji je postao životno delo rođenog Nikšićanina po kome ga pamti cela bivša Jugoslavija.

„Dikana i Stare Slovene“ Lazo crta za „Politikin Zabavnik“ po scenarijima Nikole Lekića, Ninoslava Šibalića, Milenka Matićkog, Branka Đurice, Slobodana Ivkova, a za neke epizode je i sam pisao. Prva epizoda iz 1969. nosila je naslov „Buzdovanske igre“, dok je poslednja izašla u Malom Zabavniku 2017. godine i nosila je naziv „Đavolja varoš“.

Pored rada na stripu, Sredanović se bavio i grafičkim dizajnom, karikaturnom, ilustrovanjem časopisa, udžbenika i slikovnica. Od 1968. do 1990, bio je zaposlen kao načelnik grafičkih poslova u Institutu za bezbednost Saveznog minist

tarstva unutrašnjih poslova. Doprineo je osnivanju strip grupe „Beogradski krug 2“ 1976. godine, a uzeo je učešća i u obnovi Udruženja stripkih umetnika Srbije (USUS) 2009. godine. Bio je i aktivan član Udruženja karikaturista Srbije FECO.

Za svoj rad Lazo Sredanović je poneo brojna domaća i međunarodna priznanja. Ostaće zauvek upamćen po svom doprinosu srpskoj kulturi sa akcentom na strip i kao čovek snažnog duha. ■

Nikola TASKOVIĆ

Odlazak oca bugarskog stripa

Godinu dana pre nego što je napunio 100 godina, 3. januara 2023. godine, Ljuben Zidarov je umro. Opraštamo se od jedne od najsjajnijih ličnosti u oblasti bugarske umetnosti u proteklom veku. Ljuben Zidarov ostavio je izvanredan rad u oblasti stripa, ilustracije i

slikarstva, koji je formirao ukus nekoliko generacija. Aktivan umetnik do poslednjih dana, inspirisao nas je svojom beskrajnom željom da stvara i eksperimentiše, svojim optimizmom i suptilnim smislom za humor. Ljuben Zidarov je godinama bio duboko

povezan sa Savezom bugarskih umetnika — predsednik Kreativnog fonda 1980-ih, od 1996. do 1999. bio je predsednik SBH.

Rođen u Velikom Trnovu 1923. godine, diplomirao je slikarstvo kod prof. Ilije Petrova 1948. godine, ali je još kao student crtao brojne ilustracije i stripove za razne novine i časopise. U periodu od 1950. do 1970. crtao je za dečija izdanja lista „Septemvriče“ i časopisa „Slaveiče“, bio je glavni umetnik izdavačke kuće „Narodna vlast“ (1967—1970). Među njegovim najznačajnijim ilustracijama su: „Priče o Šeherezadi“, „Bugarske narodne priče“, „Ostrvo s blagom“ Roberta Luisa Stivenzona, „Prati senke oblaka“ Pejjoa Javorova, „Morski vuk“ Mejn Rida, „Tom Sojer“ Marka Tvena, „Priče“ Hansa Kristijana Andersena, „Priče iz celog sveta“ Nikolaja Rajnova.

Za svoj rad, Ljuben Zidarov je dobio državnu titulu narodnog umetnika. Dobitnik raznih nagrada: srebrne (1959) i zlatne medalje (1965) sa Međunarodne izložbe knjiga u Lajpcigu, nagrade DKMS za umetnost i kulturu (1970), nagrade „Boris Angelušev“ SBH za ilustraciju (1976), kao i kao orden „Ćirilo i Metodije“ 1. stepena 1963. Godine 2014. dodeljena mu je Velika nagrada Metropolitanske opštine za ukupno stvaralaštvo i poseban doprinos u oblasti kulture. Godine 2016. dobio je nagradu „Zlatno doba“ Ministarstva kulture.

Godine 2022. dobio je zvanje doktora honoris causa Akademije umetnosti u Sofiji.

Zidarov je poznat i po svojoj ljubavi prema stripu. Od ranog tinejdžerskog doba je učestvovao u raznim časopisima, crtajući sopstvene stripove. Pokušao je da prilagodi i klasična književna dela. Najduže je radio na romanu R.L. Stivenzon „Ostrvo s blagom“. Počevši od kasnih 1940-ih, Ljuben Zidarov je tokom nekoliko decenija prerađivao i precrtavao različite verzije svoje adaptacije čuvenog avanturističkog romana. Strip je objavljen u posebnoj knjižici 2003. godine.

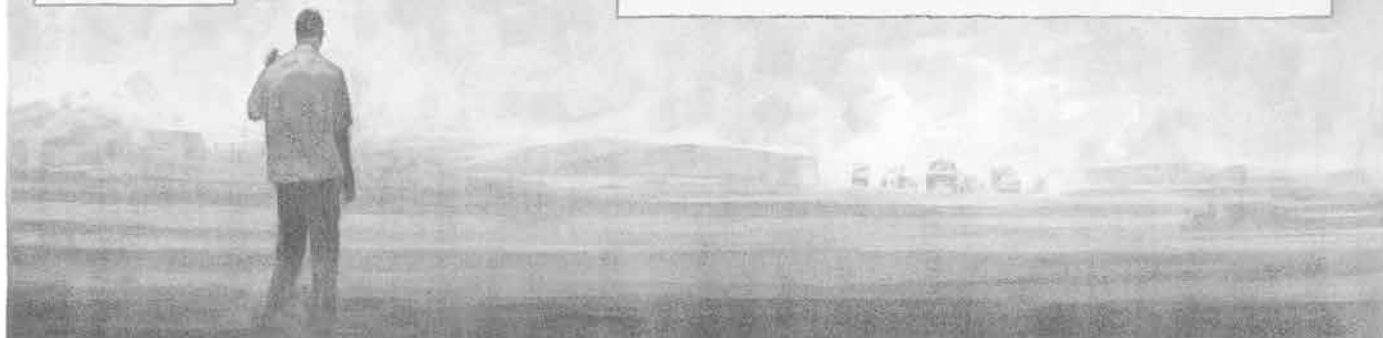
Ljuben Zidarov je prvi dobitnik specijalne nagrade za dostignuća u oblasti devete umetnosti, koja nosi ime Aleksandra Denkova 2013. godine. ■

**Savez Bugarskih Umetnika
i Aleksandar VAČKOV**

LETO 2015.

JEDINICE SIRIJSKIH VLASTI EVAKUIŠU STARI GRAD PALMIRU ZBOG NEIZBEŽNOG NAPADA TERORISTA ISLAMSKJE DRŽAVE.

Roden sam u Palmiri, živeo sam u Palmiri i odbijam da odem.

ZEMLJA KOJA ME ČUVA

RAULE
FEJZULA

KHALED ASAD VEZAN JE PLIPČANOM VRPCOM ZA OVE RUŠEVINE.

TOKOM POLA VEKA PREVRNUO JE I PREKOPAO SVAKI PEDALJ OVOG TLA.

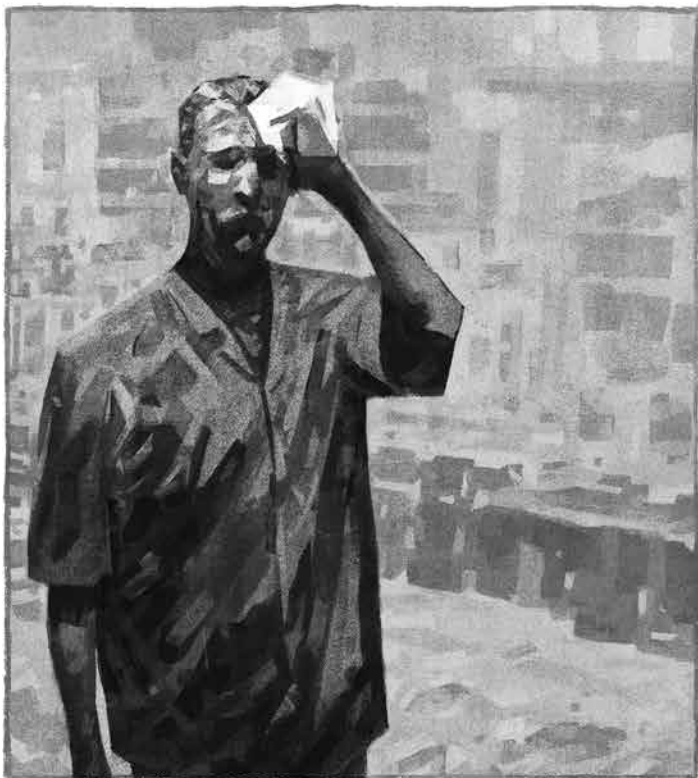

NEMA KAMENA, MA KOLIKO MALI BIO, DA GA NIJE ZABELEŽIO.

ASAD JE DEKAN ARHEOLOGIJE U PALMIRI, EMINENCIJA KOJA JE POŠTOVANA I NA ISTOKU I NA ZAPADU.

"Sad sam duh koji luta pustinjom i boravi u kosturskoj glavi"

TURISTI VIDE SAMO KAMENJE I PRAŠINU, OSTATKE STAROG GRADA SLIČNOG BILO KOM DRUGOM.

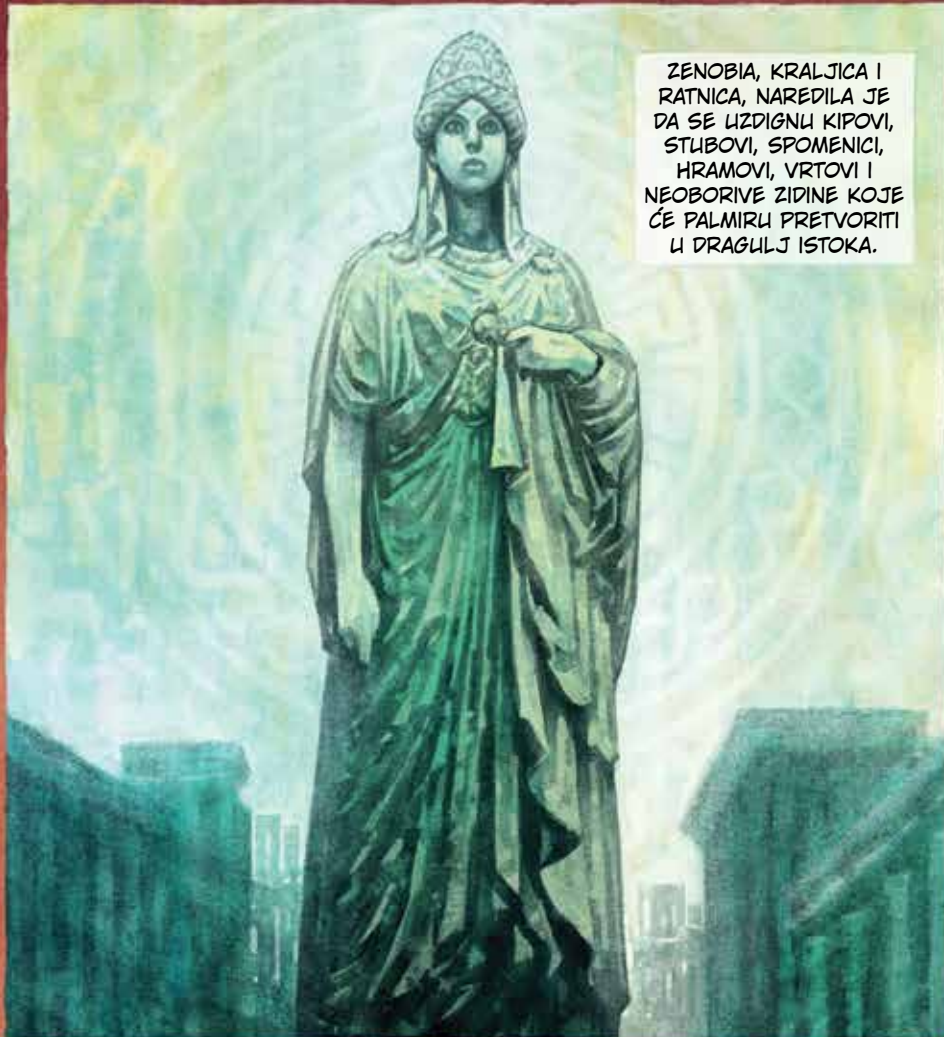
ASADOVE OČI NE VIDE NIŠTA DRUGO OD SLAVE I VELIČANSTVA KOJU JE PALMIRA NEKAD IMALA.

OAZA USRED PUSTINJE,
BILA JE TO PRESTONICA
KRATKOTRAJNOG CARSTVA
KOJE JE ZBRINULO VIŠE OD
DVESTA HILJADA GLAVA.

ZENOBIA, KRALJICA I
RATNICA, NAREĐILA JE
DA SE UZDIGNU KIPOVI,
STUBOVI, SPOMENICI,
HRAMOVI, VRTOVI I
NEOBORIVE ZIDINE KOJE
ĆE PALMIRU PRETVORITI
U DRAGULJ ISTOKA.

MEĐUTIM, DOĐOŠE INVAZIJE, PROPADANJA I ZEMLJOTRESI
KOJI POTPLINO UNIŠTIŠE GRAD PRE HILJADU GODINA.

“Smrt je izobličila lice
grada.”

TERORISTI ISLAMSKE DRŽAVE ĆE ZAROBITI ASADA I MUČITI GA MESEC DANA.

POKUŠAĆE DA OD NJEGA IZVUKU GDE SE NALAZE ARHEOLOŠKA BLAGA PALMIRE, ALI ON NEĆE REĆI NI REČ.

KHALEDOVA GLAVA ĆE BITI ODRUBLJENA PRED MASOM POSMATRAČA I POSTAVLJENA NA DNO STUBA GDE ĆE BITI OBEŠENO NJEGOVO TELO.

“Nikad se više nismo videli.”

“Nema među nama ništa više osim odričanja i izgnanstva.”

“Obećanja su zamrla, prostor je mrtav.”

“Samo je smrt sastanak.”

Napomena: ime ove priče, kao i citirani tekstovi, stihovi su sirijskog pesnika Ali Ahmad Šaid Esbera, poznatijeg kao Adonis.